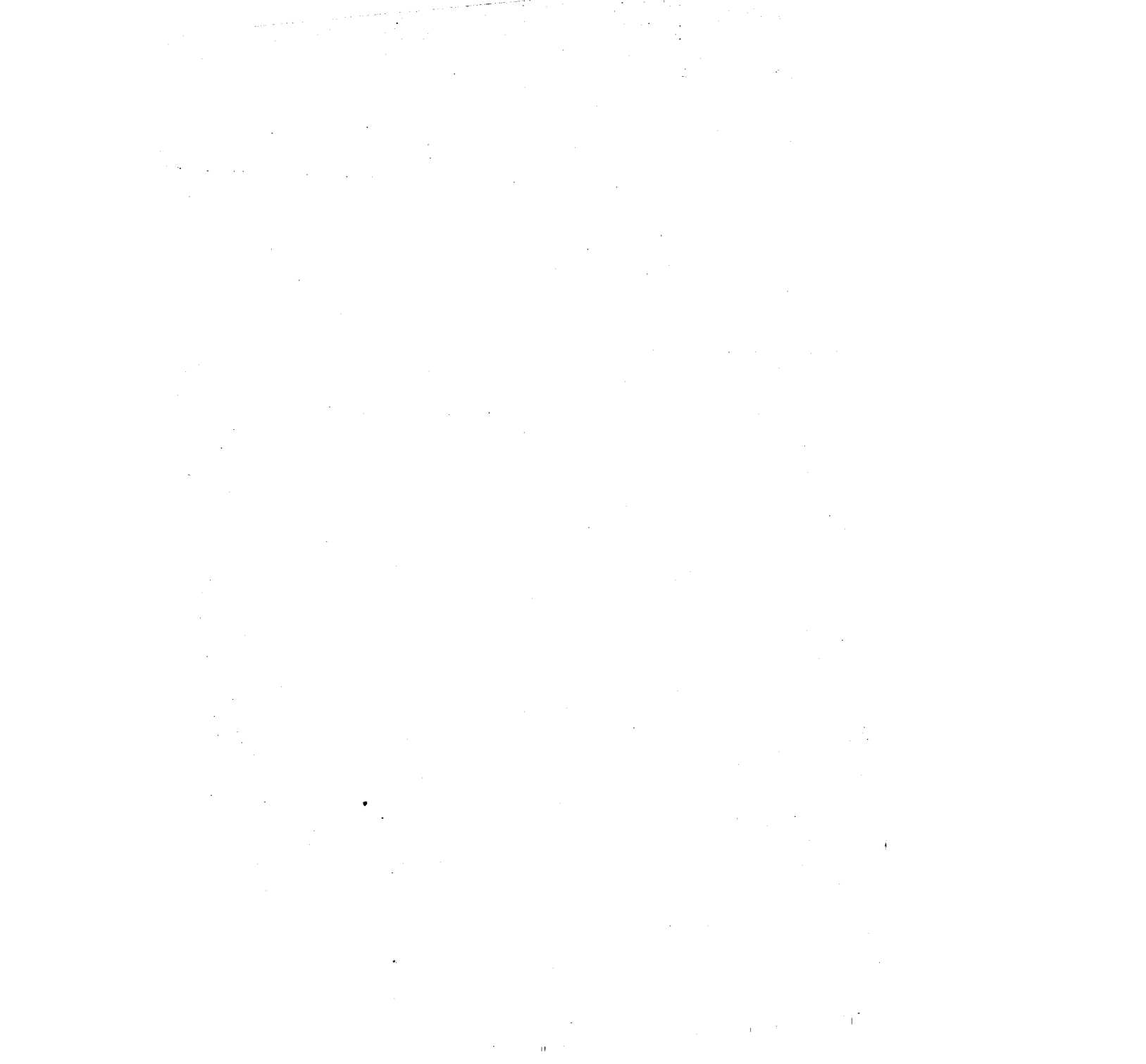

TRACTAAT VAN DEN SABBATH.

TRACTAAT VAN DEN SABBATH.

HISTORISCHE DOGMATISCHE STUDIE,

DOOR

D^R. A. KUYPER.

AMSTERDAM,

J. A. WORMSER.

1890.

I.

DE GESCHIEDENIS VAN DEN SABBATH.

I.

EEN SABBATH DES MENSCHEN.

Onze viering van den rustdag is een gevaarlijk tijdperk ingetreden.

Wel *schijnt* het omgekeerd. Meer toch dan ooit vroeger wordt door mannen en vrouwen, die openlijk met de Christelijke Religie gebroken hebben, op bevordering van Zondagsrust aangedrongen; maar de grond, waarop men zulk een viering van den Zondag aanprijst, verraaft genoegzaam, wat adder er onder het gras schuilt. Die adder ligt hierin, dat men ongemerkt „den dag des *Heeren*” in een „dag des *menschen*” omtoovert.

De bekende communist Proudhon gaf hierbij den toon aan. Hem was niet ontgaan, hoeveel gunstiger het menschelijk leven zich vertoonde in kringen, waarin om den zevenden dag gerust wierd, dan in gezinnen, die rusteloos en eentonig aan den draad des levens voortsponnen. Dit dreef hem tot onderzoek uit, en eerlang stond zijn overtuiging vast, dat, niet om Gods wil, maar om *'s menschen wil*, de strenger viering van één rustdag in de zeven weer ingang moest vinden; overmits dit den lichamelijken welstand bevorderde, het leven van het huisgezin verwarmde, overspanning tegenhield, rust in de gemoederen bracht en in het oog

lopend op de zedelijke ontwikkeling invloed oefende.

Dát woord van Proudhon vond ingang. Het eerst natuurlijk in de kringen van den arbeider, die het meest naar rust haakten. Maar sterk vooral ging men op dit thema in, sinds de sociaal-democratie het probleem stelde, op wat wijs de beschikbare arbeidskracht verminderd kon worden, om tot verhooging van het arbeidsloon te geraken. Te veel handen bij te weinig arbeid was de oorzaak, dat de arbeid te goedkoop veil was. Om dien prijs te verhoogen moest dus de beschikbare arbeidskracht verminderd. Dan zou bij meerder vraag vanzelf de prijs klimmen. Vandaar het streven, om de kinderhand van den arbeid uit te sluiten; liefst ook de vrouw; terwijl de arbeidsdag voor den man op acht, hoogstens tien uur zou beperkt worden. Welnu, geheel in dezen gedachtengang paste ook een strengere Zondagsviering. Slaagde men er toch in, op den Zondag *allen* arbeid te doen stilstaan, dan wierd hierdoor de beschikbare arbeidskracht plotseling met *een zevende deel* verminderd; wat op een verhooging van den arbeidsprijs met één zevende, zoo waande men, moest uitloopen. En deze drangreden, versterkt door de zucht, om een dag vrij, een dag voor zijn gezin, een dag voor genieting te hebben, was oorzaak, dat al spoedig op elk program van die zijde o. m. de eisch om op Zondag *allen* arbeid te doen stilstaan, voorkwam.

Toen nu allengs de staatslieden, die eerst met deze arbeidersbeweging den spot dreven, de ernstige betekenis ervan begonnen te gissen, en aldra inzagen, dat er toch *iets* moest gedaan worden, om den arbeiders te

wille te zijn, ontwaakte er in alle staten van Europa een belangstelling in de Zondagsrust, gelijk die dusver alleen in Engeland en Noord-Amerika bekend was.

Mannen van naam, die opgegroeid waren in de verzaaking van den Sabbath en voor onze poovere Zondagswet nooit anders dan een spottend lachje over hadden, kwamen opeens met denkbelden en voorstellen voor den dag, om den Zondag weer tot een dag van ruste te stempelen. En zoo machtig wierd deze keer in de opinie, dat, terwijl nog geen twintig jaren geleden de geloovige Christenen de eenigen waren, die voor Zondagsruste ijverden, thans schier alle staatkundige partijen een goede Zondagsrust op haar program schreven.

Voor vele Christenen was dit een oorzaak van ongemeene blijdschap. Ze begroetten met vreugde en ingenomenheid een kentering in de publieke meening, die hun eindelijk de vervulling van een hunner vurigste wenschen beloofde. En, min nadenkend, gingen sommigen in hun verheuging des harten zelfs zóover, dat ze met deze ongeloovigen, althans niet-belijdende, mannen gemeene zaak maakten, om, nu niet *in den geest van Christus*, maar dan toch *in den zin van Proudhon* de Zondagsruste te doen zegevieren.

Het zou dan nu wel geen „Zondagsheiliging”, maar dan toch „Zondagsviering” en „Zondagsrust” zijn. Het gebod des Heeren wierd uit het oog verloren. Van een dag „Gode gewijd” viel geen sprake meer. Maar het zou dan toch een dag van staking van arbeid wezen; zoo gezegend voor wie in het zweet zijns

aanschijns zijn brood at, en uit *maatschappelijk* oogpunt zoo aanbevelenswaard.

Te stuiten wensch ik deze beweging niet. Dit verbiedt mij een les der historie.

Men wete namelijk, dat deze beweging niet nieuw is, maar evenals zooveel, dat men thans voor modern verslijt, reeds in de Romeinsche wereld ten tijde van Christus' komst op aarde, haar kracht oefende.

Toen namelijk de toenmalige Joden, die zeer streng op het stuk van den Sabbath waren, in bijna alle grootere streken van het Romeinsche keizerrijk verstrooid raakten, trok hun viering van den Sabbath zeer de aandacht. Er lag voor veler gemoed in die stille ruste iets schoons, iets lieflijks, iets dat aantrok, en, zonder afspraak, wendden tal van heidenen zich aan het denkbeeld, om deze Sabbathsidée van de Joden over te nemen en, evenals zij, elken zevenden dag tot een dag van ruste en stille genieting te stempelen. Ze deden dit niet om Gods wil, noch uit bekeering tot zijn gebod, maar alleen uit *maatschappelijke* overweging. Ze zagen er de goede uitwerking van. Het nut ervan sprong in het oog. En dáárom en dáárom alleen namen ze den Joodschen Sabbath, buiten alle religie om, als huiselijke en maatschappelijke gewoonte over. Seneca geldt ons als getuige hiervoor, die er bitter tegen was, maar het feit constateert, als hij (ed. Hase, III, p. 427) klaagt: „Deze eigenaardige gewoonte van het vervloekte Joodsche volk heeft zoo hand over hand zich uitgebreid, dat de Sabbath nu reeds (door ons, heidenen) in alle landen door velen gevierd wordt. De overwonnen Joden stelden zodoende de wet aan hun

overwinnaars. En dat, terwijl de Joden dan tenminste nog wisten, waarom ze den Sabbath vierden; maar deze nabootsers weten er niets van." Zoo verklaart het zich dan ook, dat te Antiochië in Pisidië (zie Hand. 13 : 44) op den Sabbath niet alleen de Joodsche kolonie, maar ook een deel der heidensche bevolking vrijaf nam en de prediking van Paulus hoorde. En stellig is deze ongeloovige nabootsing van de Joodsche Sabbathsviering destijds een middel in Gods hand geweest, om menig afgodendienaar onder het gehoor des Woords in de synagoge en langs dien weg tot Christus te brengen.

Door die les der historie vermaand, heb ik er dus niet op tegen, dat de wereld, die God niet kent, door beweegredenen, buiten alle religie om, zich er toe brengen laat, om weer het *maatschappelijk* profijt van zijn Sabbath te zoeken. Alleen maar, wie hooger kent, mag zich niet tot lager laten neertrekken; en de man, die God vreest, en daarom ook het heilige van zijn Sabbath eert, zondigt, zoo hij, met de wolven huilend, om deze *maatschappelijke* nuttigheid van den Sabbath van haar *hooger* bedoelen zwijgt.

Veeleer is het de roeping van den Christen, uit overtuiging en met warmte tegen deze ontzieling van den Sabbath op te komen, en het ook aan ons geslacht steeds luider te herinneren, dat de Sabbath *des Heeren* is, en niet *ruste van den arbeid*, maar *heiliging* van den Sabbath de belofte van hooger en zegen ontving.

Ook de *Gomer voor den Sabbath*, die onlangs ons Gereformeerd publiek geboden wierd, wilde zich van die roeping kwijten. Enkele korrelkens geestelijk manna aan de hongerende ziel op haar Sabbath te

bieden, is het doel der uitgave van dit stichtelijk boekskén geweest.

Maar toch was het leveren van geestelijke meditatie niet genoeg. Om het kwaad, waarop ik wees, te stuiten, dient de quaestie van den Sabbath zelve nader onderzocht; en daarom volgt hiermeê op *de Gomer* een meer wetenschappelijk *Tractaat van den Sabbath*.

II.

DE SABBATH IN HET PARADIJS.

Van den Sabbath lezen we het eerst in het scheppingsverhaal. Verzen 1, 2 en 3 toch van Genesis II, die eigenlijk nog bij Genesis I hooren, melden ons, dat er na het zesdaagsche werk der schepping een Goddelijke ruste intrad, en dat de Heere deswege den zevenden dag gezegend en geheiligd heeft. De letterlijke woorden luiden aldus: „*Alzoo zijn volbracht de hemel en de aarde en al hun heir. Als nu God op den zevenden dag volbracht had zijn werk, dat Hij gemaakt had, heeft Hij gerust van al zijn werk, dat Hij gemaakt had. En God heeft den zevenden dag gezegend en dien geheiligd, omdat Hij op denzelven gerust heeft van al zijn werk* [hetwelk God geschapen had, om te volmaken, of, gelijk de Kantteekenaren óók vertalen] *waarvan God de schepping volbracht had door te werken* ¹⁾.

1) Zij teekeren aan: *And. scheppende gemaakt had*; wat beduidt: waarvan de schepping afgeloopen of voltooid was, niet doordien God rustte, maar doordien Hij arbeidde, en wel scheppend arbeidde. Letterlijk staat er: Welke Hij geschapen had, door te maken.

Welke zin is aan deze woorden te hechten?

Ze beduiden kennelijk *niet*, dat God na zesdaagschen arbeid één etmaal van arbeiden afliet, om, na afloop van dit etmaal, den gestaakten arbeid te hervatten. Integendeel ze teekenen ons dezen arbeid Gods als afgelopen, als voleind, als ten einde gebracht. Reden, waarom er zulk een nadruk op wordt gelegd, dat de schepping nu voltooid en dit werk Gods volbracht of volmaakt was. En *evenmin* kunnen ze een ruste bedoe-len, die met *nietsdoen* gelijk zou staan. Dit te wanen, verbiedt ons Jezus' stellige uitspraak, juist waar de Sabbathsquaestie aan de orde was: *Mijn Vader werkt tot nu toe, en ik werk ook* (zie Joh. 5 : 17). Zijn recht toch, om op den Sabbath kranken te genezen, ontleent Jezus rechtstreeks aan het voorbeeld van God. Er volgt namelijk in vs. 19: „Voorwaar, voorwaar zeg ik u, de Zoon kan niets van zichzelf doen, tenzij hij den Vader dat ziet doen.” De woorden: „Mijn Vader werkt tot nu toe” kunnen dus niets anders beduiden dan dit: Ook op den Sabbath gaat het *Goddelijk* werken van mijn Vader al door, en daarom gaat ook door *mijn* werk op den Sabbath.

Het lijdt dus geen twijfel, of wat het slot van het scheppingsverhaal over den Sabbath zegt, moet anders verstaan, dan men dit gemeenlijk doet; en ziehier den zin, waartoe we dan komen moeten. God was van eeuwigheid met zijn wereld, maar van eeuwigheid bezat God deze zijn wereld nog alleen slechts in zijn gedachte, in zijn raad, in zijn Woord. Toen is het oogenblik gekomen, waarop God deze wereld uit zijn raad door schepping in de werkelijkheid heeft uitgebracht. Dit

uitbrengen nu van de wereld door schepping was een geheel exceptioneel iets. Iets, wat niet tevoren plaats greep; ook niet aldoor zou plaats grijpen; maar slechts ééns plaats greep en daarmée afliep.

Dit scheppingswerk begon, voleindde zijn loop en was toen voltooid. De arbeid, daaraan ten koste gelegd, was dus een arbeid, die de eeuwige ruste, waarmee het Goddelijk Wezen in zichzelf genoegzaam was, plotseling afbrak. Het was een arbeid, die een periode van „zes dagen” doorliep en in dezen ommeloop zijn einde bereikte. Toen hield die arbeid op, omdat hij volledig uitgeput was. En nu trad Goddelijke ruste in. Een Sabbath. Niet in den zin, waarin er eeuwige zelfgenoegzaamheid in God was, eer Hij de wereld schiep. Dus niet eenvoudig een terugkeeren naar het oogenblik eer Hij scheppen ging. Maar nu een ruste na voltooiden arbeid, een ruste met de vrucht van dien arbeid voor zijn Goddelijk aanschijn, een rusten van het scheppen, om als nu God voor dat geschapene te zijn.

Jezus' zeggen: „Mijn Vader werkt tot nu toe,” weersprekt dus dezen heiligen Sabbath niet, maar zegt alleen, dat er *tweeërlei* werken Gods is. Het ééne zijn scheppingswerk, en het andere zijn aflaten van het scheppen, om nu te rusten in wat Hij geschapen had. Terecht is dan ook opgemerkt, dat de ruste Gods, die na afloop der schepping intrad, nog altoos voortduurt en voortduren zal tot aan de schepping van een nieuwen hemel en een nieuwe aarde, als eens de wedergeboorte van Gods heelal (zie Matth. 19 : 28) komt. Dit rusten Gods sluit alzoo tweeërlei in zich: vooreerst, dat de arbeid van het scheppen een einde nam, voltooid was, en nu ophield;

en ten andere, dat God nu leefde en bestond, niet gelijk eertijds met een wereld alleen in zijn eeuwigen raad, maar met een wereld in de werkelijkheid voor zich, en dat Hij deze geschapen wereld thans hield, behield en onderhield. Het scheppen is dus slechts middel geweest, opdat die wereld voor Gods aangezicht bestaan zou, en nu ze bestaat en het doel van den scheppingsarbeid bereikt is, nu is er wat God wilde, dat er zijn zou. Hierin is zijn ruste, en dat die wereld blijft bestaan, is alleen, omdat God in die ruste blijven wil, en door niets in die Goddelijke ruste mag worden gestoord. Denk u, dat die wereld Gode ontzonk, en immers de vrucht van het scheppingswerk zou vernietigd en de ruste in onrust verkeerd zijn. Zijn rusten is derhalve, dat Hij het voltooide in stand houdt. Uit die ruste Gods vloeit dus op die wereld Goddelijke zegen af. In die ruste is haar behoudenis. Door die ruste alleen bestaat zij voort.

Ontbrak nu elke samenhang en bestond er niet de minste trek van overeenkomst tusschen het leven *Gods* en het leven dier wereld, zoo zou uit het bovengezegde voor het geschapene, wat de opeenvolging van tijden betreft, geen enkel gevolg voortvloeien. Maar zulk een samenhang en trek van overeenkomst bestaat er wel. Heel die schepping toch liep uit op de schepping des menschen, en die mensch werd geformeerd naar den beelde en de gelijkenisse Gods. Vandaar dat er onmiddellijk op de

vermelding van dit ingaan van God in zijn ruste volgt, dat God de Heere deswege *den zevenden dag gezegent en geheiligt heeft*. Dit toch ziet kennelijk niet op het leven Gods, maar op het leven der wereld, en meer bepaaldelijk op het leven der menschen. De zeszvoudige ontplooiing in het groote scheppingswerk trilt na in de opeenvolging der dagen en nachten; maar ook deze opeenvolging zal geen rusteloos doordruppelen van altoos elkaar najagende oogenblikken zijn. Neen, ook in dien stroom der oogenblikken en in die kentering der dagen werkt iets van den Goddelijken rythmus¹⁾ uit het scheppingswerk na; en zoo worden de dagen zeven aan zeven tot een weke saamgevoegd, om na afloop van elke week telkens weer een nieuwen aanvang te stellen, en alzoo een hoogere wet over die voortjagende dagen te doen heerschen. Op die wijs drukt de Heere op de opeenvolging der dagen zijn Goddelijk stempel. Hij breekt hun eentonigheid en hun macht, door ze groepsgewijs in te deelen. Zijn ordenende hand komt aldus in den Tijd heerschen. En het is nu in dezen aldus gebroken Tijd, dat God de Heere zijn Sabbath indraagt. Elke zevende dag wordt symbool en drager van zijn Goddelijke ruste. Want God de Heere zegent dien en heeft hem geheiligt.

De zaak is dus niet maar, dat er na een zeker aantal dagen een keerpunt komt en een verpoozing om uit te rusten; zooals de Egyptenaren vanouds en de

¹⁾ *Rythmus* duidt eene beweging aan die niet eentonig voortgaat, maar op een bepaald punt aangekomen, telkens een gelijksoortige en evenredige wijziging ondergaat.

Revolutiemannen in het laatst der vorige eeuw den tien-den dag tot rustdag kozen. Neen, het moet in de golving van *het heilige zevental* zijn, dat de stroom des tijds zich voor ons breekt, omdat eerst hierdoor de trek van overeenkomst met den rythmus in het Goddelijk leven in en na de schepping bewaard blijft. En aan dien dag kleeft een heilige waardij, niet omdat hij ons van arbeid ontslaat, maar omdat het God uit genade liefd heeft, de schepping naar zijn beeld ook daarin door te zetten, dat zelfs in onze tijds-indeeling ons een zegen uit Hem zou toevloeien. De dag is als een andere dag; maar dit is zijn weelde en heerlijkheid, dat God hem gezegend heeft en geheilgd.

Geheel in overeenstemming hiermeê, heet het dan ook in het vierde gebod, dat daarom de Sabbath onder Gods Bondsvolk heilig zal moeten blijven, „omdat in zes dagen de Heere den hemel en de aarde heeft gemaakt, de zee en al wat er in is, en dat Hij rustte op den zevenden dag.” „Daarom,” zoo heet het dan, „zegende de Heere den Sabbathdag en heiligde denzelven.”

De voorstelling, alsof de Sabbath eerst aan Israel zou zijn opgelegd, houdt dan ook geen steek. Aan deze voorstelling zou waarde zijn te hechten, zoo de wet der Tien Geboden alleen in den vorm van Deut. 6 gegeven was; waar, gelijk ons later uitvoeriger blijken zal, het vierde gebod niet met beroep op de schepping, maar met verwijzing naar de verlossing uit Egypte wordt aangedrongen; en zoo ten andere buiten Israel geen spoor van Sabbathsviering voorkwam.

Maar noch het een noch het ander gaat door. Wel terdege is het vierde gebod bij Israel door de verwij-

zing naar de zesdaagsche schepping aangedrongen; en ook buiten Israel is bij schier alle volken zeker spoor te ontdekken van de viering van een dag, die meer bijzonder aan de heilige dingen gewijd werd. Met name is uit de latere Assyriologische studiën gebleken, hoe bij de volken, die het hart van Azië bewoonden, en waar de oudste overleveringen der menschheid het langst bewaard zijn de viering van een heiligen dag, en wel bepaaldelijk van één dag van de zeven dagen, zoo oud is als hun herinneringen reiken. Dat bij andere volken deze viering van een heiligen dag minder scherp uitkomt en van het zevental afging, verklaart zich genoegzaam uit de verbastering, die de heilige traditie almeer van natuur deed veranderen, en die op elk punt dier overlevering doorgaat. Eer omgekeerd wijst het feit, dat tamelijk algemeen de viering van zulk een dag bestond, en dat, hoe meer men naar het hart van Azië komt, deze dag al meer naar den zevenden dag heenneigt, op een gemeenschappelijken oorsprong van deze gewoonte, die alleen door een oorspronkelijke eenheid van handelwijze bij de eerste kinderen der menschen te verklaren is. Slechts zooveel geven we gaarne toe, dat de instelling van den Sabbath reeds in de dagen van Abraham veel geleden had; dat de Joden er in Egypte (waar meest de tiende dag gehouden werd) almeer aan ontwenden; en dat dus de afkondiging van den Sabbath op den Sinaï bijna met een nieuwe instelling ervan gelijkstond; en bovendien aan den Sabbath, gelijk ons blijken zal, een geheel eigenaardige beteekenis in den „dienst der schaduwen” gaf.

Toch worde dit niet opgevat, alsof aan Adam in het Paradijs een uitwendig gebod voor de viering van

den Sabbath zou gegeven zijn. Buiten het proefgebod lezen we van niet één enkel uitwendig gebod, dat Adam was opgelegd. Hem stond de wet geschreven op de tafel zijns harten; iets wat met het oog op het vierde gebod zeggen wil, dat Adam vanzelf, in zijn natuur, krachtens zijn oorspronkelijke gerechtigheid, den rythmus der zeven dagen meê doorleefde, en vanzelf, als bij instinct den zevenden dag heiligde voor Gods aangezicht. Gelijk nu nog de zwaluw en de ooievaar, niet door uitwendig gebod, maar door instinct zijn gezette tijden kent, en zonder iemands vermaan het leven in vaste perioden van komen en van gaan indeelt, zoo viel ook voor Adam vanzelf het leven in den rythmus der zeven dagen uiteen. Dit is het dan ook, dat God dien dag *heiligde*. Dit *heiligen* toch zag op de Goddelijke ordinantie, en die ordinantie stond gegrift niet op hout of steen, maar in Adams eigen natuur en inborst. Hij *kon* niet anders dan in dien heiligen rythmus leven. Die omgang der zeven dagen was met zijn leven één.

Toch is ook hiermeê de diepste bedoeling van den Sabbath nog niet gepeild. Dat kan eerst, zoo we den Sabbath in verband beschouwen met het *Verbond der werken*. God had een werk volbracht in de schepping, en van dit werk rustte Hij nu in zalig aanschouwen; maar ook *de mensch* had een werk te volbrengen, dat eerst na volbrenging hem ruste bieden kon. Dit reuzenwerk bestond in de volbrenging van Gods wet en de openbaring van zijn eigen volmaking, teneinde als prijs daarvoor het *eeuwige leven* te verwerven. Grondtoon immers van het Werkverbond

was: „Doe dit en gij zult leven.” Verdienste stond op den voorgrond, en door arbeid, door inspanning, door volharding moest het werk volbracht. De naar Gods beeld geschapen mensch moest dus daarin navolger Gods zijn, dat ook hij zijn werk indacht, ondernam, het uitvoerde en voleindde. En nu gold van dit zijn werk geheel hetzelfde, wat van het werk Gods gold. Het zou niet eindeloos voortkruipen, maar te zijner tijd voltooid zijn; op die voltooiing doelde het; en dan zou Adam ingaan in dien eeuwigen Sabbath, die afspiegeling was van de ruste Gods, om, gelijk onze Catechismus het schoon uitdrukt, „met Hem in de eeuwige zaligheid te leven”. Hierop doelt dan ook, wat in Hebreë 4 van „het ingaan in „de ruste Gods” gemeld wordt. Dan eerst, als we in „de ruste Gods” ingaan, is er zaligheid. Immers die „ruste Gods” is niet een niets-doen, maar een genieten in het resultaat van het voltooide werk, en in de weelde van wat volbracht wierd, leven.

Nu liep voor Adam evenwijdig met deze geestelijke taak, doelende op den eeuwigen Sabbath, het uitwendig aardse leven in het Paradijs, waar hij den hof van Eden „te bebouwen en te bewaren had”; niet gelijk na den val door harden arbeid, tusschen doornen en distelen, in het zweet zijns aanschijns, maar toch door gebruik van de hem verleende kracht. Ook zijn leven was dus een *dubbel* leven, het ééne inwendig in de ziel, het andere uitwendig in den tijd. Toch stonden deze twee zijden van zijn leven in onderling verband. Het uitwendig leven sloeg op het inwendig leven en omgekeerd. En vandaar dat nu ook in het uitwendig leven „in den

tijd" de rythmus van den Sabbath inkomt. Hem wacht eens een eeuwige Sabbath na voltooiing van het groote geestelijke werk: de volbrenging van Gods wet; het doen van alle deze dingen; en als loon hiervoor het eeuwige leven. Dat zou geweest zijn Adam's ingaan in de ruste Gods. Gelijk God gerust had en nog rustte van het werk der schepping, zoo zou eens ook Adam rusten in den eeuwigen Sabbath van het machtig werk der geestelijke volmaking. Maar deze eeuwige Sabbath, die eens, en dan voor eeuwig, komen zou, lag nu afgespiegeld en geprofeteerd in de breking, die de zevende dag telkenmale in den loop van de dagen en van de uitwendige bezigheid bracht. Sterker nog, meer zelfs dan die zes dagen, was het de zevende dag, die het geestelijke werk voleinden hielp, en eens in den eeuwigen Sabbath zou overleiden.

III.

DE SABBATH NA DEN VAL.

Dit alles echter kwam anders te staan na den val in zonde.

Wel bleef de Goddelijke ordinantie; wel hield, gelijk we zien zullen, de grondgedachte van het Goddelijk bestel stand; maar de zondaar kwam er anders tegenover te staan, dan de eerst nog onzondige mensch.

Dit verschil spreekt in drieërlei:

Ten eerste hierin, dat de zondaar voor een goed deel het instinctieve Sabbathsbef uit zijn natuur verliest. Oorspronkelijk sprak Gods wil in het binnenste des menschen, stond gegrift in zijn hart, en tintelde in zijn natuur; maar na den

val moet de wet den mensch uitwendig worden voor-
gehouden. Niet alsof er in zijn zelfbesef geen spoor
van overbleef. Rom. 2 : 15 leert dit anders, zeggende,
dat de heidenen nog toonen, hoe er een zwakke sprake
van Gods Wet in hun hart is. Maar dit spoor is
onzeker en onbetrouwbaar geworden. Het biedt geen
waarborg meer. Dit geldt dus ook van het viere van
den Sabbath. Was dit voor Adam even natuurlijk, als
voor ons het intreden van den nacht na het ondergaan
der zon is, nu, voor den gevallen mensch, hield dit op
alzo machtig en overweldigend in zijn natuur te
spreken. Iets bleef er van over. Een flauwe drang.
Ook de heugenis. En vandaar de verminkte Sabbaths-
traditie bij de afgedoolde natuur. Maar een vanzels-
heid, die zuivere werking waarborgde, was het niet meer.

Ten tweede verschilde de toestand des menschen na den
val van dien vóór zijn bezwijken hierin, dat de zon-
daar alsnu volstrekt onbekwaam was geworden, om zijn
reuzenwerk te volbrengen, en, dank zij die volbrenging,
in den eeuwigen Sabbath in te gaan. Dit was door
de zonde afgesneden. Dit kon de zondaar niet meer.
En met den dorst naar den eeuwigen Sabbath in het
hart, bevond hij zichzelf volkomen onmachtig, om
door volbrenging van het hem aanbevolen werk tot
den eeuwigen Sabbath te geraken. In de ruste Gods
(zie Hebr. 4) kon hij niet meer ingaan. Immers, in-
gang in die ruste Gods was alleen door voltooiing van
het groote werk der wetsvolbrenging mogelijk. Waar-
uit volgde, dat van tweeën één stond te gebeuren, óf
dat hij nooit tot dien eeuwigen Sabbath komen zou, óf
wel, dat er een andere weg moest ontsloten, om hem

in dien eeuwigen Sabbath te brengen; en zulks wel na volbrenging van het groote werk door een ander in zijn plaats en voor hem.

En *ten derde* week hierin de zondaar af van den onzondigen mensch, dat ook zijn uitwendig leven, en dus ook zijn uitwendige arbeid een *andere* was geworden. Voor den vrijen arbeid van den koning der aarde is nu de slaafsche dwangarbeid van den gevonnisten zondaar in de plaats getreden. Nu niet meer een genieten in Eden, maar een eten van het schamel brood in het zweet des aanschijns. Een zwoegen onder den last van het leven. Doornen en distelen om hem heen. Hierdoor erlangde de Sabbathsrust om de zeven dagen een gewijzigde beteekenis. Nu toch stond dat zwoegen in den slaafschen arbeid rechtstreeks tegen het geestelijk leven over, trok er van af en maakte er onverschillig voor. En zoo wierd de rust van den zevenden dag tweeërlei: Vooreerst een plicht den mensch opgelegd, om van het zwoegen voor het brood af te laten, teneinde Gode al dien dag te geven. En ten tweede, een genade van God aan den mensch, dat Hij hem eens om de zeven dagen van den vloek des zwoegens in zoo slaafschen arbeid ontsloeg.

Voor deze jammerlijke gevolgen der zonde ging intusschen Gods ordinantie niet uit den weg. Bij den Heere is geen verandering noch schaduwe van omkeering. Ook niet in de ordinantiën van zijn Sabbath. Hij *bleef* Goddelijk over zijn Goddelijk scheppingswerk waken, en zegenend die schepping behouden en behoeden, ook na de verstoring, die de zonde teweegbracht. Hij *bleef* aan den mensch den eisch stellen, dat

ook de mensch *zijn werk* volbrengen zou, om na volbrenging in „*zijn ruste*” d. i. in den eeuwigen Sabbath in te gaan. En Hij *bleef* den stroom der dagen breken door de uitzondering van den zevenden dag, om alzoo in den Tijd de heugenis en het doelwit der eeuwigheid te bewaren.

Maar zonder meer baatte dit den zondaar niet.

Tot volbrenging van zijn werk was hij onmachtig. De eeuwige Sabbath ontging hem eeuwiglijk. En de breking der dagen door den zevenden dag wierd nog slechts flauwelijk door hem beseft. Een deeling der dagen bleef, maar ze verliep en wierd verschoven. De zegen van den Sabbath wierd niet meer ingedronken. Voor zingenot meer dan voor geestelijke verfrissching zochten de natiën hun vierdag. Van den levenden God verviel de mensch almeer tot aanbidding van de natuur en haar krachten in de nabootsing van haar vormen en gestalten. En zoo ook verdween God uit den vierdag. Het was de Sabbath *des Heeren* niet meer.

Dit ging niet opeens. De afwijking en verbastering ging langzaam. Het snelst bij de volken, die het verst van Eden afdoolden, -- het minst snel in Ur der Chaldeën. En ook Abram, de zoon van Terah, heeft ongetwijfeld de heugenis en de gewoonte van de viering van den zevenden dag nog uit Haran naar Mamre meêgebracht.

Maar toch, zonder meerdere genade Gods zou deze nawerking van het Paradijs van lieverleê geheel ontwaard en uitgesleten zijn. Dat zien we aan de volken, die buiten aanraking met Israel en de Christenheid bleven. Daar toch teekent zich het overblijfsel van

den vierdag al flauwer. De zin en bedoeling ervan is almeer vergeten. Er is iets anders, iets wat er slechts van verre en geheel uitwendig op lijkt, voor in de plaats getreden. Van een aardschen Sabbath, die op den eeuwigen Sabbath doelt en dien profeteeren zou, is geen sprake meer. Het oorspronkelijk karakter van den Sabbath is geheel onkenbaar geworden.

En hier nu treedt het Genadeverbond in.

Waar bij de zondige natiën de stroom van den Sabbath geheel droogloopen en verzanden moest, heeft God de Heere in zijn oneindige barmhartigheid ons én tijdelijk én eeuwig den Sabbathsvrede door een wonder zijner *genade* hersteld.

Zien we dit eerst van den *eeuwigen*, daarna van den *tijdelijken* Sabbath. Op Israel komen we daarna.

IV.

DE EEUWIGE SABBATH ONDER HET GENADEVERBOND.

De ordinantie Gods blijft in Werkverbond en Genadeverbond altoos één en dezelfde. De mensch is naar Gods beeld en Gods gelijkenisse geschapen. Ook in 's menschen aanzijn moet zich dus de rythmus van het Goddelijk leven teekenen. Gelijk nu God na het volbrachte scheppingswerk rust, en in die ruste de vrucht van zijn werk behoudt, zoo ook moet de mensch *zijn* werk volbrengen, om na volbrenging van dit werk in „*zijn* ruste” in te gaan, en in die ruste de vrucht van *zijn* werk te genieten.

Van deze grondordinantie gaat niets af. Ze blijft onveranderlijk en onverbiddelijk.

De vraag voor het Genadeverbond is dus alleen maar: Waar is de mensch, die dit zijn werk volbrengt?

Adam zou het doen, maar sneed zich de pees zijner kracht door. Hij kon dus niet meer. En hoe zouden wij dan!

Redding ter volbrenging van het werk was dus alleen denkbaar, zoo een ander het voor ons en in onze plaats deed; onzer één, maar die voor allen kon intreden.

En hiermeê ontsluit zich het diepe mysterie der Vleeschwording. In Christus Jezus staat daar die Mensch, van God aan menschen gegeven, om, als hunner één en aller Wortel en Hoofd, met onbezweken kracht het groote werk te volbrengen, dat den mensch, zou hij in den eeuwigen Sabbath ingaan, was opgelegd.

Zoo voelt ge, hoe strikt noodzakelijk het is, bij het verlossingswerk van den Christus niet enkel aan de vergeving uwer zonden te denken, maar minstens evenzeer daaraan, dat de Middelaar ook dat reuzenwerk der wetsvolbrenging voleind en ten einde toe voltooid heeft. Toen Hij zijn „Volbracht!“ aan het kruis uitriep, toen was met name deze ontzaglijke taak ten einde toe afgewerkt. Nog wel niet geheel de verzoening, want de verzoening is niet volkomen zonder Jezus' dood, en toen Jezus het „Volbracht!“ uitriep, was Hij nog niet gestorven. Maar wel de groote, machtige taak der wetsvolbrenging, het werk, dat door God den mensch als *zijn* werk was opgelegd, en waarop de eeuwige Sabbath voor den mensch zou volgen.

Wat Adam had moeten doen, maar niet deed, dat deed in zijn plaats de Christus. En overmits nu de Christus deze taak voleindde niet voor zichzelf, maar plaats-bekleedend als ons Hoofd, zoo ontslaat zijn wetsvolbrenging ons allen van het opleveren van de ons opgelegde taak. Zijn werk is ons werk en het wordt ons toegerekend en geschonken, voorzooverge in dien Christus als uw Wortel, Middelaar en Hoofd zijt ingeplant en in Hem gelooft.

Voor wie den Middelaar wierd ingeplant en in Hem gelooft, is de taak dus af, en treedt onverwijd de ruste in. De eeuwige Sabbath is er. Immers een kind van God wordt in de oogenblikken, dat zijn geloof werkt, niet benepen noch benauwd door het drukkend gevoel van een taak, die nog te vervullen is; maar verruimd, verkwikt en vertroost door het zalige besef, dat het af, dat het volbracht, dat het voleind is; zoodat geen vermoeienis maar vrede en ruste om zijn ziel trekt. „Komt tot Mij, gij allen, die vermoeid en beladen zijt, en Ik zal u ruste geven!”

Tusschen Adam en een geloovig kind van God, dat in zijn verlossing jubelt, bestaat dus dit onderscheid, dat voor Adam de eeuwige Sabbath nooit anders kon komen dan *na* dit leven op aarde. Immers heel zijn leven op aarde moest al zijn kracht besteed aan het volbrengen van de reuzentaak. Maar zoo is het voor den verlostten zondaar niet meer. Voor hem ligt de taak niet meer onafgedaan en onafgewerkt; maar ze is volbracht. Voor hem is de eeuwige Sabbath dus nu reeds ingetreden. Geheel in den zin, waarin onze Heidelbergse Catechismus in het antwoord op de 103e vraag zegt, dat de onderhouding van het vierde gebod o.m. strekt,

opdat „*ik den eeuwigen Sabbath reeds in dit leven aanvang*”.

Dat desniettemin de „eeuwige Sabbath” hier opaarde nog slechts zeer gebrekkiglijk genoten wordt, is, omdat God de Heere zijn kinderen op aarde nog in de worsteling tusschen vleesch en geest laat leven. Ze wandelen door geloof, nog niet door aanschouwen. En daarom, slechts voorzooverre en voor zoo dikwijls dit geloof in hen werkzaam wordt, smaken en proeven ze het zoet van dien eeuwigen Sabbath. Voorzoover en zoo dikwijls daarentegen dit geloof werkeloos ligt of niet uitkomt, merken ze van dien eeuwigen Sabbath niets.

Maar dit geheel bijkomstige punt nu daargelaten, wierd dan nu toch duidelijk, hoe in het Genadeverbond, langs nieuwe wegen, nog altoos de scheppingsordinantie wordt doorgezet. Den mensch was een werk te werken gegeven. Naar Goddelijken rythmus zou de volbrenging van dit werk den mensch in den eeuwigen Sabbath doen overgaan. Welnu, de Middelaar voldoet aan die voorwaarde. Het groote werk der wetsvolbrenging wordt door Hem voldongen. En zie, nu is de eeuwige Sabbath er ook. En overmits geloofswerking het middel is, waardoor een kind van God aan dat werk van Christus op bewuste wijs deel erlangt, geniet hij dien eeuwigen Sabbath niet eerst na zijn sterven, maar nu reeds; mits altoos aan de geloofswerking gebonden, en dus slechts in die mate, waarop het geloof in hem tot uiting, d. i. tot zelfbesef en werking komt.

Toch spreekt het vanzelf, dat ook de Middelaar krachtens zijn menschelijke natuur aan de genieting van dien eeuwigen Sabbath deelneemt. Met zijn ver-

rijzenis is Hij in dien Sabbath ingegaan, om nimmer uit dien Sabbathsvrede uit te treden. „Mijnen vrede geef Ik u,” wierd gesproken uit het besef van de genieting van den eeuwigen vrede, die in dien eeuwigen Sabbath voor Hem ontsloten was.

Maar let nu op deze parallel.

God Drieëenig volbrengt zijn scheppingswerk. Nadat dit werk volbracht is, gaat God de Heere in zijn ruste in. Maar in en door die ruste *behoudt* Hij het geschapene en zegent het.

En zoo nu ook de Christus. Hij volbrengt des menschen werk, t. w. de volkomene vervulling van de wet Gods. Als dit werk volbracht en voltooid is, gaat ook hij in zijn ruste in en viert eeuwiglijk den eeuwigen Sabbath. Maar ook bij den Christus is deze ruste niet een aflaten van arbeid. Integendeel, ook door en in die ruste *behoudt* de Middelaar het werk, dat hij volbracht had.

„Mijn Vader werkt tot nu toe, en Ik werk ook!”

V.

DE TIJDELIJKE SABBATH ONDER HET GENADEVERBOND.

Geheel anders daarentegen was de schikking des Heeren in het Genadeverbond voor den *tijdelijken* Sabbath.

Ons menschelijk leven, dat in de opeenvolging van dagen verloopt, moest de indeeling in groepen of perioden van zeven dagen behouden. Zoolang de Tijd

uit een reeks dagen bestaat, die zonder einde voortloopt, overheerscht de Tijd ons; komt er geen einde aan; heeft het leven geen doel, waarop het afgaat; en is de reuke der eeuwigheid uit ons leven weg. Verdeelt God daarentegen den Tijd en laat Hij ook den mensch den Tijdverdeelen, dan *beheerscht* God den Tijd en dan komt ook de mensch *boven* den Tijd te staan. Het leven loopt dan op een doel aan. Als dat doel bereikt is, komt er ruste. En de voorsmaak en profetie van het eeuwige blijft.

Ook in het Genadeverbond vindt daarom de Sabbathsviering haar vaste plaats. Het Genadeverbond gaat ook in ons tijdelijk leven in, en het zou in ons tijdelijk leven geen woonstede kunnen vinden, zoo de zevendaagsche indeeling dat leven niet bleef breken en er daardoor het stempel der eeuwigheid op drukte. Alleen maar, in het Genadeverbond kan God niet beginnen met den mensch hiervoor den innerlijken zin te geven. Alle gebod begint in het Genadeverbond met uitwendig tot den mensch te komen. Hoofdzaak is dus hier, dat Gods ordinantie van den Sabbath alsnu langs uitwendigen weg tot den mensch kome en hem van buiten als *een gebod* worde opgelegd. In zijn verdorven natuur spreekt de eisch van den Sabbath óf gausche-lijk niet meer, óf slechts flauwelijk, en voorzoover hij er nog iets van speurt, verderft hij dit besef nog door eigen wilkeur of eigenwilligen godsdienst.

Om dit af te snijden, en alzoo het Sabbathsvieren weer vast te maken en aan den wille Gods te binden, moet het nu als onschendbaar uitwendig gebod tot hem komen en zulks deels in positieven, deels in negatieven vorm. In het Genadeverbond begint de wet

altoos met te *gebieden* en te *verbieden*. En zoo moet ook bij den Sabbath het heiligen van den dag *geboden*, en *verboden*, dat de dag gemeen worde gemaakt.

Maar hiermee zijn we er nog niet. Er is nog een andere ommekeer, dien het Genadeverbond in de Sabbathsviering brengt, en die rechtstreeks met den aard en het wezen van het Genadeverbond saamhangt. We bedoelen de omzetting van de zes werkdagen, die in het Werkverbond aan den Sabbath *voorafgaan* en in het Genadeverbond op den Sabbath *volgen*.

Dit ligt zoo.

In het Werkverbond staat de mensch nog vóór zijn machtige levenstaak, en kan eerst, na dit leven, als die taak is afgewerkt, in den eeuwigen Sabbath ingaan. Dienovereenkomstig moet er dus onder de heerschappij van dit Verbond ook in het tijdelijk leven eerst zes dagen gewerkt, en eerst daarna komt de Sabbathsruste.

Maar gelijk we boven zagen, is dit onder het Genadeverbond in zijn voleinding juist omgekeerd. Voor de verlostten moet niet de groote levenstaak nog eerst afgedaan, maar is deze groote levenstaak *volbracht* door den Christus. Zoo dikwijls en voorzoover een kind van God uit het geloof leeft, leeft hij dus in dien eeuwigen Sabbath reeds in. Zijn werken, waarin hij nu zijn kracht betoont, is dus niet een werken om tot de Sabbathsruste te *komen*, maar zulk werken, als uit die ruste *voortvloeit*.

Gelijk er bij God tweeërlei werken is, t. w. vooreerst het werk der schepping, dat voltooid werd en waarvan Hij nu rust, en ten andere het werk, dat Hij nu werkt uit en in zijn Goddelijk rusten, zoo ook gaat het toe in

het werk des menschen. Ook voor den mensch is er tweeërlei werk, t. w. eerst het werk der wetsvolbrenging, om tot den eeuwigen Sabbath te geraken, en daarna, als die Sabbath bereikt is, het werk uit en door die heilige ruste. Bij het verlost kind van God nu leeft, voorzoover en zoo dikwijls het gelooft, het besef, dat dit eerste werk afgedaan is, en hij dus in den Sabbath inging, om alsnu te werken in dat tweede werk, dat uit de Sabbathsruste voortvloeit. Als Jezus zegt: „Mijn Vader werkt tot nu toe”, dan bedoelt Jezus niet het scheppingswerk, maar het tweede werk, dat God in zijn heilige Sabbathsruste werkt. En voor het kind van God nu staat zijn geloofswerk op één lijn, niet met het *eerste*, maar met dat *laatste* werken Gods, dat uit zijn Sabbathsruste voortkomt.

Dienovereenkomstig nu moest ook in het tijdelijk leven de orde van de indeeling der dagen omgezet. Afspiegeling toch van zijn geloofsleven kan voor Gods kind niet zijn een Sabbath *na* volbrachten arbeid, maar moet wezen een Sabbathsruste, waaruit het werken voortvloeide. Vandaar dat de *zevende* dag der week met den *eersten* dag der week van plaats verwisselde.

De symboliek van het geloofsleven duldt dit niet anders. Immers, het was niet meer een op ruste aansturen, maar een aan de ruste ontleenen van zijn kracht. Gelijk de Middelaar, die uit den dood verrees, nu aldoor werkt om te behouden wat Hij wrocht, en dus werkt, niet om tot ruste te komen, maar om zijn eeuwigen Sabbath eindeloos te vieren, zoo ook moet de verlost kind, die met zijn Middelaar is opgestaan, niet naar den Sabbath *toe*, maar *van* den Sabbath afrekenen. Het

karakter van het Genadeverbond in zijn voltooiing eischt dit.

VI.

DE SABBATH ONDER ISRAEL.

Toch kan dit Genadeverbond zich niet aanstonds in dezen rijken vorm ontplooien. Er is in het Genadeverbond, eer ge tot den Christus komt, een tuchtmeester, die tot den Christus leidt. Vóór de kennisse der verlossing gaat de kennisse der ellende. En hiermede komen we tot den Sabbath van Israel, gelijk de „Bedeeling der schaduwen” ons dien teekent.

Eerst thans komen we hierop, overmits niets dan verwarring van begrip en misverstand voor de deur ligt, indien ge de wetgeving van den Sabbath op zichzelve beschouwt en niet in het licht plaatst van het onderscheid tusschen het Werkverbond en het Genadeverbond. Heel Israels wetgeving en heel de dienst der schaduwen toch liggen op het terrein van het Genadeverbond en kunnen alleen uit den aard en het wezen van het Genadeverbond verklaard worden.

Drieërlei ligt in de Israelietische bedeeeling.

Vooreerst wordt in Israel de gansche schat en de volle rijkdom van het Genadeverbond ons zinbeeldig voor oogen gesteld. Het is aanschouwelijk onderwijs in de volle leer der genade. En niets, letterlijk niets is er dan ook in den Christus en in zijn genade, dat in Israels volksbestaan niet was voorafgeschaduwd. Het Evangelie is én in het Oude én in het Nieuwe Testament. Alleen maar in Israels bedeeeling wordt dat-

zelfde Evangelie *afgebeeld*, dat in de bedeeeling des Nieuwen Testaments *in werkelijkheid* voor ons treedt.

Ten tweede, in Israels bedeeeling was voor de Kerke Gods een hutte opgericht, zoodat de uitverkorenen Gods, die destijds leefden, er alles in bezaten, wat voor hun behoudenis noodig was. Ze *begrepen* wel niet alles, maar ze *zagen* alles. Geen wezenlijk bestand-deel van het heil ontbrak hun, en ze hebben evenals wij geleefd uit en door het geloof in den Middelaar.

En ten derde, het inscheppen van Israel als nieuw volk in het lichaam der natiën had de strekking, om de nawerking van het verderf althans in één volk te temperen; aan dat éene volk de uitwendige openbaring van Gods wil te geven; en zoo althans bij één volk een nationale levensontwikkeling tevoorschijn te roepen, die straks een onderwijzing voor alle natiën zou worden.

Deze drie gaan nu ook bij den Sabbath door.

Vooreerst toch is voor heel Israels volksbestaan de ruste van den Sabbath afgebeeld in de ruste, die het volk in het land van Kanaän vond, na de vermoeienis der woestijnreis en de worsteling met de heidensche koningen. Uit Hebr. 4 is dit duidelijk.

Blijkens Psalm 95 : 11 had God van het afvallig volk in de woestijn gezegd: „Daarom heb Ik in mijnen toorn gezworen: „Zoo zij in mijne ruste zullen ingaan!” Met deze ruste was natuurlijk de ruste in het land van Kanaän bedoeld. En nu zegt de heilige apostel in den brief aan de Hebreëen, hoofdstuk 4 : 8: „Indien Jozua (Jezus, staat hier als Jozua's Griekschen naam) hen in de rust gebracht had, zoo had Hij

2 daarna niet gesproken van *een anderen dag*;" en gaat dan aantoonen, dat eerst Jezus Christus de ware ruste heeft aangebracht, die in de ruste Kanaän's, nog slechts was afgebeeld. Daaruit nu, dat God het ingaan in de ruste van Kanaän noemt: „Indien zij in *mijne* ruste zullen ingaan!" blijkt, dat deze ruste in Kanaän typisch sloeg op den eeuwigen Sabbath, die in verband met Genesis 2 : 2 den mensch beloofd was; en uit Hebr. 4 merkt men alzoo duidelijk, dat deze typische ruste in Kanaän slechts afschaduwing was van die „ware" ruste, die de Christus voor zijn volk in den eeuwigen Sabbath zou aanbrengen.

Doch bij deze afbeelding in Israels geschiedenis bleef het niet. Ook in Israels eeredienst en nationale instellingen zou dezelfde afbeelding herhaald worden, en hiermeê komen we op het eigenlijke Sabbathsgebod. Dit gebod draagt voor Israel tweeërlei karakter, waarvan het ééne in Exodus 20 : 8—11 en het andere in Deut. 5 : 12—15 wordt aangeduid. In Exodus 20 : 8 v.v. namelijk wordt de Sabbath ingesteld op grond van het scheppingswerk, en in Deut. 5 : 12 v.v. op grond van de verlossing uit Egypte. In Exodus heet het: „Want in zes dagen heeft de Heere den hemel en de aarde gemaakt, de zee en al wat er in is, en Hij rustte den zevenden dag; daarom zegende de HEERE den Sabbathdag en heiligde denzelven." Als zoodanig opgevat komt de Sabbath dus tot Israel in den vorm van een algemeen menschelijke instelling, die aan Israel wordt opgelegd, niet omdat het een verkoren volk, maar eenvoudig, omdat het een volk is, dat uit menschen bestaat en in de schepping zijn oor-

sprong vindt. Op die wijze aangedrongen, is de Sabbathsviering dus niets dan de inscherping van een gebod, een regel, een ordinantie, die voor al het geschapene geldt, en die slechts daarom zoo plechtig bij Israel wordt afgekondigd, omdat de andere volken deze ordinantie verlaten hadden, en Israel, als het volk des Verbonds, gehouden was, al datgene uit de oorspronkelijke openbaring in eere te herstellen, wat bij de afgedoolde natiën in glans verdonkerd werd of teloorging.

Maar anders komt de zaak in Deut. 5 : 12 v.v. te staan. Daar toch wordt bij het vierde gebod niet naar de ruste Gods na afloop van het scheppingswerk verwezen, maar, heel anders, gezegd: „Want gij zult gedenken, dat gij een dienstknecht in Egypteland geweest zijt en dat de Heere uw God u van daar heeft uitgeleid door een sterke hand en een uitgestrekten arm; daarom heeft de Heere uw God geboden, dat gij den Sabbath houden zult.” Strijd levert dit met Exod. 20 in het minste niet op. Heel de gang der gedachte in Deut. 5 toont toch evenzeer als de woordenkeus, dat Mozes volstrekt niet bedoelt, letterlijk de wet der Tien Geboden te herhalen. Reeds de invoeging in vs. 12: „gelijk als de Heere uw God u geboden heeft,” bewijst dit. De grond, waarop het vierde gebod rust, is en blijft dus: de ruste na het scheppingswerk, zooals dit in Exod. 31 : 13 vv. duidelijk uitkomt. Ook daar toch lezen we: „Onderhoudt den Sabbath.... dewijl de Heere in zes dagen den hemel en de aarde gemaakt *en op den zevenden gerust en zich verkwikt heeft.*” Maar dit nam niet weg, dat deze zelfde

Sabbath voor Israel is zijn bijzondere positie ook een geheel eigenaardige beteekenis bezat, en het is op die eigenaardige beteekenis, dat Mozes het volk in Deut. 5 : 12 vv. opmerkzaam maakt. Belijdt men nu, dat ook hier door Mozes de Heilige Geest spreekt, dan krijgen we hier niet een andere lezing van het vierde gebod; maar wel een nadere toelichting van zijn beteekenis, en wel zulk een toelichting, die waarborg van Goddelijke waarachtigheid bezit. Dank zij deze toelichting van Deut. 5, weten we dan, dat de Sabbath tot Israel kwam niet alleen, omdat het een volk van *menschen* was, dat leven moest in de ordinantie, die krachtens de schepping voor alle menschenkind gold; maar ook bovendien, omdat het een volk van verlost~~en~~ was, dat in deze Sabbathsviering typisch de verlossing des Heeren had af te beelden.

Israel was in het diensthuis van Egypte geleid, en had in dit diensthuis van Egypte de schrikkelijkste tyrannie en bangste slavernij doorgestaan. Nooit rust, altoos de drijver achter hen. Dit was beeld geweest van de slavernij des menschen in het diensthuis der zonde. Altoos door zijn zonde geprikkeld, rusteloos als slaaf der zonde gejaagd. Nu had God de Heere ruste in deze eindelooze vermoeiing aangebracht. Hij schonk Israel een duurzamen Sabbath van dit jagen des drijvers, doordien Hij heel het volk uit dit diensthuis van Egypte verlost had. Beeldde nu het drijven van Farao in het diensthuis van Egypte het drijven van de zonde in den zondaar af, dan sprak het vanzelf, dat de rust, de vrede, de Sabbath, die de Heere voor Israel aan de Roode Zee aanbracht, evenzoo zinbeeld en afbeelding

wierd van de eeuwige verlossing, die de Middelaar Christus Jezus voor zijn volk zou teweegbrengen. Het niet meer onder den drijver staan, het niet meer zwoegen in het diensthuis van Egypte, opende voor Israel een duurzame, blijvende ruste, en was in dit opzicht symbool en aanduiding van den eeuwigen Sabbath, die Christus voor de zijnen verwerven zou. Moest dus Israel reeds als een volk, uit *menschen* bestaande, onder de scheppingsordinantie van den Sabbath terugkeeren, als een volk van *verlosten* moest het bovendien nog in heel anderen zin den Sabbath viereen, om namelijk door die gestadige Sabbathsviering telkens het beeld te vertoonen van het uitverkoren volk des Heeren, dat, uit het diensthuis der zonde verlost, in zijn eeuwigen Sabbath was ingegaan.

In het Sabbathjaar en Jubeljaar was dit beeld van den eeuwigen Sabbath met nog scherper trek geteekend. De kringloop der zeven dagen schoot tekort, om het denkbeeld van den *eeuwigen* Sabbath genoegzaam te doen uitkomen. Vandaar dat dit denkbeeld van *het eeuwige* ons nu geboden wordt in een driedovoudigen golfslag, waarvan de ééne den anderen telkens najaagt. Eerst de periode van zeven dagen; dan de ommeloop van zeven jaren; en ten leste de zevenmaal zeven jaren van het Jubelfeest; in hun saamhang het beeld van een altoos verder reikende, zich altoos nog uitbreidende ruste. Dieper op de symboliek en typiek van deze beide laatste instellingen in te gaan, valt natuurlijk buiten ons bestek; slechts in rechtstreeksch verband met het gebod van den Sabbath komt én het Sabbathjaar én het Jubeljaar hier ter sprake. En dan is

het ongetwijfeld het denkbeeld van een zich altoos uitbreidende, steeds meer omvattende, steeds kalmer rust aanbrengende, en aldoor meer op Gods onuitputtelijke genade heenwijzende strooming, die zich hiermeê in Israels leven teekent. Op den wekelijkschen Sabbath ruste voor den mensch van den arbeid, maar nu ook ruste van het jagen en drijven van den schuldeheer. Op den wekelijkschen Sabbath ruste voor mensch en dier, maar nu ook voor het aardrijk, opdat heel de schepping iets van het paradijs terugerlange. Op den wekelijkschen Sabbath een bijtijds ingezamelden gomer van den vorigen dag, of straks vooruitbereide spijs, maar nu een geheel uit de hand des Heeren leven. Een God die nu zelf den arbeid overneemt en den akker voor hen toebereidt. En eindelijk op den wekelijkschen Sabbath een oogenblik heilige harmonie in het gemoed hersteld, maar nu in het Jubeljaar heerlijk hersteld al wat de zonde verstoord had, en een iegelijk weerkeerende in zijn erfdeel, tot zijn akker en hof.

Dit gaat dus reeds verder, en bood aan Israel het beeld van den eeuwigen Sabbath, niet alleen gelijk die oorspronkelijk voor den mensch bestemd was, maar gelijk die door den Middelaar, uit Gods gunste, voor zijn volk zou verworven worden.

En hiermeê komen we vanzelf op het negatieve karakter, dat in Israels Sabbath zoo duidelijk op den voorgrond treedt: Er mocht op dien dag *niet* worden gewerkt. *A/laten* van allen arbeid is in het vierde gebod blijkbaar hoofdzaak. „Gij zult *geen* werk doen, gij, noch uw dienstknecht, noch uw dienstmaagd.”

„Wie hem (den Sabbath) ontheiligt,” zegt de Heere in Ex. 31 : 14, „zal zekerlijk gedood worden; want *een ieder, die op dezen dag eenig werk doet, die ziel zal uitgeroeid worden uit het midden der volkeren. Zes dagen zult gij arbeiden, maar op den zevenden dag is de Sabbath der ruste, eene heiligheid des Heeren! Wie op den Sabbath arbeid doet, zal zekerlijk gedood worden.*”

Al ontkent men dus niet, dat er ook in dit gebod zeer stellig een zeer aanmerkelijke positieve inhoud schuilt, toch moet er het oog voor geopend, dat heel dit *verbod van alle werk* op den voorgrond treedt en het gebod als Verbondsgebod voor Israel beheerscht. Een onloochenbaar feit, waarvan de symbolische beteekenis geen oogenblik twijfelachtig is, en die onze Heidelberger zoo schoon weergeeft in den eisch: *Afstaten van ons werk, opdat God werke*. Zwoegen moet ge in het zweet uws aanschijns; maar al dit tijdelijk werk vergaat en verdwijnt. Dat beklijft niet en brengt u geen nuttigheid. Maar staak nu een dag lang al uw arbeid, om het oog voor den arbeid Gods te openen. Laat van uw werk af, om een oog voor het werk Gods te krijgen. Zoo, als schaduwbeeld in uw tijdelijk leven; maar in dat schaduwbeeld het heerlijk mysterie, *dat wie niet werkt, maar in het werk zijns Gods ingaat, zalig is*; en dit schaduwbeeld meer dan vijftig malen telken jare aan Israel getoond.

Zoo moest Israel als volk des Verbonds, als verkooren, uitgeleid en verlost volk, in zijn eigen volksbestaan, in zijn instellingen en in de breking van zijn dagen, altoos weer deze éene heilige gedachte van het Evangelie afschaduwen: De eeuwige Sabbath, die door

de zonde verbeurd is, komt toch; komt gewisselijk; doch nu niet meer door uw werk, o, mensch! Neen, God zal werken, waar gij van werken afaat, en alzoo zal de zaligheid ingaan. Of gelijk het bij Ezechiël heet (hoofdstuk 20 : 12): „Daartoe gaf Ik hun mijnen Sabbath, om *een teeken* te zijn tusschen Mij en tusschen hen, opdat zij weten zouden, *dat Ik de Heere ben, die hen heilige.*”

Korter kan het tweede punt afgehandeld: De beëindiging in Israel strekte niet alleen om de genade in Christus, en hier bepaaldelijk den eeuwigen Sabbath, aanschouwelijk af te beelden, maar ook in de tweede plaats, *om de geroepenen Gods in die dagen ter zaligheid te leiden.*

Dit tweede doel van den Sabbath duidt de Heere bij Jesaja aan, als het in hoofdstuk 56 : 2 heet: „*Welgelukzalig* is de mensch, die zulks doet, en des menschen kind, dat daaraan vasthoudt, die den Sabbath houdt, opdat hij dien niet ontheiligt.” Blijkens heel de openbaring des Ouden Verbonds doelt „welgelukzalig” op meer dan aardischen zegen, gelijk het bij Jesaja zelf in dit verband dan ook nader verklaard wordt als het „ontvangen van een eeuwigen naam, die niet uitgeroeid zal worden” (56 : 5), als „een zich verheugen in het huis des Heeren” (56 : 7), ja, als „een zich verlustigen in den Heere zijn God” (56 : 14).

Tweeërlei had de geloovige onder Israel op zijn Sabbath. Vooreerst de rust van den dagelijkschen arbeid, om in het werk des Heeren in te gaan; maar ook ten andere een viering op breede schaal van de heiligheden

des Heeren. Naar luid Num. 28 : 9 wierd op den Sabbathdag aan het dagelijksch of gedurig brandoffer en dankoffer nog een afzonderlijk brandoffer en dankoffer toegevoegd. Voorts wierd op den Sabbathdag het brood op de tafel der toonbrooden vernieuwd (Levit. 23 : 5-8). En eindelijk wierd op den Sabbathdag een heilige vergadering van het volk des Heeren gehouden, om vermaand te worden uit de Wet, zijn gebeden voor Gods aangezicht uit te storten, en den priesterlijken zegen te ontvangen (Levit. 23 : 3).

Hierin nu lag voor de geroepen des Heeren een gestadige *onderwijzing*, een heilige *oefening* en een openlijke *belijdenis*.

Er lag in een gestadige *onderwijzing*; want door dien telkens weerkeerenden Sabbath riep God de Heere de zijnen uit dit aardse leven, dat voorbijgaat, naar zijn heiligheden, die eeuwig blijven; lokte Hij hen naar den eeuwigen Sabbath, dien Hij maken zou; beeldde Hij hun af de verlossing uit het diensthuis der zonde; en predikte Hij hun dat heerlijk Evangelie, dat van 's menschen werk afzien zou, om alleen in Gods werk heil te zoeken.

Maar ook, er lag een gestadige *oefening* voor hen in. Het vleesch riep naar den gewonen gang van het aardse leven. Dan wierden hun zaken besteld. Dan wierd er winste gemaakt. Dan hadden zij *hun* lust. En nu kwam de Heere tusschenbeide en vroeg in zijn Sabbath, dat zij van hun eigen lust zouden aflaten, om *zijn* lust te doen. Hoor het maar in Jesaja 58 : 13: „Indien gij uwen voet van den Sabbath afkeert, van te doen uwen lust op mijnen heiligen dag; en indien

gij den Sabbath noemt eene verlustiging, opdat de Heere geheiligd worde, die te eeren is ; en indien gij dien eert, dat gij uwe wegen niet doet en uwen eigen lust niet vindt, noch een woord daarvan spreekt: dan zult gij u verlustigen in den Heere, en Ik zal u doen rijden op de hoogten der aarde." De heilige oefening op den Sabbath school dus vooreerst in het verloochen van eigen lust voor den wil des Heeren. Ten andere bestond deze oefening in de godsdienstige handeling van den Sabbath. Maar dan kwam hier in de derde plaats nog bij, dat de onderhouding van den Sabbath zelve een godsdienstige handeling was, die als zoodanig een oefening in godsvrucht was.

Maar behalve deze onderwijzing en oefening lag er ten derde voor den geloovige in den Sabbath ook een *belijdenis*. Door den Sabbath evenals door de Besnijdenis had Jehovah zijn Bondsvolk van andere volken onderscheiden. Toch bewoog dit het volk in massa niet, om den Sabbath des Heeren te houden, veel min om op den Sabbath te doen naar Gods Woord. Veeleer was het verzet tegen den Sabbath onder het volk machtig en sterk, en heeft het eeuwen geduurd, eer deze vierdag allengs in Israels nationale leven ingang vond. In den bloeitijd van de openbaring des Ouden Verbonds lag er dus wel ter dege een belijdenis in, zoo men voor den Sabbath des Heeren dorst uitkomen; dien tegen den wereldzin der menigte dorst door te zetten; en er voor bekend wilde staan, dat men het verbond des Heeren heilig hield.

Zoo bracht de Sabbath aan de geroepenen onder Israel een rijke prediking van den eeuwigen Sabbath; zoo bezat Israels Sabbath macht, om hen dien eeuwigen

Sabbath nader te brengen; en bood de Sabbathdag aan de geloovigen een uitmuntende gelegenheid, om voor aller oog en oor belijdenis van den God der vaderen te doen.

De viering van den Sabbath in Israel was voor de geloovigen onder hen de prediking van die eeuwige ruste, waarin de jagende stroom van dit leven eens uit zal vloeien. Ze trok van deze aarde naar hooger op, van eigen lust en zin naar den zin en de verlustiging des Heeren. Ze bond aan het Verbond der genade. Ze ontsloot het zielsoog voor de rijke verlossing in den Messias. Ze wees van het werk des menschen op het werk Gods, dat alleen behouden kan. Ze oefende in godzaligheid. En ze bracht tot kloeke belijdenis van den Heere. Kortom, ze deed voor de geloovigen in Israel het ideaal van de belofte van het Paradijs herleven en ontsloot den weg om tot meerder dan dit Paradijs in te gaan.

En zoo komen we dan nu tot het laatste doel van den Sabbath onder Israel: *de herstelling van den Sabbath onder de volkeren.*

Dit volgt onweersprekelijk, vooreerst uit de gedurige terugwijzing naar de Schepping, en ten andere uit wat de geschiedenis ons aangaande den gang van den Sabbath leert. Indien toch de Sabbath bij Israel geen bedoeling ook voor de andere natiën had gehad, waarom zou dan telkens naar de schepping en de bakermat van heel het menschelijk geslacht zijn teruggewezen? Israels

afgezonderd optreden dagteekent immers niet van de schepping, maar eerst van Abrams uittocht, of wilt ge, van den uittocht van Israel uit Egypteland. Die gedurige terugwijzing naar het scheppingswerk kon dus geen andere strekking hebben, dan om ons in te prenten, dat het hier een ordinantie Gods geldt, die bij *ons menschelijk geslacht* als zoodanig hoort. Dát is het, wat we in den aanvang zeiden, dat het rythmische, (gelijk de breking der dagen door den Sabbath leert) tot de oorspronkelijke gerechtigheid des menschen behoort als een vanzelfsheid en een heilig instinct. Een natrilling in ons menschelijk leven van den golfslag in het leven Gods.

Nu echter door de zonde dit instinct nagenoeg uitgesleten, en deze heilige trek in onze natuur teloorgegaan of verbasterd was, kon die trek alleen door een uitwendig hulpmiddel weer in onze natuur worden ingebracht. Daartoe nu schept God door Izaks wondere geboorte en door de wonderen bij Pihachirôth en ook bij Sinaï zich een eigen volk, een natie, die in de natiën wordt ingeschoven. En nu prent de Heere door zijn heilig gebod, onder bedreiging des doods, aan deze nieuwgeschapen natie zijn Sabbathsordinantie op zoo geheel bijzondere wijze in, dat Hij voor Israel dezen Sabbath tot een onderscheidend merkteeken maakt, waarmee heel zijn volksbestaan stond of viel. Ging dus Israel in die Sabbathsordinantie in, dan ontwikkelde het daardoor juist een geheel ander leven en een geheel andere levensopvatting, dan de andere volken hadden, en beantwoordde dus aan zijn bestemming. Maar ook omgekeerd, gaf het dien Sabbath prijs, dan verspeelde

het zijn merkteeken, wierd wat andere volken waren, en verloor alzoo de reden van zijn bestaan. Het teeken der besnijdenis was verborgen, maar het teeken van den Sabbath was voor elk oog openbaar. En uit dien hoofde is het met name aan den Sabbath, dat de Heere zijn heilig Verbond bindt. Aan dien Sabbath moest het leven van Israel als een leven, dat uit Hem zijn oorsprong had, gekend worden. Wie dit niet verstaat, zal nimmer vatten, hoe God de Heere juist aan de onderhouding van zijn Sabbath zoo heilige belofte kon verbinden, en begrijpt niet, hoe hiermeê reeds het Verbond stond of viel.

Dit doel nu zou nimmer bereikt zijn, zoo de Sabbath voor Israel geen eigen kenmerk had gedragen. Alleen als levensusantie hadde de Sabbath ook onder Israel nimmer getriomfeerd. Vandaar de scherpe, snijdende wijze, waarop de Sabbath voor Israel in het verbod van allen arbeid verdiept wierd. Het zwoegen in het zweet des aanschijns was om der zonde wil over de volken gekomen en dreigde nu hun leven te overstroomen en hun geestelijke aandrift te blusschen. Welnu, tegen dien stroom wierp de Sabbath een dam op. Om de zeven dagen wierd de vloek van het Paradijs voor Israel opgeheven; wierd het van arbeid ontslagen; en leefde het weer als in Paradijsruste voor zijn God. Op die wijs is de Sabbath bij Israel een „heiligheid” geworden en door zijn sprekenden uitwendigen vorm ten leste zichtbaar in zijn volksleven doorgedrongen.

Maar juist hierdoor is Israels Sabbath dan ook een prediking voor de volken geworden. Eenigermate

reeds door wat vóór Jezus' komst gezien wierd, toen de Sabbath van Israel verlokke tot een zij het ook geheel ongeestelijke nabootsing. Maar toch in volle kracht werkte de Sabbath van Israel's kerk eerst na in den Sabbath van de kerk der volken, die straks de geloovigen uit alle natiën in zich vereenigen zou. En zoo is het geschied, dat als rijke vrucht van Israels Sabbath de scheppingsordinantie van den Sabbath weer ingang onder de volken vond, en nu reeds in twee werelddeelen, Europa en Amerika, hetzij in oppervlakkiger, hetzij in ernstiger zin, onuitroeibare regel des levens wierd.

VII.

DE SABBATH EN DE MIDDELAAR.

Dit voor wat aangaat den Sabbath onder Israel. Zien we nu, hoe *de Heere Jezus* tegenover den Sabbath stond.

In de dagen zijner vleeschwording was alle verzet tegen de Sabbathsviering in Israel ganschelijk geweken. Het volk, dat uit de ballingschap terugkeerde, had de Sabbathsviering met kracht doorgezet, en toen in de dagen der Maccabeën de Syrische overheerscher vooral den Sabbath wilde uitroeien, had dit booze opzet geen ander gevolg, dan dat de gehechtheid aan den Sabbath er te dieper bij de Joden indrong. Maar — en dit lag in den aard der zaak — hierdoor verloor de Sabbath dan ook zijn geestelijke bezieling. Zoolang de vleeschelijke zin der groote menigte tegen den Sabbath

inwoelde, en zijn viering op het geloof der vromen berustte, bleef de Sabbath geestelijk. Maar nu de vleeschelijke zin zijn verzet staakte en den Sabbath aannam, drong deze booze zin uiteraard in den Sabbath zelve in, om hem van binnen te ontzielen. Van deze droeve taak kweten zich de scholen der Schriftgeleerden, vooral de school van Schammai, en gelijk deze Rabbinistische geest met alle overige geboden gedaan had, zoo deed hij ook met het vierde gebod: In uitwendig formalisme werd het breed uitgemeten, maar de zin en strekking en geestelijke bedoeling werd er uitgelicht. Het werd toen een enghartig en bekrompen overdrijven, om op geheel onnatuurlijke wijze en met vreesachtige angstvalligheid toch al wat slechts van verre naar „arbeid” zweemde, van den Sabbath te weren. Als de vijand op Sabbath aanviel, moest men zich weerloos laten slachten; zoo leerden hun *ultra's*. Aan het vee mocht niet het volle voeder worden gegeven. Het verzetten zelfs van een stuk huisraad was arbeid, en dus verboden. En om, als men langs den weg liep, van een korenveld een halm te plukken, stond met oogsten gelijk en schond derhalve den Sabbath. Zelfs een kranke mocht zijn volle verzorging niet hebben, tenzij er het leven mede gemoeid was. Kortom, het was een vitten op elkaar, om toch maar iets te vinden, waarvan men zeggen kon: *Dáárin schendt gij den Sabbath en ik, precieze Farizeër, houd hem.*

Onder den druk van dit ongeestelijk formalisme vond de Heere Jezus het Israel, waaronder Hij optrad. De zegen van den Sabbath was weg, en er was een plage voor insteê gekomen.

Hiertegen komt Jezus dan ook openlijk in verzet.

Niet om den Sabbath door overgeestelijkheid opzij te schuiven; want zelf kent Hij in zijn onzondige mensche-lijke natuur den rythmus van den Sabbath; en dat er niet één woord over zijn lippen kwam, waardoor Hij den Sabbathdag opzettelijk *aanpree*s, is alleen daaruit te verklaren, dat al het volk in zijn dagen op het stuk van den Sabbath eer *te* stipt en gestreng was. Uit dien hoofde zou aandrang tot Sabbathsviering in Jezus' dagen eenvoudig geen zin hebben gehad.

Maar wel deed Jezus drieërlei: *Vooreerst* dit, dat Hij krachtens zijn Goddelijke zending en zijn zalving tot Israels Messias zich *Heere ook van den Sabbath verklaart* (Matth. 12: 8); iets wat inheeft, dat de Sabbath een Goddelijke ordinantie voor het menschelijk leven is, dat hij, als met den Vader één en zelf God, mede-Wetgever over onze existentie en dus ook mede-Insteller van den Sabbath is, en, als mede-Verordineerder van den Sabbath, er dus niet onder staat, maar dien als Gezalfde Gods beheerscht. Zelf Wetgever en Verordineerder van den Sabbath, weet hij derhalve beter dan eenig Schriftgeleerde, in welken zin de Sabbathsordinantie te verstaan zij. Het is diensvolgens het toppunt van dwaasheid, dat de Farizeën hém beduiden willen, hoe de Sabbath te vieren zij. Hij, die zelf met den Vader en den Heiligen Geest de Sabbathsordinantie voor ons menschelijk leven verordineerde, bepaalde daarmee van zelf de wijze, waarop die ordinantie te verstaan zij. Zij hebben van hem te leeren, hij niet van hen. *De Zoon des menschen is Heere ook van den Sabbath.*

Het *twecde* wat Jezus uitspreekt is, dat *de Sabbath om den mensch is en niet de mensch om den Sabbath* (Mark. 2: 27). Hier ligt tweeërlei in. Vooreerst zegt

Jezus *niet*: „De Sabbath is voor *den Jood*” maar: „De Sabbath is voor *den mensch*.” Duidelijk geeft Jezus dus te kennen, dat de Sabbath onder Israel zijn diepsten grond had in Israels *menschelijk bestaan*, en dat derhalve door Israel de Sabbath ook aan heel ons mensche-lijk geslacht ten goede moet komen. En ten tweede geeft de Heere te kennen, dat de Sabbathsordinantie een *genade-gave, een gunste van God aan onze menschenlijke natuur is*. Gelijk het een gunste was, dat Hij ons schiep naar zijn beeld, zoo ook is het een gunste, dat Hij in de draad onzes levens het rythmisch goud van zijn eigen Goddelijk leven invlocht Zooals God rustte, zoo zou er ook ruste zijn voor den mensch. Niet dus alsof God lust had aan de werkeloosheid of observantie van den mensch, gaf Hij hem zijn Sabbathsordinantie; maar om 's menschen leven daardoor rijker te maken. God ontvangt niets door den Sabbath of zoekt er niets in voor zichzelf; die in den Sabbath verrijkt wordt en een zegen ontvangt, *is de mensch*. Hetzelfde wat we reeds in Gen. 2 : 2 lezen, dat God den zevenden dag heeft gezegend, d. i. er ons een zegen in heeft aangeboden en toebeschikt.

Het derde eindelijk wat Jezus doet, is, de Sabbathsordinantie in haar waar karakter toonen en er van afnemen al datgeen waarmee het formalisme der Schriftgeleerden ze had overdekt. Tweeërlei ligt hierin. Ten eerste dat Jezus alle menschenlijke autoriteit bij de ordinantie van den Sabbath verwerpt. Het is een ordinantie Gods, waarbij elke ziel alleen aan God verantwoordelijk en in de conscientie alleen aan Gods geopenbaarden wil gebonden ligt. Geen

mensch heeft dus het recht door een staketsel van bepalingen dit gebod te omtuinen. Vrij moet het gebod des Heeren op de conscientie werken, en de Heilige Geest zelf moet er de Vertolker van in ons binnenste zijn. Vandaar dat Jezus slag op slag de latere instellingen rakende den Sabbath, die van de Rabbinisten waren uitgegaan, verwerpt en telkens op Gods ordinantie teruggaat. En het tweede wat Jezus doet, is de valsche meening bestrijden, alsof het staken van den arbeid doelen zou op een ledig niets doen. Wat de Sabbathsordinantie in ons wraakt, is het arbeiden voor onze eigen lust; maar wat ze juist daarom te strenger van ons eischt, is het bezig zijn in alle werk Gods, ook waar het onzen naaste en zelfs waar het een lijdend dier geldt.

De ruste Gods na het scheppingswerk is, gelijk we duidelijk aantoonde, geen niets doen, maar alleen een ophouden van het scheppen, om alsnu in zijn Goddelijke ruste te zegenen wat Hij geschapen *had*. En zoo ook moest de rust van den Sabbath wel een staking zijn van den arbeid voor eigen lust en eigen gewin, d. i. van allen arbeid, waardoor we onszelf iets zoeken *te scheppen*; maar uit en door die ruste moet zegen van ons *uitvloeien*. God te dienen is een arbeid, die niet den Sabbath stoort, maar opbouwt. Een kranke te genezen is Sabbathsheiliging insteê van onteering. Een dier, dat in den put viel, er op den Sabbath uit te helpen, is weldadigheid oefenen. De besnijdenis gaat ook op den Sabbath door. Kortom, van den Sabbath moet geweerd al datgene, waardoor we iets voor onszelf bedoelen; maar wat God of den naaste bedoelt, en uit

den ader der liefde is, moet heerlijk op den Sabbath geuren.

Aldus heeft onze Middelaar, gelijk bij elk gebod, zoo ook bij de Sabbathsordinantie, met heilige autoriteit het goud des Heeren weer onverdonkerd laten blinken; de neuswijsheid der bedillers beschaamd; aan de conscientie der geloovigen heur vrijheid voor God herschonen; en het formalistisch niets-doen op den Sabbath omgezet in den eisch, dat de Sabbath rijk zou zijn in openbaring van liefde en toewijding aan God en aan den naaste.

En wat eindelijk de symbolische duiding van den Sabbath onder Israel betreft, die heenwees op het werk der verlossing, dat Jezus volbrengen, en den vrede, dien Hij ons daardoor verwerven zou, deze heeft hij in zijn sterven en opstanding vervuld.

Niemand toch zal meenen, dat het sterven van Jezus juist op het oogenblik, toen met den ondergang der zon op Vrijdag de Sabbath zou aanvangen, een toevallige omstandigheid was. Ook zijn vermoeyenisse in „den arbeid zijner ziele” was volbracht, juist toen voor zijn volk de dagen der moeite en des zwoegens weer voor een week voleind waren. Toen de Sabbath stond aan te breken, was ook zijn arbeid aan het kruis volbracht, en wat door den symbolischen Sabbath in Israel was voorafgeschaduwd, vond, toen de Sabbath in zou gaan, in den Messias zijn vervulling.

Maar hiermeê viel het symbool dan ook.

Al wat schaduw is, verdwijnt vanzelf, als het wezen der zaak komt, dat in deze schaduw wierd voorbeduid.

Al wat ceremonieel het verlossingswerk afbeeldde,

zonk in het niet weg op het eigen oogenblik, dat dit verlossingswerk volbracht was.

Met Jezus' sterven, toen de Sabbath opnieuw voor Israel aanbrak, wierd dus voor eens en voor altijd dit typisch karakter van den Sabbath afgenomen.

Wat alleen bleef, was de scheppingsordinantie, die een rythmische breking van de dagen onzes levens eischt, naar het voorbeeld van het rusten Gods, toen Hij het werk der schepping voltooid had.

En overmits na Golgotha's kruis de arbeid der menschen niet nog voltooid moest *worden*, maar voltooid *was*, kentert nu het rad, en komt met Jezus' opstanding de eerste dag der week voor den zevenden in stede.

Immers voor al Gods volk wordt het nu een rythmisch leven met omgekeerden toonslag, niet dat *naar* den Sabbath jaagt, maar dat *van den eeuwigen Sabbath afrekent*.

VIII.

DE SABBATH EN DE KERK DES NIEUWEN VERBONDS.

De kerk onder de bedeeeling des Nieuwen Verbonds liet, naar de leiding des Heiligen Geestes, den zevenden dag dan ook al spoedig varen en koos tot vierdag den *eersten dag* der week.

Dit ging niet plotseling. Deze overgang wierd door geen Concilie of Synode geregeld. Door geestelijke werking in de kerk zelve kwam deze omzetting tot stand.

Eertijds had de kerk haar Christus in beelden, in

schaduwen, in ceremoniën en profetieën bezeten, thans roemde ze in het vleeschgeworden Woord. Wie helder zag, moest dus nu den Christus in die beelden en schaduwen en ceremoniën loslaten. Hem, ook nadat Hij verschenen was, nog in die beelden en ceremoniën te zoeken, ware een loochening van zijn vleeschwording.

De heilige apostelen, onder allen Paulus vooraan, verzetten zich dan ook zeer ernstig tegen de geestelijke traagheid, waarmee een deel der kerk naast den „Immanuel in het vleesch” nog altoos den „Immanuel in de schaduwen” bij wilde houden. En zoodra zij bespeuren, dat dit opzettelijk en uit beginsel geschiedt, aarzelen ze geen oogenblik, dit streven als anti-Christelijk te brandmerken en ze vijanden van Christus te noemen, die aldus zijn komst in het vleesch ijdel maken. Reeds de brief aan de Galatische kerken is hier bewijs te over.

Dit geschil nu raakte uiteraard ook de onderhouding van den Joodschen Sabbath. De valsche leeraars uit de Joden, die Paulus zoo heftig bestrijdt, poogden natuurlijk ook de onderhouding van den Sabbath in typischen zin te handhaven, en Paulus moest ook op dit punt natuurlijk zonder sparen zijn tegenstanders terechtzetten. En zoo schrijft hij dan aan de kerken van Galatië: „Zoo gij God kent, ja, veel meer van Hem gekend zijt, hoe keert ge u dan wederom tot de zwakke, arme eerste beginselen? *Gij onderhoudt dagen en maanden!* Ik vrees voor u, dat ik niet eenigszins tevergeefs aan u gearbeid heb” (4: 9, 10). Evenzoo spoort hij de kerk van Colosse aan, om zich geen Sabbathsjuk door eenig mensch te laten opleggen:

„Dat u dan niemand oordeele. *in het stuk*. *der Sabbathen*, welke zijn een schaduw der toekomstige dingen, maar het lichaam is van Christus” (2 : 16, 17). Terwijl hij niet minder beslist aan de kerk van Rome schrijft, dat er een vrij gebruik in deze dingen zijn moet: „De een acht wel den éénen dag loven den anderen, maar de ander acht al de dagen gelijk. Een iegelijk zij in zijn eigen gemoed ten volle verzekerd. Die den dag waarneemt, die neemt hem waar den Heere, en die hem niet waarneemt, die neemt hem niet waar den Heere” (14 : 5, 6).

Al kwam dus de overgang geleidelijk tot stand, tegen vervalsching van het beginsel moest van meet af gewaakt worden. Den Joodschen Sabbath, ook na Jezus' komst in het vleesch, te onderhouden, ware even hetzelfde, alsof men ook na zijn kruisdood nog varren en rammen wilde offeren. Al zulk drijven stond gelijk met verloochening van den Heere.

Daarentegen is de opstandingsdag des Heeren reeds zeer spoedig de vierdag der Christenheid geworden. De beide apostelen Paulus en Johannes getuigen er van. Paulus in wat hij aan de kerk van Corinthe schrijft over het weggelggen van een gave voor de groote Collecte op den „eersten dag der week” (I Cor. 16 : 2), en Johannes door wat hij in zijn Openbaring meldt over het gebeurde op het eiland Patmos „op den dag des Heeren”. (Openb. 1 : 10).

En dat deze overgang met steeds helderder bewustzijn geschiedde, blijkt uit wat Justinus de Martelaar reeds in de eerste helft der tweede eeuw schrijft: „Dat we op den dag, die naar de zon genoemd wordt, saam-

komen, heeft hierin zijn oorzaak, dat God op dezen eersten dag ... de duisternis (in licht) verkeerende, de wereld geschapen heeft en dat Jezus Christus, onze Zaligmaker, op dienzelfden dag van de dooden is opgestaan. Want op den dag, die aan den (Sabbath of) Zaterdag voorafging, stierf Hij aan het kruis, en op den dag na (den Sabbath) verscheen Hij aan zijn apostelen en discipelen" ¹⁾. Deze dag des Heeren was van stonde aan voor de kerk des Heeren een dag van vreugde, reden waarom men in de kerken nooit knielende, maar altoos staande bad; en dat staking van den wekelijkschen arbeid hiermeê gepaard ging, meldt Tertulliaan reeds, als hij schrijft: „Wij echter, gelijk ons overgeleverd is, laten op den dag des Heeren, d. i. van zijn opstanding, en dien dag alleen, niet enkel het knielen na, maar zetten alsdan ook alle zorg en wat drukken kan van ons, en staken ook onze beroepsbezigheid, opdat we den duivel geen kans gunnen". (*De Oratione*, c. 18 ed. of cap. 23 in ed. Mur).

Van een wettische opvatting van den Sabbath viel intusschen geen sprake. Deze werd zelfs nog in 538 op het Concilium Aurelianum als „Joodsch" veroordeeld. Maar wel mengde zich allengs de Overheid in de zaak, om stille, ernstige viering van den Zondag mogelijk te maken. Reeds keizer Constantijn sloot op Zondag de rechtbanken en staatsbureelen. Al spoedig wierden alle militaire exercitiën op Zondag verboden. Keizer Theodosius sloot op Zondag de schouwburgen, en in 585 werd straf bedreigd tegen veldarbeid en

¹⁾ Corp. Apolog. Chr. Saeculi II. Ed. Otto. Vol. I. p. 184, § 67.

dergelijken op den dag des Heeren; waartegenover stond, dat de gevangenen op Zondag beter voedsel en verlichting van straf kregen. Dit alles echter waren evenals de latere Zondagsdecreten van Karel den Groote, politiemaatregelen, om de viering van den Zondag mogelijk te maken. Godsdienstige waardij als zoodanig wierd aan het aflaten van arbeid niet toegekend. Maar toch had de vermenging van wereldlijk en kerkelijk regiment in de Middeleeuwen ongemerkt ook te dezen opzichte het gevolg, dat niet-arbeiden op Zondag voor velen een conscientiezaak wierd, en men den eisch desaangaande wel terdege uit den Joodschen Sabbath afleidde.

IX.

DE SABBATH IN DE GEREFORMEERDE KERKEN.

Met een open oog voor het gevaar, dat in deze opvatting school, om in den knechtelijken Joodschen geest terug te vallen, beseft bij de Reformatie der kerken in de 16de eeuw Calvijn dan ook zijn plicht, om de Kerke des Heeren zeer ernstig tegen dezen Joodschen zuurdeesem te waarschuwen. Zelfs kan kwalijk ontkend, dat Calvijn uit vreeze voor dezen boozen zuurdeesem eenigszins in het andere uiterste oversloeg, toen hij althans in zijn *Institutie*, de gebondenheid aan één dag op de zeven loochende ¹⁾); een bedenkelijk gevoelen.

¹⁾ »Nochtaus is mij niet zooveel aan het getal van zeven gelegen, dat ik de kerken aan de onderhouding van dien zou willen verbinden.» *Inst. relig. Christ.* I. II, c. 8. § 34.

waarop hij in zijn „Uitlegging op het boek Genesis”, gelijk ons later blijken zal, dan ook terugkwam. ¹⁾

Calvijn schrijft in zijn *Institutie*: 1°. „Wij vieren den dag des Heeren niet als een ceremonie met een nauwe en vaste verbinding onzer conscientie, alsof naar ons gevoelen daardoor een geestelijke verborgenheid wierd afgebeeld; maar wij gebruiken hem als een middel, hetwelk noodwendig is, om orde te bewaren in de Kerk.... De godsdienstige dag, dien de Joden onderhielden, is weggenomen, omdat zulks tot een uitroeijing der superstitie dienstig was, en een andere dag is tot den godsdienst verordend uit nood, om geschiktheid, ordening en vrede in de Kerken te bewaren.” 2°. „Dewijl het einde en de vervulling van die ware rust, die door den Sabbath afgebeeld wierd, in de opstanding van Christus is gegeven, zoo worden de Christenen door dien dag (der opstanding), die aan de schaduwen een einde gemaakt heeft, vermaand, dat zij aan die schaduwwachtige ceremoniën niet moeten blijven hangen... Gelijk toch den Joden de waarheid gegeven wierd onder een beeld, alzoo wordt die ons zonder schaduwen aangeprezen, t. w. dat wij vooreerst al ons leven lang rusten zullen van onze (eigen) werken, opdat de Heere door zijn Geest in ons werke; ten andere, dat een ieder, voor zijn particulier, zichzelf, zoo dikwijls als hij tijd heeft, bezighoude met een godvruchtige erkentenis van Gods werken, en dat wij ook allen tegelijk onderhouden de wettige orde, dewelke tot het gehoor des Woords, tot de bediening der

¹⁾ *Corpus Reform.* Vol. LI. Calv. Op. Vol. XXIII. p. 33. Zie hierover later.

Sacramenten en tot de openbare gebeden ingesteld is; en ten derde, dat wij diegenen, die onder ons staan, niet onbeleefdelyk met arbeid overladen." En 3°. keurt hij af de wegneming van het *ceremoniële* in dit gebod, om toch het *moreele* gebod te laten staan, en zegt hiervan: „Dit is niets anders dan tot spijt van de Joden den dag veranderen en toch dezelfde heiligheid des dags in het hart behouden... Zoo toch blijft dan in de dagen nog dezelfde beteekenis der verborgenheid, die bij de Joden plaats had.... En die zulke inzettingen aanhangen, die gaan in de grove en vleeschelijke superstitie des Sabbaths den Joden driemaal teboven." ¹⁾

Wat al dus van het vierde gebod blijft en wat er uit weggaat, geeft Calvijn in dezen voege aan. Voor de instelling van den Sabbath onder Israel bestonden drie oorzaken, t. w. 1°. de afbeelding der geestelijke rust; 2°. de onderhouding van den kerkedienst; en 3°. dat de dienst-knechten en die onder eens anders bevelen zijn, een dag van ruste zouden hebben, waardoor zij eenig verlof en ontspanning van arbeid mochten erlangen ²⁾. Van deze drie nu hief Christus het eerste op, en blijven de twee laatste. „Dewijl toch de twee laatste oorzaken onder de oude schaduwen niet moeten gerekend worden, zoo passen zij evangelijk op alle tijden." ³⁾

Luther oordeelde er bijna evenzoo over, ja, gaat nog verder van het Sabbathgebod af. Hij zegt toch: „Wij viëren zulke dagen niet ter wille van de kundige en onderleide Christenen; die toch zouden aan zulke dagen gansch

¹⁾ *Inst. Rel. Christ.* l. II. c. 8. § 34.

²⁾ *Ibidem.* § 31.

³⁾ *Ibidem.* § 32.

geen behoefte hebben; maar vooreerst, om zekere oorzaak van lichamelijke noodzakelijkheid, die de natuur zelve aangeeft, overmits de groote menigte, die met de hand arbeidt en de gansche week ingespannen is, ook haar dag moet hebben, om zich te verkwikken en de vermoeide leden te doen uitrusten. Maar voornamelijk, opdat we op den Sabbathdag, naardien we anders hier geen vrijen tijd voor hebben, onzen tijd nemen voor den dienst Gods. . . . Niet dat dit juist, als bij de Joden, aan één dag zou hangen; geen enkele dag toch is heiliger dan de andere, en men moest dit alle dagen doen; maar dewijl de groote menigte anders, ter wille van den arbeid, niet opgaan kan, moet minstens één dag op de week hiervoor afgezonderd." ¹⁾

Onze Heidelbergsche Catechismus, die van 1563 is en dus een zeer vroeg getuigenis omtrent den geest der reformatie geeft, zegt in Calvijns geest, dat in het vierde gebod inzit: 1°. dat de kerkedienst onderhouden worde; 2°. dat men inzonderheid op den Sabbath, d. i. den rustdag, de vergadering der geloovigen houde; en 3°. dat men alle de dagen zijns levens viere van zijn booze werken, God in zich werken late, en alzoo den eeuwigen Sabbath in dit leven aanvange.

De tweede Zwitsersche Confessie, die kort na Calvijns dood in 1566 door Beza en anderen ondertee-kend wierd, zegt in art. 24: „Ofschoon de godsdienst aan geen tijd gebonden is, zoo kan hij toch niet bevestigd noch geoefend worden zonder een vaste onderscheiding des tijds." Zoo zien we dan ook, dat „van de

¹⁾ Cat. Maior. l. c. 3. § 83, 84 en 85.

tijden der apostelen af de Dag des Heeren door ruste van den arbeid gevierd is: iets wat ook nu ter wille van den eeredienst en de barmhartigheid in de kerken onderhouden wordt. Niet zóó echter, als gaven we daarmee voet aan eenige Joodsche onderhouding of aan Joodsche superstitie; want we gelooven niet, dat de ééne dag heiliger is dan de andere, noch ook dat Gode het aflaten van arbeid als zoodanig aangenaam zij; maar wij nemen den Dag des Heeren, niet den Joodschen Sabbath, waar, krachtens vrije observantie." ¹⁾

Op onze Nederlandsche Synoden ging men een stap verder en drong bij de Overheid, op grond van het vierde gebod, aan op streng verbod van allen openbaren arbeid, van alle winkelnering en publieke vermakelijkheid ²⁾. Opmerkelijk is in de Acta der Synode nationaal, die te Dordrecht in 1578 gehouden wierd, vooral deze uitdrukking: „Dat de vrijheid, zes dagen te arbeiden, van God toegelaten is," waarin vanzelf ligt, dat de arbeid op den zevenden dag *niet* vrij is. ³⁾ Van lieverleê rees er dan ook verschil, en toen de Zeeuwsche kerken op de nationale Synode van 1619 om raad in deze aangelegenheid vroegen, droeg de Synode aan de Professoren op, om met de Zeeuwsche broederen „eene vriendelijke conferentie over deze quaestie aan

¹⁾ *Coll. Conf.* ed. Niemeijer. Lips. 1840. p. 526.

²⁾ Zoo op de Syn. prov. van Dordrecht, 1574. Zie ed. Rutgers p. 169. Op de Syn. nation. van Middelburg, 1581. Ibidem p. 439. Op de Syn. nat. in Den Haag, 1586. Ibidem p. 630 v.v. En te Dordrecht in 1619. Zie *Postacta* der 163ste zitting.

³⁾ Ed. Rutgers. p. 252.

stellen", en meteen te zien, of niet „eenige zekere algemeene regelen met gemeene toestemming konden gesteld worden." Aan deze opdracht is voldaan, en wel in weinige uren. Op 17 Mei 1619 even vóór den middag wierd de last gegeven, en reeds drie uur later, in de namiddagzitting, dienden de gelasten een ontwerp in, saamgevat in zes artikelen, en dat op staanden voet door de Synode werd goedgekeurd: Dit besluit hield in: 1. dat in het vierde gebod tusschen het ceremonieele en moreele zou worden onderscheiden; 2. dat ceremonieel was de rust van den zevenden dag en de strenge Joodsche onderscheiding; 3°. dat moreel in dit gebod was, de toeëigening van een zekeren vasten dag aan den godsdienst, en daartoe zooveel ruste als voor den godsdienst en de heilige overdenking noodig bleek; 4°. dat de Joodsche Sabbath was afgeschaft en nu de Dag des Heeren moet geheilgd; 5°. dat deze dag sedert der apostelen tijd altijd onderhouden was; en 6°. dat gerust moet worden van alle slaafachtig werken, en van alle uitspanningen, die den godsdienst verhinderen, maar dat werken van liefde en noodzakelijkheid voortgang moesten hebben. ¹⁾)

¹⁾ Letterlijk luiden deze artikelen aldus:

I. In het vierde Gebod der Goddelijke Wet is yet Ceremoniaals en yet Moraals.

II. Ceremoniaal is geweest de ruste van den sevenden dag na de Schepplinge en de strenge onderhoudinge van den selven dag, het Joodsche Volk bysonder opgeleyd.

III. Moraal, dat een sekeren en gesetten dag, den Godsdienst zy toegeeygent, en daartoe sco veel veel ruste als tot den Godsdienst en heylige overdenkinge des selfs van nooden is.

IV. Den Sabbath der Joden afgeschaft zynde, moet den dag des Heeren van de Christenen solemnelijk geheyligt worden.

Door dit besluit wierd het oordeel van Calvyn dus in zooverre gewijzigd, dat de onderscheiding tusschen het ceremonieele en moreele in het gebod wierd vastgehouden, en dat de ruste van den arbeid niet enkel den onderhoorige gold, maar een iegelijk.

Toch trad men hiermeê niet over tot de Sabbathisten d. w. z. tot de meening derzulken, die in het zelf verrichten of doen verrichten van eenige bezigheid op Zondag, ook afgezien van de vraag, of het de oefening der publieke en private religie en van de werken der liefde stoort, op zichzelve zonde zien. Deze meening is niet die van Calvijn, noch die van onze oorspronkelijke Gereformeerde kerken, maar waaide uit de kringen der Engelsche Puriteinen over. Deze toch hadden het eerst onder alle Gereformeerden op de vraag, hoe den Dag des Heeren te heiligen zij, als eisch van het vierde gebod, in hun Catechismus geantwoord: „De Sabbath of Dag des Heeren moet geheiligd worden, doordien men den ganschen dag zich in heilige ruste onthoudt, niet alleen van die werken, die anders verboden zijn, maar ook van die bezigheden en ontspanningen, die op andere dagen geoorloofd zijn; en wel op zulk eene wijze, dat men dezen geheelen tijd

V. Desen dag is sedert de tyden der Apostelen in de eerste Catholyke Kerke altyd onderhouden.

VI. Deselve dag moet alsoo den Godsdienst toegeëygent worden, dat men op den selven ruste van alle slaafagtige werken, uitgenomen die de liefde, en tegenwoordige noodzakelykheyd vereysschen, mitsgaders van alle soodanige recreatiën, die den Godsdienst verhinderen.

*Uit de Post-Acta van het Synode gehouden te
Dordrecht Anno 1618 en 1619. De 164 Sessie.*

(voorzoover de noodzakelijkheid of de barmhartigheid dit niet beletten) bestede in godvruchtige oefeningen, hetzij in het openbaar, hetzij privaatlijk." ¹⁾

Het verschil tusschen dit standpunt en datgeen, hetwelk door Calvijn en de Dordtsche Synode was ingenomen, springt in het oog.

Ontheffing van arbeid is de ruste, die Calvijn uit het vierde gebod afleidt, voorzooveel de liefde jegens hen, die in het zweet huns aanschijns arbeiden, dit eischt, deels elken dag, door hen niet met arbeid te overladen, deels op den Dag des Heeren, door hun een dag vrijaf te geven: en ten andere voorzooveel de godvruchtige samenkomsten en oefeningen der geloovigen op den Dag des Heeren dit vereischen. Ze blijft religieus *middel* en wordt nooit religieus *doel*.

De Synode van Dordrecht in 1619 kent evenmin een onthouding van arbeid, die op zichzelf iets Gode welgevalligs zou zijn, en stuit den arbeid en de wereldsche bemoeiing slechts voor zooverre, als ze den godsdienst op den Dag des Heeren storen zouden of met de geestelijke bezigheid van dien dag in strijd zijn.

De Westminster'sche Catechismus daarentegen beschouwt de staking van allen arbeid en alle wereldsche bemoeiing als iets, dat reeds op zichzelf door het vierde gebod *als religie* geëischt wordt, en verbiedt daarom alle niet-geestelijke bezigheid, onafgezien van de vraag, of ze al dan niet de godsdienstige samenkomst of private oefening stoort.

Het verschil ligt dus hierin, dat de Gereformeerde

¹⁾ Coll. Conf. ed. Niemeijer p. 73.

Christen oorspronkelijk in de staking van alle wereldsche en maatschappelijke bemoeiing een van God geboden heiliging van den Sabbath zag, die wel *voor de Joden* onder den dienst der schaduwen gold, maar die *niet* meer geldt *voor ons*; terwijl de Engelsche Puritein daarentegen deze heiliging van den Sabbath door aflating van alle maatschappelijke bemoeiing beschouwde, als *niet alleen* den Joden opgelegd, maar als een gebod, dat *ook wij* hadden na te komen. Of wil men omgekeerd: Calvijn en de Puritein erkenden beiden, dat een Jood *zondigde*, zoo hij op den Sabbath eenig werk verrichtte; maar terwijl nu de Puriteinen het *óók in ons* als zonde beschouwden, zoo we op Zondag iets verrichten of eenige ontspanning zoeken, oordeelden Calvijn en de Synode van Dordrecht, dat er voor ons Christenen dán eerst van zonde sprake komt, zoo hetgeen we op Zondag verrichten of genieten de godsdienstige samenkomsten en oefeningen stoort, of door zijn stoffelijken aard ons van het geestelijke aftrekt. Een geschil, dat dus altoos weer neerkomt op deze tegenstelling: Is de ruste op den Sabbath ons Christenen geboden, als religieus *middel* of wel als religieus *doel*?

In dit geschil nu is een deel der geloovigen hier te lande al spoedig onder invloed van de Engelsche Puriteinsche godgeleerden gekomen, en van Calvijn en den Heidelbergischen Catechismus afgegaan. Deze keer in de overtuiging had vierderlei oorzaak. Vooreerst in de tegenstelling tegen de Wederdooperij, die in het laatst der 16de en den aanvang der 17de eeuw voor een niet gering deel ons kerkelijk leven beheerschte.

De Wederdoopers nu overdreven de vergeestelijking van den Sabbath en hieven feitelijk *alle* Sabbathsviering op. Vandaar dat enkele Nederlandsche Gereformeerden, om dit kwaad uit te roeien, eenigszins in het andere uiterste oversloegen. Ten tweede werkte de tegenstelling met Rome. Volgens Romes voorstelling rust de Zondagsviering niet op het Goddelijk gebod, maar alleen op de instelling der kerk. Dit dreef de Gereformeerden, die ook hier Gods ordinantie wilden eeren, al meer naar een strenger opvatting van het vierde gebod. En waar Rome de ingestelde feest- en heiligendagen in menig opzicht met meer luister vierde dan den Dag des Heeren, bewoog de zucht om den Dag des Heeren hoog te houden, tot het zoeken van meerder steun in een wettische opvatting. In de derde plaats droeg hiertoe bij de gestadige lezing van de Engelsche practizijns, gelijk men ze noemde, d. i. van uit het Engelsch vertaalde stichtelijke werken, die door Perkins hier werden ingeleid. En eindelijk dreef in die richting niet minder de verwarring tusschen hetgeen te dezen *zake der conscientie* was, en hetgeen de Overheid als *politiemaatregel* had te verordenen. Immers wat de politieke macht verordent, draagt *altoos* het wettisch karakter. De Overheid *kan* niet anders dan door de wet spreken en met dwang de wet handhaven. En vergetende, dat de Overheid slechts het pad voor den Sabbath heeft te effenen, terwijl de Sabbathsheiliging een *zake der conscientie* voor God is, liet men de wettelijke bepaling der Overheid allengs voor den eisch der conscientie in de plaats treden, en kwam zoodoende op het Joodsche standpunt terug.

Toch hebben onze godgeleerden zich hierdoor niet op het dwaalspoor laten leiden; en wat het eigenlijke geschilpunt betreft, steeds tegen de wettisch-Joodsche opvatting gekozen. Dit blijkt al aanstonds in de *Synopsis purioris Theologiae* van de professoren Walaëus, Rivet, Polyander en Thysius, die in § 56 van hun kapittel over *den Sabbath en den Dag des Heeren* nitdrukkelijk verklaren: „De Dag des Heeren moet niet, evenals de Joodsche Sabbath, onderhouden, alsof volstreckte onthouding van bezigheid en volstreckte rust geboden waren, en als ware hierin op zichzelf eenige godsvrucht gelegen, maar overeenkomstig de Christelijke vrijheid, als *middel* voor een ander *doel* (propter aliud) opdat we te beter de openbare en bijzondere oefeningen kunnen waarnemen; waaruit volgt, dat wij op dien dag niet zulk een strenge en angstige onthouding van arbeid hebben waar te nemen als de Joden, en nog veel minder, gelijk latere superstitie den Joden had opgelegd, maar veeleer een matige en godvruchtige rust: zulk eene namelijk als voor den dienst des Heeren op dien dag noodzakelijk is.” ¹⁾ Ook Gijbertus Voetius, die, gelijk men weet, het sterkst naar de Puriteinsche opvatting van den Sabbath overhelde, stelt toch nooit een anderen eisch, dan dat niet alleen slaafsche werken, maar alle werk moet gestaakt, „*voorzoover het de openbare en private Godsvereering op den Dag des Heeren belemmeren zou.*” ²⁾ Petrus van Maastricht geeft in gelijken zin

¹⁾ Ed. Bavinck. p. 201.

²⁾ *Disputation. Select. Theol.* III. p. 4234.

deze algemeene bepaling: rusten „van al sulcke wercken in 't ghemeen, door welke de wercken van Godt verhinderdt worden". ¹⁾ Evenzoo zegt Joannes à Marck, dat deze rust „op zichzelf gheen deel van de godtsdienst uitmaect, *alleen als een hulpmiddel van dezelve zijnde*" ²⁾. Witsius zegt niet anders: „Gods goedheid ontslaat ons op dien dag van arbeid, opdat we tijd voor Hem zouden hebben." Tegen tweeërlei kwaad is hierbij intusschen te waken: 1° tegen ontheiliging door te veel bekommring om het aardsche, en 2° tegen superstitie door in angstvallige rust iets heiligs te zoeken; *daar toch de ruste op den Sabbath nu niet meer om zichzelf moet gezocht worden, maar.... ter wille van de Godsvereering*" ³⁾. Eerst bij Brakel en zijn volgelingen krimpt het onderscheid tusschen de rust van den Joodschen Sabbath en der Christenen rust op den Dag des Heeren soms op bedenkelijke wijze in. Hij toch zoekt wel terdege iets specifieks godsdienstigs ook in de ruste zelve, als hij zegt: „Geen werck te doen moet men 't samenvoegen met de godsdienst als één: geen werck doen is geboden als bezielde vergeestelijkt, *so dat het is de maniere van de godsdienst*" ⁴⁾); een gevoelen slechts in zoo verre juist, als hij er de meening in verwerpt,

¹⁾ Ed. Belg. Vol. IV. p. 625.

²⁾ *Merch der H. Godtgeleerdh.* XII. 16. ed. 1730 p. 335.

³⁾ *Schediasma Theol. pract.* § 4.

⁴⁾ *Red. Gods.* ed. 1757. II. p. 114. Reeds vóór Brakel verdedigden zijn tijdgenooten Aeg. Francken en C. Tuinman dit gevoelen. Zie FRANCKEN *Stell. Godgel.* III. 768, die nog wel de rust als *middel* neemt, maar toch geen onderscheid tusschen hetgeen in het 4e gebod voor de Joden en voor ons geldt, toelaat, en TUINMAN, *Heid. Cat.* p. 103., die evenzoo oordeelt. Ook Van der Kemp en ten

alsof de onthouding van arbeid uitsluitend strekken zou om den publieken dienst des Heeren op zijn Sabbath mogelijk te maken.

Nu zou het ongetwijfeld hoogst belangrijk zijn, om de langdurige en schier eindelooze twisten, die in verband hiermee zoo hier te lande als in Groot Brittanje over het stuk van den Sabbath gevoerd zijn, in hun verloop na te gaan, maar het bestek van dit Tractaat gedooft zulks niet. Van Gomarus' strijd met Rivet tot de dagen van Koelman toe, heeft de Sabbathsquaestie te onzent de hoofden en zinnen verdeeld, en over en weder heeft men gevoeld, hoe in deze quaestie van den Sabbath heel het standpunt, dat men inzake de religie innam, beslist werd. Elke nieuwe school die opkwam, elke richting die onder eigen leuze optrad, koos daarom in de zaak van den Sabbath partij, en keer op keer stonden de kerken in twee kampen tegenover elkander. Het aantal geschriften over de viering van den Sabbath en alle vraagstukken, die daarmee saamhangen, is dan ook legio. En wie de geschiedenis van den strijd over den Sabbath wil schrijven, moet eigenlijk een geschiedenis te boek stellen van heel ons kerkelijk leven. Wie wil, zie bij VITRINGA: *Doctrinae Christianae Religionis*, deel IV. p. 360—532, hoe onuitputbaar de stoffe is, die voor dit doel ware uit te pluizen. Hier valt in het

deele Smijtegelt neigen tot dit gevoelen. Deze godgeleerden oordeelden allen, dat het 4e gebod eigenlijk geheel *morcel*, en niet ten deele *ceremonieel* was, ook al laten ze de benaming van *ceremonieel* toe.

kort bestek van dit Tractaat dan ook niet aan te denken, en liever dan de aandacht af te leiden, door in dezen doolhof om te dwalen, gaat dit *Tractaat* daarom aanstonds over tot de conclusiën, waartoe deze eeuwenlange strijd allengs geleid heeft, en biedt hiermee aan de geloovigen onzer dagen een leiddraad voor hun godsdienstige overdenking.

Slechts in één opzicht willen we echter vooraf degenen, die met ons aan het oordeel der aloude Gereformeerde Kerken hechten, ter wille zijn.

Er is namelijk op de Particuliere Synode van Rotterdam in 1621 en op die van IJsselstein in 1626 eenigzins breedvoerig over dit geschil gehandeld, en daarom kan het zijn nut hebben, hier letterlijk af te drukken, wat de *Acta* dezer Synode daarover behelzen. Op 20 Juli 1621, dus twee jaren na de Dordsche Synode, kwam de Particuliere Synode van Zuid-Holland te Rotterdam saâm. Tegenwoordig waren 31 predikanten en 9 ouderlingen, representeerende elf Classes. En onder art. 48 nu van deze Synode leest men dit:

„Op het veertiende *Gravamen*, spreekende van den *Sabbath*, heeft de *Synodus* geresolveert. Dat de Classen daer, deesen aengaende, eenige swaericheijt is ofte noch mochte voorcomen, haer bij Provisie sullen reguleeren naer het *Consilium* des laesten *Synodi Nationalis Dordrechtanae*, tot dat over deese quaestie in de naeste *Synode Nationael* volkomener kennisse worde genoomen. Ende is het selve *Consilium* begreepen in deese naevolgende ses Regulen..... [Volgens de bekende zes punten uit de Postacta van de Dordtsche Synode, 164^e Sessie, 18 Mei 1619, nam.; wat den zin betreft,

gelijkheidend met den doorgaans gevolgden tekst der in 1669 daarvan gemaakte vertaling, in dit *Tractaat* opgenomen aan den voet van blz. 62.] Wel-verstaende nochtans, indien eenighe onder t' pretext van de voorss. Regulen soude willen drijven al te groote Precijsheijt, smaeckende naer de Joodsche superstitionen, waer van sommige Exempelen in deese eerweerdige vergaederinge zijn verhaelt, welcke de *Synodus* verstaet onder de voorss. Regulen niet begreepen te zijn, maer teghen de selfde te strijden, Datmen soodaenighe Persoonen sal vermaenen, niet alleen om sulcken gevoelen andere niet in te planten, maer oock selver daer van aff te staen. Ende dat, om vordere swaericheijt ende onruste in de kercke te verhoeden, de Classen als oock de Deputati Synodi, in t' Examineeren der Studenten en Proponenten, mede op dit stuck specialijck sullen letten."

Maar nog belangrijker was de behandeling dezer quaestie vijf jaren later op de Synode door de Classes van Zuid-Holland te IJsselstein gehouden. Zij kwamen in Juli 1626 aldaar saâm, bestaande wederom uit 31 predikanten en 9 onderlingen. En in haar *Acta* lezen we onder Art. 32 dit navolgende over de Sabbathquaestie:

„Aengaende de 2°, 3°, ende 4° *Gravamina*, spreekende van t' verscheijden gevoelen over de onderhoudinghe des *Sabbaths*, heeft de *Classis*, die deze *Gravamina* nijtgeschreeven hadde, openinghe gedaen vande reedenen, die haer hadden bewoghen om deselve *Gravamina* te stellen, ende tot dien eijnde oock aangeweesen verscheijden poincten getrocken uijt verscheijden schriften ende oock uit verscheijden propoosten hier te

lande onlanx gestroeijt, dewelcke scheenen te gaen buyten ende tegen de Regulen gestelt in *Sijnodo Nationali* ende geinsereert inden XLVIII^{en} Art. des laesten *Synodi van Rotterdam*; ende heeft oock de gemelde *Classis* verclaert Dat sij, in t' stellen van deese *Gravamina*, niet en hadde gesien op eenige bijzondere Persoonen hier te lande, diese daermede wilde designeeren, maer alleen op de gemeene ruste der kercken hier te lande, ende particulierlijk der kercke van *Rotterdam* om reedenen, die aangeweesen zijn. De saecke in des Heeren vreesse overwooghen zijnde, verstaet de *Synodus* Dat de *Classis* voorss., die deese *Gravamina* uijtgeschreeven heeft, goede reedenen daertoe heeft gehad, ende bedanckt deselve voor haer devoir. Is wijders goetgevonden Dat de particuliere saecke van de onderhoudinghe des *Sabbaths* behoort tot de Iudicature des *Synodi Nationalis* ende oversulcx daertoe sal worden gereferereert volgens den voorss. XLVIII^{en} Art. des *Synodi Roterodamensis*.

„Ondertusschen dewijle over het onderhouden des *Sabbaths* voorss. eenige particuliere vreemde opinien vast in t' Landt incruipen ende gestroeijt worden, tot de ontrustinghe van de conscientie der vroomen liijden ende verkeerde verstrickinghe vande selve: als bij exempel:
 1°. *Dal het niet geoorloft is op den Rustdag, oock nae het eijnde vande publijken Gods-dienst, in vochte ende regenachtige daghen, het cooren in te mennem, maer datmen t' selve liever moet laeten op het veld verrotten ende vergaen* 2°. *Dal het onderhoudt des Sabbaths niet toe en laet eenige verlustinghe ende eerlijcke vermaeckinge streckende tot verquickinge van den geest*

ofte lichaam des menschen, oock niet strijdende tegens eenich gebodt Godts, ende op andere tijden wel geoorloft.
 3°. *Als mede datmen op den Sabbath, duerende, (gelijk sommighe segghen, vierentwintigh uren,) niet een woord mach spreecken, dat strecken soude tot vorderinghe van ons daghelijcx werck ofte beroepinghe; jae, dat oock niet een gedachte daermede mach becsich weesen, ende verscheijdene andere diergelijcke dinghen meer.* Soo is goetgevonden, Dat de kercken ende Classen neerstelijck sullen toesien, dat niemand buijten ofte teghen de voorss. *Regulen Synodi Nationalis* ijert opeutlijck ofte int bijzonder leeren ofte drijven sel; ende soo ijemandt bevonden soude mogen worden sulcx te doen, sullen denselven, nae bevindinghe der saecken, daerover censureeren.

„Ende sullen mede de kercken neerstelijck letten, dat sulcke personen, die daervan merckelijck soudén mogen verdacht wesen, niet lichtelijck en werden gevordert inde kercken, alwaer, diesaengaende, merckelijcke swaericheijt soude mogen ontstaen. Eijndelijck, dat men evenwel niet lichtelijck ijemandt, diesaengaende, sal verdacht houden ende maecken mogen, maer dat de kerckendienaeren in goede broederlijcke liefde onder elcanderen vredsaelijck sullen wandelen”.

Opmerkelijk is het, dat tijdens deze Synode zelfs Voetius min of meer in verdenking van Joodsch Sabbatisme was gekomen. Althans, op het zoo even aangehaalde, volgt in de *Acta* onmiddelijk deze zinsnede:

„Ende alsoo D. *Gijsbertus Voetius*, Dienaer des Godd-Woorts tot Heusden, claechede Dat bij occasie van het misverstant, gevallen inde Kereke van Rotterdam, sijn

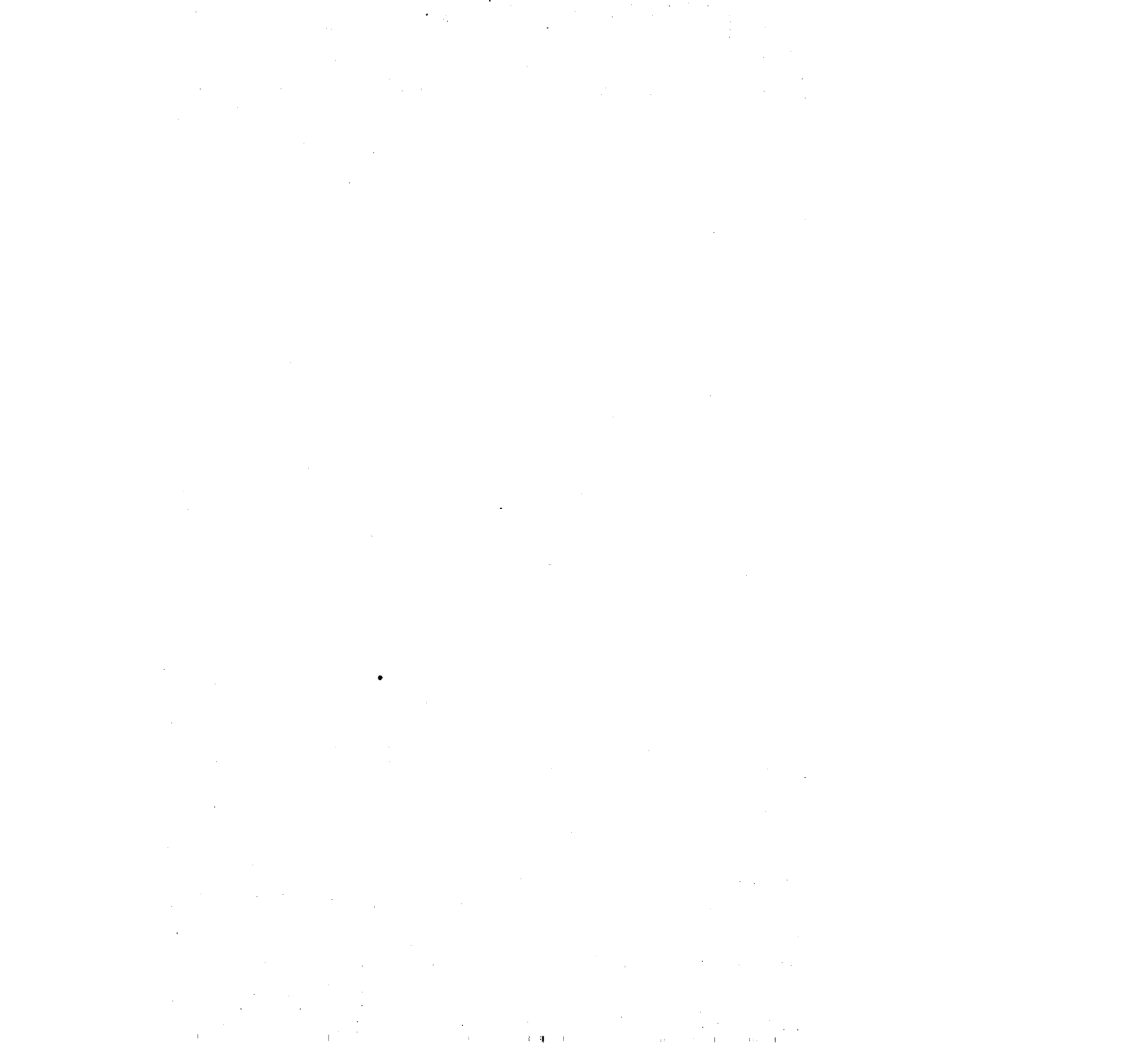
persoon aldaer veracht gemaect was, als off hij in t'stuck vande onderhoudinghe des *Sabbaths* voornt. van t'gemeen gevoelen der kercken soude verschillen, ende exhibeerde twee Missiven, soo vande E. Magistraet van Heusden, ende van den Kercken-raedt aldaer, bij denwelcke versocht wierde, Dat de *Synodus* daerop soude willen letten tot gerusticheijt van haere kercke: zijn hierop gehoort D. *Voetius* ter eenre, ende de Predicanten van *Rotterdam* ter ander sijde, zijn mede opgeleesen de *Acten* des *Classis* van Gorinchem, bij dewelcke betuijcht wierde, Dat hij noeijt bij haer over eenich verschillende gevoelen aengesproocken veel weijniger overtuijgt soude zijn, maer dat hij met deselve Classe stont in goede eenicheijt. Ende nae dat over deese saecke onderlinghe communicatie int lange was gehouden tusschen D. *Voetius* ende de Predicanten van *Rotterdam* voorschreeven, is bevonden, Dat de saecke van bedenckinghe voorss. soo breet niet en was, als D. *Voetius* daarvan was bericht; ende nae dat D. *Voetius* zijn gevoelen, aengaende dat stuck, int breede hadde geoopent ende verclaert, heeft de *Synodus* daeraen een goet contentement genoomen, ende verstaen Datter geen redenen zijn om hem, dies aengaende te bedencken. Waerop eijndelijck D. *Voetius* ende de E. E. Predicanten van *Rotterdam* voorss. met malkanderen, door handtastinghe, broederlijck over dit misverstant zijn versoent".

Ook Ds. Johann Spelgarden was in kwaad gerucht van Sabbattisme gekomen, en zuiverde zich daarvan op deze zelfde Synode.

„Is mede geleesen seecker Schrift, ingestelt ende

overgeleevert bij D. *Johannes Spiljardus*, Dienaer des Godd. woorts tot Gorinchem; waerin hij claechde, dat hem t'onrecht naegeseijt wierde, dat hij in t'stuck vande onderhoudinghe des *Sabbaths* soude verschillen van t'gemeen gevoelen deeser kercken; ende verclaerde dat diesaengaende sijn gevoelen, noopende de *Theoria*, geen ander gevoelen was als der voortreffelijcker Leeraeren onser kercken D. D. *Junii*, *Perkinsii*, *Bezae* etc. Ende noopende de *Practijcke*, hij even het selfde gevoelen hadde t'welck gestelt word in *Synodo Nationali*; ende dat hij geresolveert was, noopende de *Practique*, alle *Joodsche* superstitiën ende tegen Gods woord strijdende Singulariteiten ende Precijsheden teghen te gaen".

Getuigenissen uit de Gereformeerde Kerken vlak na de Synode van Dortrecht in 1619, die steeds, in het oog van onze beste theologen, de regelen, die Dordt over den Sabbath stelde, nader verklaarden.

II.

HET VRAAGSTUK VAN DEN SABBATH.

I.

DE SABBATH EEN ORDINANTIE GODS.

Het eerste punt, dat in het vraagstuk van den Sabbath beslissing eischt, is de gewichtige vraag, *of we in de heiliging van den Dag des Heeren, die wij Christenen vieren, te doen hebben met een menschelijke instelling, dan wel met een ordinantie onzes Gods.*

Naar luid den Catechismus, die volgens besluit van het Concilie van Trente opgesteld is ten dienste der geestelijken en op last van paus Pius V in druk verscheen, rust de viering van den Dag des Heeren op een besluit *van de Kerk*. We lezen daar toch in Deel III, hoofdst. IV, § 25, dit: „Het heeft *aan de Kerke Gods* goed gedacht, dat de dienst en de viering van den Sabbath naar den Dag des Heeren zou worden overgebracht; want gelijk op dien dag het licht voor het eerst het aardrijk bescheen, zoo is ook op dien dag, door de opstanding onzes Zaligmakers, die ons den toegang tot het eeuwig leven ontsloten heeft, en die op dezen (eersten) dag inviel, ons leven uit de duisternis

teruggeroepen naar het licht". ¹⁾ De Roomsche Kerk bedoelt hiermeê natuurlijk, dat de viering van den Dag des Heeren de geloovigen in de conscientie bindt. Immers de geboden der Kerk bezitten volgens Romes leer Goddelijk gezag. Voor ons echter, die dit betwisten, ligt in de voorstelling, alsof *de Kerk* de viering van den Dag des Heeren had ingesteld, onmiskenaar de gelijkstelling van de viering van den Dag des Heeren met andere instellingen, die op kerkelijke verordeningen rusten en dies bindend Goddelijk gezag missen. Vandaar dat onze godgeleerden dan ook één van deze beide wegen insloegen: of om de viering van den Dag des Heeren voor een zaak van utiliteit te verklaren, maar die *geen* band aan de conscientie aanlei; of wel, van Rome te verschillen, en voor de instelling van den Dag des Heeren van het besluit der Kerk teruggaan op het Goddelijk gebod in de Goddelijke instelling van den Sabbath.

Den eersten weg sloeg Luther in, die voor ontwikkelde en ingeleide Christenen de viering eigenlijk overbodig keurde, en (gelijk ook Calvijn in zijn *Institutie*) toegaf, dat de kerken desnoods ook een anderen dag, de zesde of de achtste, naar eigen oordeel, voor den Dag des Heeren in de plaats konden stellen. Tot deze uitspraak kwam de Hervormer, en velen met hem, door de overweging: 1°. dat de godsvrucht eigenlijk *geheel ons leven* vraagt en dies aan geen bepaalden dag mag gebonden worden; 2°. dat het

¹⁾ *Libri Symb. Eccl. Cath.* ed. Streitwolf et Klener. Goth. 1846. I. p. 513 en 514 : Placuit autem ecclesiae, ut diei sabbati cultus et celebritas in Dominicum transferretur diem."

Joodsche Sabbathsgedebod ceremonieel was en dus voor ons niet geldt; en 3°. dat men toch in elk geval van den *zevendenden* dag, die met name in het vierde gebod genoemd wordt, is afgegaan. Zij gingen niet zoo ver als de Mystieken, die geen anderen Sabbath kenden dan den geestelijken Sabbath der ziel, die in God rust; ze gaven toe, dat het uitwendig leven de afzondering van een dag voor de samenkomst der geloovigen noodzakelijk maakt; en ook erkenden ze, dat er geen oorzaak bestond, om van de viering van den Dag des Heeren, die nu eenmaal op eeuwenoud gebruik rustte, af te gaan; maar met dat al vond dit alles h. i. slechts zijn oorzaak in onze gebrekkigheid en ongeestelijkheid. Hoe hooger men geestelijk stond, hoe minder de Dag des Heeren waardij boven andere dagen had. Ze hernieuwden daarbij den strijd, dien Paulus tegen de Joodsche Christenen in zijn dagen gevoerd had, en Paulus' uitroep: *Gij onderhoudt dagen en jaren, ik vrees voor u!* bleef daarbij de kern hunner kracht.

Tot het innemen van dit standpunt drong hen de Joodsche zuurdeesem van wettelijke werkheiligheid, die onder de Roomsche hiërarchie in het Christelijk leven was ingedrongen. Onder de bedeeling der schaduwen was het rusten op den Sabbath reeds op zichzelf een goed en verdienstelijk werk voor God; kleefde er aan die ruste op zichzelf een *heiligheid*; en wierd in de waarneming van den Sabbath op zichzelf *godsvrucht* gezocht. Niet, dit versta men wel, voor het geestelijk Israel, maar voor Israel in het uitwendig nationaal verband. Het denkbeeld nu, alsof de viering van den Zondag en andere heilige dagen op zichzelf een ver-

dienstelijkheid bezat, was door de Roomsche hiërarchie weer aangemoedigd en zat er bij veel Christenen in. Om dit er nu uit te bannen, koos Luther, en koos Calvijn aanvankelijk, een geheel tegenovergesteld standpunt en maakte het volk geheel van den Sabbath los. Toch is Calvijn, gelijk boven reeds opgemerkt werd, in zijn „Uitlegging van het boek Genesis” reeds eenigermate op deze voorstelling teruggekomen. Terwijl hij toch zelfs in 1559 nog in zijn *Institutio* staan liet, wat we er zoo straks uit aanhaalden, dat het ons vrij zou staan om een anderen dag te kiezen, erkende hij in 1554 in zijn *Commentaar op Genesis*, dat de Heere wel terdege de zevendaagsche periode als voor heel ons menschelijk geslacht geldende had ingesteld. Hij schrijft daar namelijk: „God heeft den zevenden dag geheiligd, doordien Hij aan dezen een bijzonderen luister gaf, opdat hij door een eigenaardig recht onder de andere dagen zou uitblinken. God heeft, toen Hijzelf rustte, dit doel in het oog gevat, dat Hij dezen dag, als uitgekipt uit de overige dagen, voor zijn dienst bestemmen zou . . . Eerst heeft derhalve de Heere zelf gerust, en toen heeft Hij deze rust gezegend, opdat ze door alle eeuwen heilig onder de menschen zou zijn; en Hij heeft één dag van de zeven voor ruste bestemd, opdat zijn voorbeeld tot een blijvenden regel zou zijn. Toch moet hierbij altoos het doel voor oogen gehouden. God toch heeft den mensch niet geboden telkens den zevenden dag te rusten, alsof Hij in niets anders lust had, maar opdat de kinderen der menschen, van wereldsche zorgen ontslagen, te vrijer en ongestoorder hun geest tot den Schepper der wereld verheffen

zouden." ¹⁾ Hier neemt Calvijn dus metterdaad een ander standpunt in, waarop Voetius dan ook niet naliet te wijzen. ²⁾

Nadat de kerken der Hervorming meer tot vastheid waren gekomen, heeft men tamelijk algemeen Calvijn in die wisseling van standpunt dan ook nagevolgd, en vatte men de controvers met Rome van een geheel andere zijde op. Nu niet meer om de strenge viering van den Sabbath, als leidende tot Roomsche werkeiligheid, te bestrijden, maar om een principieel verschil te stellen tusschen den Dag des Heeren en andere Heilige of Feestdagen, en de Sabbathsviering, als rustende op Goddelijk gezag, te plaatsen tegenover de Feestdagen, die slechts door menschelijk goedvinden waren ingesteld. En wel bleef ook hiertegen oppositie bestaan, maar deze ging uit deels van de mystieke sekten, deels van de rationalisten; bij de eersten om zich in overgeestelijke dweperij terug te trekken, bij de laatsten om zich van het Goddelijk gezag los te maken; waarbij men zich dan op de Hervormers geheel ten onrechte, en geheel tegen hun geest, beriep.

Goddelijk of *menschelijk* gezag was zodoende de tegenstelling geworden, die in den grond der zaak van nu af den Sabbathsstrijd beheerschte. Doch hier-

¹⁾ CORP. REF. *Opera Calvini*. Vol. XXIII. p. 33. De regel dat bij verschil tusschen de *Institutie* en de *Commentaren* aan de *Institutie* meerder waarde is te hechten, overmits de *Commentaren* niet woordelijk van hem zelf zijn, geldt hier niet, overmits het verschil hier niet aan een woord hangt, maar principieel de geheele voorstelling beheerscht. Daar de vertaling eenigzins bekort moest, geven we in een aanhangsel de letterlijke vertaling. Zie hierachter.

²⁾ *Disp. Theol.* III. p. 4241.

meê was men er nog niet. Nu toch rees de vraag: Op welk gezag berust van Godswege de viering van den Dag des Heeren? Op het vierde gebod, of ook op Gen. 2: 2? Vloeit de verplichting, die onze conscientie bindt om den Sabbath of den Dag des Heeren te vieren, voor ons uit het gebod op den Sinaï gegeven, of uit de zegening van den zevenden dag na de Scheping, of wel uit beide? Het was, nu zoo de vraag te staan kwam, dat Gomarus met onverdroten ijver opkwam tegen het binden van den Sabbath aan Gen. 2: 2, om in het vierde gebod al zijn kracht saam te trekken, en tal van godgeleerden zijn hem hierin gevolgd. Toch is dit pad allengs verlaten, en is men meer algemeen in Calvijns voetspoor getreden, om wel terdege op Gen. 2: 2 terug te gaan. Wel zwijgt de Dordtsche Synode hiervan, maar gelijk men op de particuliere Synode van 1621 te Rotterdam terecht opmerkte: de uitspraak der Dordtsche Synode over den Sabbath bezat daarom nog geen uitputtend gezag, omdat het nog slechts een voorloopig advies was. Gewikt en gewogen is de Sabbathsquaestie er niet. Het was de Synode van 1619 alleen te doen, om de Zeeuwsche broederen op hun *gravamen* tevreden te stellen. ¹⁾

Het vraagstuk lag dan ook dieper. Beleed men namelijk, dat de instelling van den Dag des Heeren op Goddelijke ordinantie rustte, dan moest nader uitgemaakt, of deze ordinantie *in de schepping onzer natuur* door God gegrond lag, dan wel, buiten onze

¹⁾ DE MOOR, *Comment. in à Marck*, VI. p. 394—396.

natuur om, als een *bijzonder* gebod was opgelegd. Het is een ordinantie Gods, dat de mensch spijze zal nemen, om zijn leven in stand te houden; maar deze ordinantie ligt in het leven zelf en is in onze menschelijke natuur gegrond. De instelling daarentegen van den Heiligen Doop en het Heilig Avondmaal liggen niet als ordinantie Gods in onze menschelijke natuur, maar zijn door een afzonderlijk Goddelijk bevel aan de geloovigen opgelegd. De vraag rees nu: Is zoo nu ook de viering van den zevenden dag als een dag, die in bijzonderen zin Gode gewijd is, gegrond in die ordiantien, die God over onze *menschelijke natuur* beschikte, of wel vloeit ze voort uit een *positief gebod*? Die vraag zou niet gerezen zijn, bijaldien de Christus evenals het Sacrament van den Heiligen Doop en het Heilig Avondmaal, zoo ook de viering van den Dag des Heeren had ingesteld; of ook, zoo zijn apostelen in zijn naam ons de viering van dien dag opzettelijk hadden bevolen. Maar zulk een bevel van Jezus of zijn apostelen had men niet. Om een positief gebod voor den Sabbath te vinden, moest men dus naar de wetgeving op den Sinaï terugschrijden; maar kwam dan voor het bezwaar te staan, dat dit gebod aan Israel en niet aan ons menschelijk geslacht was gegeven, zoodat men van tweeën één moest doen, óf dit vierde gebod dan ook *letterlijk* op de Christenen van toepassing verklaren, óf erkennen, dat het als zoodanig geen genoegzamen grond van Goddelijk gezag voor de viering van den Dag des Heeren opleverde.

Hier kwam het dus aan op een juist inzicht in het standpunt, waarop we ons tegenover de wetgeving van Sinaï te plaatsen hebben. En dan is vierderlei vast

te houden. 1°. Dat de wet der tien geboden, gelijk ze daar in letterlijken vorm ligt, alleen op Israel van algeheele toepassing is. Houdt men zich toch aan de letter, zonder te letten op de overdrachtelijke betekenis, dan zijn alleen de Joden, en niet wij, in Egypteland geweest; dan lag alleen Israel, en niet wij, onder de verplichting, om den *laatsten* dag der week te heiligen; dan is alleen aan Israel, en niet aan ons, het land Kanaän beloofd, waarvan in het vijfde gebod sprake is; en dan had Israel, maar hebben niet wij, lijfeigenen en slaven, waarvan het tiende gebod gewag maakt. Bovendien wierd deze wet in het Israelietisch verbond besloten en geheel bijzonderlijk op Israel toegepast.

2°. Dat de wet der tien geboden (zoo we het vierde gebod nu buiten aanmerking laten) geen enkele ordinantie inhoudt, die niet in de ordinantiën Gods voor alle kinderen der menschen begrepen is; en wel zoo, dat deze ordinantiën niet eerst gaan gelden van het oogenblik af, dat ze op Sinaï worden afgekondigd, maar golden voor Adam, golden voor Kaïn en Abel, golden voor Noach, en gelden zullen zoolang er menschen op den aardbodem leven. Afgoderij, beeldendienst, vloeken, opstand, doodslag, diefstal, echtbreuk, valsheid en boos begeeren, zijn en blijven *te allen tijde* zonde. Ze waren het, vóór de wet op Sinaï kwam. Ze waren zonde buiten Sinaï en wet om. Ze zijn het, omdat God in de natuur zelve alle deze dingen verfoeit.

3°. Dat wel de mensch in den staat van oorspronkelijke gerechtigheid besef en klare wetenschap van deze in onze natuur gegronde ordinantiën Gods had, maar dat door de zonde dit besef deels

verzwakt wierd, deels teloor ging. Zegt Paulus zelf niet, dat hij de begeerte niet geweten had zonde te zijn, zoo de wet niet gezegd had: Gij zult niet begeeren? En wel is de wetenschap, dat men niet doodslaan, niet stelen, niet echtbreken mag, nog langen tijd tame-lijk klaar in het besef van den zondaar blijven spreken, maar ook dit wordt al minder. In het hebben van eigen-dom wordt nu reeds diefstal gezien. Moord wordt onder sommige omstandigheden lofwaardig gekeurd. De vrije liefde breekt zich baan. Zou daarom het menschdom voor algemeene verwildering bewaard worden, en Gods kerk Zijn wil vast en zeker kennen, dan moest deze in de natuur gefondeerde ordinantie alsnu door een positieve wetgeving opgeklaard en vastgelegd. En dit schonk God ons op den Sinaï. En ten 4°. Overmits God de Heere op den Sinaï niet tot alle natiën, maar tot Israel sprak, moet in deze wetgeving onderscheiden tusschen de oorspronkelijke *ordinantie Gods* in de menschelijke natuur, die op Sinaï slechts gerepeteerd wierd, en tusschen den *eigenaardigen vorm*, die deze geboden voor het oor van Israel aannamen.

Houdt men dit nu in het oog, dan komt men tot deze slotsom, of dat ook de Sabbathsviering tot de ordinantiën der menschelijke natuur moet behooren, of wel, dat bij deze negen ordinantiën voor de menschelijke natuur, zeer vreemd, één enkel gebod zou zijn ingeschoven, dat een geheel ander karakter droeg, en dus in dit kader niet paste.

Dit laatste nu gaat niet aan.

Staat het vast, dat alle onze negen geboden in den grond ordinantiën Gods voor onze menschelijke natuur

zijn, die dus op den Sinaï slechts gerepeteerd en vastgelegd werden, dan mag niet anders aangenomen, of dit geldt ook voor het vierde gebod. Reeds op dien grond zou men dus mogen onderstellen en aannemen, dat voor Adam in den staat der rechtheid het in geheel bijzonderen zin bestaan van den zevenden dag voor den dienst zijns Gods even natuurlijk moet geweest zijn als de wetenschap, dat hij niet dood mocht slaan en niet begeeren. Maar hier komt meer bij. En wel deze vier. *Voor-*
eerst toch verwijst het vierde gebod rechtstreeks naar iets, wat niet alleen Israel, maar allen natiën aangaat, t. w. *de schepping der wereld*. Bij een positief gebod, dat buiten onze menschelijke natuur omging, zou dit geen zin hebben. Immers juist dank zij die schepping, was onze menschelijke natuur, wat God ze wilde doen zijn. *Ten tweede* spreekt de Heilige Schrift nog eeuwen, eer er van Israel sprake is, van een zegening van den zevenden dag door den Schepper van hemel en aarde in Gen. 2:2. *Ten derde* vinden we bij onderscheidene volken buiten Israel en lang eer Israel er was, sporen van zulk een vieren van één dag uit de zeven; iets wat door de latere studiën over Assyrië en Babylon tot een zekerheid is verheven, die voor Gomarus nog niet bestond. En *ten vierde* ligt de Sabbath reeds in het gebod over het *Manna*, en dus vóór de wetgeving op Sinaï.

Alles loopt dus geleidelijk, en niets stuit, indien we belijden: 1°. dat God de Heere, natuurlijk niet in zijn Eeuwig Wezen, waarin één dag is als duizend jaar, maar in zijn werken naar buiten, onderscheid heeft gemaakt tusschen zijn werk als *Schepper*, en zijn werk als *Onderhouder* van het geschapene; en dit wel zoo,

dat Hij op den zevenden dag rustte van zijn scheppingsarbeid, en nu in en door die ruste het geschapene in stand houdt en zegent. 2°. Dat God het stempel van dezen rythmus in zijn eigen werken ook afgedrukt heeft in het leven van den mensch, dien Hij schiep naar zijn beeld. 3°. Dat derhalve de mensch in den staat der rechtheid leefde onder de ordinantie, die in zijn natuur gegrift was, om periodisch een der zeven dagen geheel zijn ziel en al zijn zinnen meer bepaaldelijk op God te richten, gelijk Calvijn dat zoo schoon uitlegt. 4°. Dat tengevolge der zonde het besef en de wetenschap van deze ordinantie almeer is uitgesleten, haar vastheid verloor en van haar oogmerk afging. 5°. Dat dientengevolge onder de natiën, die God niet kennen, nog slechts gebrekkige sporen van deze ordinantie overig waren. 6°. Dat God deswege evenals de natuurlijke ordinantie tegen afgoderij, beeldendienst, vloeken, opstand, doodslag, diefstal, echtbreuk, valsheid en boos begeeren, zoo ook de natuurlijke ordinantie tegen het gemeen maken der dagen, van den Sinaï in vasten wetsvorm voor zijn volk Israel vernieuwd heeft. 7°. Dat de vernieuwing van deze natuurlijke ordinantie op den Sinaï, omdat ze zich bepaaldelijk tot Israeï richtte, in de wijze van inkleeding een bijzonderen, bepaaldelijk voor Israel berekenden vorm droeg. En 8°. dat, afgezien van deze bijzondere inkleeding, door de wetgeving van Sinaï, niet alleen voor Israel, maar voor *alle mensch* en *alle natie* slechts die zelfde natuurlijke ordinantie herhaald, vernieuwd en bezegeld is, die oorspronkelijk aan Adam in de schepping zelve gegeven was.

God de Heere legt aan Israel in de tien geboden

geen nieuwe wet voor, maar roept Israel slechts op, om diezelfde wet te volbrengen, die oorspronkelijk in de ordinantie der schepping was gegeven. En terwijl God de Heere aldus tot Israel spreekt, heeft alle mensch en alle natie toe te luisteren. Want al wat God aan Israel betuigt, als een ordinantie, die in 's menschen natuur gegrond was, raakt *ieder* mensch en *alle* volk, en ontnemt aan een iegelijken mensch de verontschuldiging, dat hij zeggen zou: *Ik heb van deze ordinantie des Heeren niet geweten*; of ook: *Ik heb over deze zaak in onzekerheid verkeerd*. Want zie, op den Sinaï is deze ordinantie in Israel voor alle volk uitgeroepen, en van den Sinaï is ze onder het zegel van Gods majesteit *aan heel ons menschelijk geslacht* betuigd.

II.

DE WORTEL VAN HET SABBATHSgebod.

Hiermede is derhalve dit resultaat gewonnen, dat we in het vierde gebod, evenals in de overige negen geboden van de Wet, te doen hebben met een ordinantie Gods, die in de menschelijke natuur zelve gefundeerd is, die in Adam sprak, door de zonde uitsleet of verliep, en die nu op den Sinaï, in een vorm die naar de behoefte van Israel berekend was, voor de kerk des Ouden zoowel als des Nieuwen Verbonds, en in haar *voor heel de menschheid* herhaald, vernieuwd en bezegeld wierd.

Doch nu komt dan ook in de tweede plaats van

zelf de vraag te berde, in welken zin we dit gebod hebben uit te leggen. En dan kiezen we dit uitgangspunt, dat de uitlegging van dit vierde gebod gaan moet naar den regel, die bij de uitlegging van de overige negen geboden gevolgd wordt. Er is oorzaak noch reden, om bij dit gebod anders te werk te gaan, dan bij het overig gedeelte van den Decaloog¹⁾. Deze regel nu is, dat de wet, gelijk Jezus ons dit geleerd heeft, geestelijk moet worden verstaan. Om den wille Gods te onderkennen, die in eenig gebod tot ons komt, dringt Jezus, en drong op zijn aanwijzing de Kerk, en in haar de geloovige, steeds tot den wortel der zaak door; en zulks wel door af te dalen tot de diepst liggende en de meest algemeene neiging, die in het hart ten goede moet zijn, om naar den wille Gods, voorzoover ze in dit gebod tot uitdrukking kwam, te leven. Om tot dat doel te geraken, moet dan vooreerst terzijdegesteld al wat Israelietische vorm was, en moet voorts van het bijzondere tot het algemeene worden opgeklommen.

Neem b. v. het vijfde gebod. Daar heet het: Eert uw vader en uwe moeder, opdat uwe dagen verlengd worden in het land, dat de Heere uw God u geeft; hier in den zin van *geven zal*; want Israel was bij den Sinaï nog niet in zijn land gekomen. Wat doet nu de geestelijke uitlegging, als ze aan dit artikel der wet toekomt. Maar immers dan schudt ze de aangehechte belofte in dezen letterlijken vorm van het gebod af, en laat ons niet in den waan, alsof krachtens dit gebod de belofte van zegen duurzaam aan de inwoning in Palaestina

¹⁾ Wet der tien geboden.

gebonden ware. Het feit toch spreekt, dat dit voor ons, en zelfs voor het huidig Israël, niet doorgaat. Wel wordt daarom de belofte niet waardeloos verklaard; maar ze ontvangt een geheel andere, veel meer algemeene uitlegging. In dien bepaalden, letterlijken vorm slaat ze op ons *niet*. En voorts dringt de geestelijke uitlegging van den bijzonderen eerbied, die hun jegens vader en moeder geboden wordt, door tot het meer algemeene begrip van „allen die over mij gesteld zijn”, en wint zoo het rijke veld van gehoorzaamheid aan alle gezag over ons, waarmee God de Heere menschen in het huisgezin, in de school en in den burgerstaat bekleed heeft. En zoo spreekt de kerk bij haar uitlegging niet op eigen autoriteit, maar krachtens de aanwijzing, die de Heere Jezus ons gaf. Staat er toch in het zesde gebod: *Gij zult niet doodslaan*, dan dringt Jezus zelf door tot den wortel van den doodslag, en leert ons, hoe in dit gebod niet enkel doodslag, maar alle bitterheid, haat en nijd, en zelfs elk boos woord, ten laste van den broeder, van Godswege verboden is.

Voor ons bestaat er dus geen twijfel, of dezelfde regel moet ook bij het vierde gebod gevolgd. Ook hier stellen we dus het eigenaardig Israelietische in den vorm terzijde, en dalen van het bijzondere, dat genoemd wordt, af tot het algemeene, of tot den wortel van dit gebod, en hebben dus te onderzoeken, wat hier als openbaring van den wille Gods overblijft, zoo wij het eigenaardig Israelietische afscheiden, en van het bijzondere tot het algemeene doordringen.

Zal dit naar waarheid en met ernst geschieden, dan spreekt het vanzelf, dat de openbaring van Gods wil

in *dit* gebod een andere moet zijn dan in de *overige negen* geboden. Gaf het ons toch een ordinantie Gods, die reeds vervat was in een der overige geboden, dan zou het vierde gebod *overtollig* zijn; zoo al niet voor Israel, dan toch voor ons. Men mag dus al aanstonds niet zeggen, dat God de Heere ons in dit gebod alleen *zijn dienst* bevolen heeft. Immers, de dienst Gods is voor wat „de verplichting tot *een dienen van God in heel ons leven*” betreft, reeds bevolen in het eerste gebod, en wat het ongeoorloofde van *alle eigenwilligheid in zijn eeredienst* aangaat, reeds in het tweede gebod. Daarna komt in het derde gebod, wat we Gode schuldig zijn in betrekking tot zijn *Openbaring* of *Naam*; en dan verder in het vijfde gebod, wat we God schuldig zijn met opzicht tot het *door Hem ingestelde gezag*. En midden tusschen deze geboden in, komt nu het vierde, dat dus ook zeer zeker slaat op den dienst des Heeren, d. i. op wat wij God als God schuldig zijn; maar ons alsnu met het oog op dien dienst iets gelast en beveelt, dat in het eerste, tweede of derde gebod nog niet is uitgesproken, en toch evenzeer een grondtrek van ons leven en van onze verhouding tot den Heere raakt. Uit dien hoofde moet dus alle voorstelling verworpen, alsof de wortel van het vierde gebod te zoeken ware in de algemeene bepaling, dat we onszelfen Gode hebben toe te wijden en Hem zijn eere te geven.

Dit is wel de gemeenschappelijke bodem, waarin elk dezer eerste vijf geboden hun wortel slaan; maar het verklaart ons geenszins, wat *de eigenaardige* wortel van elk dezer vijf geboden is. En evenmin mag men zeggen, dat de eigenlijke beteekenis van dit gebod ligt

in de overdrachtelijke onderwijzing, dat we nooit door eigen werken, maar alleen door Gods genade zalig worden; want hoewel van harte wordt toegestemd, dat in de geboden ook een overdrachtelijke heenwijzing naar de zaken des heils ligt, zoo is hiermee toch nooit de wortel van het gebod *als gebod* blootgelegd. Het zevende gebod: „Gij zult niet echtbreken,” heeft ongetwijfeld zijn overdrachtelijke onderwijzing, dat we niet van onzen God mogen afhoereeren; maar dit is figuurlijk, en de wortel van het gebod raakt wel terdege de van God gewilde verhouding tusschen het manlijk en vrouwlijk geslacht. Het achtste gebod: „Gij zult niet stelen,” heeft zeer zeker ook de overdrachtelijke onderwijzing, dat we de goede werken, die God ons *geeft*, niet als waren ze onze eigen werken, aan Hem ontstelen zullen; of ook dat we Gode zijn liefde niet ontstelen, door in eenig menschenhart een plaats in te nemen, die Gode alleen toekomt; maar dit is *figuurlijk*, en de wortel van dit gebod is en blijft de van God gewilde verhouding, waarin we tegenover de goederen dezer aarde zullen staan. En zoo nu ook wordt bij het vierde gebod niet ontkend, dat er overdrachtelijk ook de onderwijzing in ligt, die het Arminianisme in den hartader afsnijdt; maar dit is ook hier *figuurlijk*, en zegt ons volstrekt niet, wat de eigenlijke wortel van dit gebod is. Zelfs wat Calvijn er bijvoegt en ook Luther wilde, dat ons in dit gebod geboden wierd, dat we onze onderhoorigen niet verdrukken zouden, is zeer zeker een heilige onderwijzing, die zijdelings ook uit den vorm van dit gebod is af te leiden; maar toch is het niet *dit* gebod, dat daarop

doelt. Dit toch volgt, voor wat de naastenliefde raakt, uit het *zesde*, en voor wat misbruik van gezag raakt, uit het *vijfde* gebod. In het zesde gebod wordt ons geboden, voor den goeden en vrijen welstand van onze naasten te waken, en in het vijfde gebod wordt bij terugslag misbruik van het door God verleend gezag bestreden, gelijk de apostelen dan ook, zonder onderscheid, de goede behandeling van onze onderhoorigen bespreken bij het vijfde gebod. Gelijk het kind zijn vader heeft te eeren, zoo mag ook de vader zijn kind niet tergen. Dit alles en zooveel meer kan er dus wel bij te pas gebracht, maar het strekt alleen niet, om ons den *eigenlijken* inhoud en het *eigenaardig* karakter van de ordinantie Gods in het vierde gebod, tot in den wortel, te verklaren.

Om hiertoe te geraken moet dan ook een andere weg ingeslagen.

Om de tien geboden naar den wortel te onderscheiden, moet men zich afvragen, wat in elk dezer geboden *onderscheidenlijk* voorkomt, zóó dat het in de overige geboden *niet* wordt behandeld. In het eerste gebod: God *God* te laten. In het tweede gebod: Van Hem, die zijn beeld in ons schiep en zijn beeld in Christus herschonk, *geen eigen beeld* te willen maken. In het derde gebod: Den Naam, d. i. de openbaring des Heeren, heilig te houden. In het vijfde gebod: Het van God onder menschen ingestelde gezag te eeren. En volgt men dezen regel, dan springt het terstond in het oog, dat het eigenaardige van dit vierde gebod hierin ligt, dat het den dienst Gods bespreekt, niet wat zijn wezen, noch wat zijn beeld, noch wat zijn

naam, noch wat zijn gezag aangaat, maar wat aangaat, *den tijd, de dagen, het verloop* onzes levens. Onze Catechismus heeft dit dan ook gevoeld, en spreekt daarom van wat ik „al de dagen mijns levens”, en van hetgeen ik „inzonderheid op den Sabbath”, d. i. op den Zondag, te doen heb, en eindelijk van den „eeuwigen Sabbath, die reeds in dit leven wordt aangevangen”. Het is dan ook zoo duidelijk en overtuigend, dat het moeilijk op tegenspraak stuiten zal: Dit vierde gebod heeft dit kenmerkends en is daardoor van de vier voorafgaande geboden van den Sinaï onderscheiden, dat het wel, evenals de overige vier, van den dienst des Heeren handelt, maar, in onderscheiding van de vier overige, dezen dienst des Heeren alsnu behandelt in verband met den *tijd, de dagen* en het *verloop* des levens. Dit doet geen der overige tien geboden. Dit doet alleen het vierde gebod. En dáarin en dáarin alleen moet dus *de eigenaardige wortel* van dit gebod gezocht worden. Bij elke andere uitlegging raakt ge in verwarring met de overige geboden. Alleen zoo ge dit kenmerk van den *tijd* en van de *dagen* onzes levens op den voorgrond plaatst, hebt ge vasten bodem onder den voet. Want overmits de geestelijke uitlegging der Wet eischt, dat we bij elk gebod tot den *algemeensten* grondslag doordringen, kan niemand er bezwaar tegen hebben, dat we niet bij den „zevendendag” blijven staan, maar tot *al de dagen onzes levens* overgaan. Eigenlijk doet het gebod dit zelf reeds. Het spreekt toch eerst van de *zes* dagen en dan van den *zevendendag* van elke week, en omvat dus metterdaad *al de dagen onzes levens*. Practisch komen we dan

tot deze conclusie: De wortel van het vierde gebod is, dat, ook voor wat den tijd aangaat, in al de dagen onzes levens de dienst des Heeren tot zijn recht moet komen.

Met deze opvatting strookt geheel de inhoud van het gebod. Deze opvatting vindt steun in wat het gebod ons van de schepping en de ruste Gods herinnert. En door deze opvatting vindt ge de gereede aansluiting aan wat in Gen. 2: 2 over dezelfde zaak gemeld staat. In Nieuw-Testamentischen vorm zou men het ook aldus kunnen omzetten: „Zijt dan navolgers Gods als geliefde kinderen, ook wat de waardeering en besteding van de dagen uws levens betreft.”

III.

DE EISCH VAN HET SABBATHSGEBOD.

Onderzoeken we nu in de derde plaats, *welke eischen* ons door den wortel van dit gebod gesteld worden, dan dient ook bij dit gebod onderscheiden tusschen de bedoeling van dit gebod 1°. voor den mensch in den staat der rechttheid, 2°. voor den zondaar onder de bedeeeling der algemeene genade, 3°. voor Israel in zijn nationaal volksverbond, en 4°. voor het geestelijk Israel of de geloovigen, zoo oudtijds onder de bedeeeling der schaduwen als thans onder de bedeeeling des Nieuwen Testaments.

Voor het eerste geeft Gen. 2: 2 ons de oplossing. Wat we toch lezen, dat „God den zevenden dag gezegend en dien geheiligd heeft”, slaat op den mensch

in den staat der rechtheid. Immers het gaat aan den val in zonde *vooraf*. Calvijn heeft dit bij de uitlegging van Gen. 2: 2 volmondig toegegeven. Voetius stond met Rivet en Walaëus sterk tegenover Gomarus, toen ze de vaststelling van deze ordinantie vóór den val, in den staat der rechtheid, plaatsten. Doch hieruit volgt dan ook, wat reeds Voetius helder inzag, dat evenals alle zedelijke geboden, zoo ook deze ordinantie den mensch in den staat der rechtheid met zijn natuur zelve was ingeprent.¹⁾ Zonder zijn natuur geweld aan te doen, kon hij geen enkele ordinantie des Heeren overtreden, en zoo ook deze niet. Deze ordinantie in 's menschen natuur nu hield in, dat de mensch zijn natuur geweld aandeed en tegen Gods ordinantie inging, zoo hij de dagen zijns levens zonder onderscheiding of breking als een gelijkmatigen stroom liet voortloopen. Hierdoor toch zou het *bewustzijn van het eeuwige*, dat God in 's menschen hart gelegd had, zijn teloor gegaan en de aardsche vorm van den tijd heel zijn bestaan overheerd hebben. Hij zou in den Tijd zijn opgegaan, in plaats van dien tijd met het oog op de eeuwigheid te beheerschen en te gebruiken. Het kan niet genoeg betreurd, dat Calvijn verzuimd heeft dit helderder inzicht, dat hij in zijn Commentaar op Genesis blijkbaar had, ook in de latere uitgave van zijn *Institutie* in te brengen. Nu toch zijn de meesten afgegaan op wat hij in zijn *Institutie* schreef, en raakten daardoor op een dwaalspoor. In zijn Commentaar op Genesis toch merkt Calvijn zoo

¹⁾ *Disput. Theol. Select.* III. p. 1235.

schoon als juist op, dat de schepping in zes dagen niet uit de eeuwigheid Gods vloeide, daar in zijn eeuwig wezen geen onderscheid van oogenblikken is; dat deze schepping in zes dagen, met de daarop gevolgde ruste voor den zevenden dag, zijn grond dus niet in Gods wezen, maar in zijn betrekking tot het te scheppen en geschapen heelal vond; en dat juist deze rythmus in het Goddelijk werk vanzelf zijn stempel moest zetten op het leven des menschen, niet in de eeuwigheid, maar in den tijd. Drieërlei ligt hier dus in: 1°. dat er een breking in de dagen moest zijn; 2°. dat deze breking een kring of omloop van zeven dagen moest vormen; en 3°. dat de onderscheiding tusschen den dag, die breking bracht, en de overige dagen, hierin moest bestaan, dat *het gebruik* van dien dag een ander werd. Waarom juist deze kringloop en niet van zes of acht dagen, vindt zijn beantwoording in het heilig karakter van het *zevental*, dat op elk gebied, ook in de schepping, als grondtrek van Gods ordening weerkeert.

En vraagt men, hoe Adam vóór zijn val een onderscheid in het gebruik der dagen door afwisseling van ruste en arbeid kon maken, dan zij er op gewezen, dat Adam ook vóór den val de taak ontving, „om den hof te bebouwen en dien te bewaren”, en dat slechts valsche overgeestelijkheid zich den mensch in den staat der rechtheid voorstelt, als zonder behoefte aan opzettelijke inleiding in den dienst des Heeren en zijne heiligheden. Het is wel schoon, en het klinkt wel ideaal, om den mensch voor te stellen, als steeds met God bezig; maar zoo is de mensch ook in den staat

der rechtheid niet. In ons menschelijk bewustzijn is niet gelijktijdig plaats voor een *geheel en ernstig* bezig zijn met de bezigheden dezer wereld en voor een *doordringend* bezig zijn met de dingen des Heeren. Wel verzelt het besef van Gods majesteit Gods kind, ook bij het werk van zijn beroep; maar het is de aard van onze menschelijke natuur miskennen, zoo men voorbijziet, dat hij *niet tegelijkertijd* én deze tijdelijke én de eeuwige wereld in zijn bewustzijn tot haar *volle* recht kan doen komen. Ook voor Adam was dus wel terdege de ordinantie noodig: Van de zeven dagen in den kringloop van elke week zult ge telkens zes dagen, voor Gods aangezicht en Hem gedenkende, u aan uw Goddelijk beroep in dit leven wijden; maar daarna zal er telkens één dag zijn, waarop ge u met uw bewustzijn uit deze aardse bezigheden terugtrekt, om meer opzettelijk in uw bewustzijn plaats te geven aan een ongestoord inleven in het eeuwige; daarbij slechts zooveel van het aardse opnemende, als voor u als mensch noodzakelijk is. Zoo nu leefde Adam, zoolang hij zijn natuur geen geweld aandeed en haar niet verwrong, vanzelf. En eerst toen hij zijn natuur geweld aandeed en haar in den val bedierf, hield deze innerlijke rythmus op in hem te spreken, raakte hij *onder* den Tijd, en wierd het besef van het eeuwige in hem verflauwd.

Dit brengt ons tot de tweede vraag: *Hoe deze ordinantie onder de algemeene genade nawerkt op den zondaar.* Hierbij dient op vierderlei gelet. *Ten eerste* namelijk is de oorspronkelijk ingeschapen drang om rythmisch te leven, d. w. z. na zeker verloop van dagen een breking in den loop van den Tijd

te hebben, volstrekt niet geheel uit onze verdorven natuur weggenomen. Personen, die hun leven in niets doen of in allerlei nietige beuzelingen verspelen, mogen dit minder ontwaren, het grooter deel van de 1400 millioen menschen, die in het zweet huns aanschijns werken, bespeurt dit wel terdege, en de algemeene roep om Zondagsruste, die ook thans weer uitging, is hier een sterk bewijs voor. *Ten tweede*, er werkte een overlevering, die uit het Paradijs meê de wereld inging, die het langst bij de volken van Midden-Azië, die het dichtst bij het Paradijs woonden, standhield, en die slechts bij enkele volken geheel uitsleet. Ingedeeld vinden we schier overal de dagen. *Omstreeks* een „indeeling naar de week” vindt ge bij de meeste volken. En in het hart van Azië hield nog lang zelfs de indeeling naar den zevenden dag stand. *Ten derde* ging er een schijnsel van het vierde Sinaietisch gebod ook onder de volken uit. Vooreerst door Israel, dat vooral na zijn verstrooiing sympathie voor „één rustdag op de zes werkdagen” in Oost en West vond, zóo zelfs, dat gansche kringen den Sabbath uitwendig invoerden. En ten andere door de uitbreiding der Christelijke kerk onder de volken, waardoor nu reeds, ook zoo ge den Islam meêrekent, die evenzeer uit het vierde gebod putte, in bijna drie geheele werelddeelen, Europa, Amerika en Australië, en in groote brokstukken van Azië en Afrika de breking van den loop der dagen door een vierdag, hoe gebrekkig dan ook, toch formeel hersteld is. En *ten vierde* komt hier in aanmerking de zorg der Overheid, die onbekwaam is, om ons eenig geestelijk goed te geven, maar die van Godswege ook aan deze

ordinantie gebonden, in het leven der volken de breking der dagen heeft doorgezet, en nog veel sterker moest doorzetten, om het den mensch althans mogelijk te maken, in dit opzicht te leven naar Gods gebod.

Toch is deze zegen van de algemeene genade onmachtig, om het doel dezer Goddelijke ordinantie bij den zondaar te bereiken. Want wel is ook voor den zondaar deze nawerking van de ordinantie Gods onder de algemeene genade een zegen, in zooverre ze 1°. een zwakke heugenis van een leven, dat boven den Tijd uitgaat, bewaart; 2°. het huislijk leven voedt en de lichaamskracht onderhoudt; en 3°. aanleiding kan geven voor hooger onderwijzing of onderricht; maar in den regel bereikt ze zelfs dien minderen zegen op verre na niet. Immers de zonde drijft uit, om op zulk een vierdag het leven niet te verhoogen, maar te verlagen, niet te vergeestelijken, maar eer te verdierlijken; en wie bij menig volk den werkman op den werkdag bij zijn arbeid vergelijkt met de figuur, die diezelfde werkman u op den vierdag geeft te aanschouwen, moet wel klagen, dat hij op den werkdag u nog een aantrekkelijk beeld kan leveren, maar in zijn jacht naar wild zingenot op den vierdag eer afstoot. Het is er meê, als met elk stuk der algemeene genade. Er ligt een bewaring in; het *kan* eene voorbereiding voor hooger zijn; maar de drang der zonde woelt, om wat God in zijn genade gaf, te verderven.

Ten deele gold dit ook van wat Gods bijzondere genade in *Israel* als volk wrocht. Ook dit is door *Israel* verzondigd. Hierbij onderscheide men intusschen wel tusschen *Israel* als volksgeheel, en tusschen de getrouwen

des Heeren, die Hij uit Israel verkoren en ter zaligheid geleid heeft. Over deze getrouwen in Israel wordt straks gehandeld. Nu bespreken we de genade Gods, die in den Sabbath ligt, nog alleen met opzicht tot het uitwendig Volksverbond, waarin de Heere dit volk had opgenomen. Als zoodanig nu was Israel geroepen, om in geheel zijn persoonlijk, huiselijk en kerkelijk-staatkundig bestaan *als volk* de verborgenheden Gods symbolisch en typisch, dat is, bij wijze van afbeelding voor te stellen. Israel zelf is het beeld van het volk des Heeren. Zijn ondergang in Egypte vertoont u dit volk in het diensthuis der zonde. Zijn uitleiding uit Egypte is de verlossing uit de macht van Satan. De reis door de woestijn is beeld van de pelgrimsreis van Gods volk door dit leven. Zijn strijd met de koningen van Basan en Hesbon is beeld van onzen strijd met onze doodvijanden. De overgang over de Jordaan is beeld van onzen overgang uit den tijd in de eeuwigheid. Kanaän is beeld van het Kanaän der eeuwige ruste. Jeruzalem is beeld van het Jeruzalem dat boven is, onzer aller moeder. Sion is beeld van het heiligdom niet met handen gemaakt. Israëls offeranden waren een beeld der verzoening. Zijn priesters saam een beeld van Gods verkoren priesterlijk volk. Kortom, al het heil en al de genade des Heeren lag in Israels volksbestaan afgeschaduwd, verbeeld en geteekend.

In dit geheel treedt dan nu ook de Sabbath op, en als zoodanig hield de Sabbath bij Israel *als volk* de symbolische afbeelding in van het aflaten van onze eigen werken, opdat God in ons werken zou en in zijn werk al onze hope zou staan. Doch dit was

symbolisch, en voor het practische leven moet hieraan toegevoegd: 1°. dat in Israel, dat door wondere beschikking uit Abraham geboren was, de rythmische grondtrek van de natuur weer sterker sprak; 2°. dat door de wet van Sinaï de uitgesleten ordinantie Gods in klaarheid hersteld wierd; en 3°. dat de zorge der Overheid in Israel de breking van den tijd veel sterker deed uitkomen. Zoo wierd de zegen van den uitwendigen Sabbath in Israel veel rijker genoten; de opvoedende en onderwijzende kracht ervan was er veel sterker; en het is alleen uit de hardnekkigheid van Israels zonde te verklaren, dat ook deze genade Gods hun ten verderve wierd.

Toch moest deze zonde zich bij Israel anders dan bij de volken openbaren. Niet enkel in de zonde *der zinlijkheid*, maar ook in de zonde van *den hoogmoed*. Eerst worstelde de zinlijkheid tegen, toen Israel aan den Sabbath niet aan wilde en dien telkens ontheiligde. Maar toen deze zonde door de ballingschap overwonnen en eer prijsstelling op den Sabbath algemeen was geworden, sloeg de zonde der *zinlijkheid* om in de zonde van den geestelijken *hoogmoed* en verhief in het Farizeïsme zich de zonde van het doodelijk formalisme, waartegen de Heere Jezus zoo aanhoudend streed. Om Israels typische roeping had het vierde gebod den vorm aangenomen van „*Gij zult geen werk doen,*” en juist de vorm van het gebod wierd nu oorzaak, om het gebod Gods door allerlei uitpluizing en haarklooverij van menschelijke instellingen krachteloos te maken.

En zoo komen we dan vanzelf tot het *vierde* punt, waarop hier te letten is, namelijk op hetgeen dit vierde

gebod, als hernieuwing en bezegeling van de ordinantie, die door God reeds bij de schepping in onze natuur gelegd was, *tot de geloovigen zoo onder het Oud als onder het Nieuw Verbond* heeft te zeggen. Deze beide soorten van geloovigen nemen we saam, omdat het éene kerk is onder Oud en Nieuw Verbond; één volk, dat door één offerande volmaakt is; en omdat er voor de heiligen in Israel geen andere kans gegeven was om zalig te worden, dan voor de geroepenen onder de bedeeling des Nieuwen Testaments. Beiden waren wedergeboren; beiden leefden alleen door het geloof; beiden wierden slechts zalig door éenen Christus. Slechts dit verschil bestond tusschen beiden, dat de geloovigen in het Oude Verbond leefden in een kerk, die in de symbolische en typische windselen van Israels volksbestaan gebonden was, en dies den Christus en zijn werk slechts in het *schaduwbeeld* aanschouwden; terwijl de geloovigen des Nieuwen Testaments zich uit deze windselen van Israel zagen losgemaakt, en nu den Christus aanschouwen in het *vleeschgeworden Woord*. Dus moet wat den Sabbath aangaat voor beiden gemeen zijn: 1°. dat bij de wedergeborenen onder Oud en Nieuw Verbond de natuurlijke drang naar een rythmisch leven, dat een breking in elk zevental dagen brengt, weer in niet geringe mate opleefde. Ook van het vierde gebod toch geldt de belofte des Heeren: *Ik zal dit gebod in hun hart schrijven*; 2°. dat deze breking der dagen voor Gods heiligen zoo onder Oud als Nieuw Verbond bij het zevental geboden werd; 3°. dat deze breking van de dagen door een zevenden dag vrijlating inhield van den arbeid, die om der zonde wil over ons is gekomen; 4°. dat deze

vrijlating van den arbeid slechts middel wierd, om hen te voller en te rijker tot een geestelijk bezig zijn in Gods heiligheden te roepen; 5°. dat aldus de glans van het eeuwige voor hen gedurig in de donkerheid van dit aardse leven inbreekt; en 6°. dat deze Godgewijde ruste op den Sabbath voorsmaak wierd van de eeuwige ruste, die er overblijft en die eens heerlijk komt voor het volk van God.

Maar natuurlijk op dit laatste punt gaat de Sabbath voor den geloovige onder het Oud en het Nieuw Verbond uiteen. Zij die onder de bedeeeling der schaduwen leefden, bezaten toch het beeld van den Messias en zijn werk in het symbolisch en typisch bestaan van datzelfde volk, waar zijzelven toe behoorden. Hier was dus de Sabbath een prediking van wat de Christus *daen zou*. Terwijl omgekeerd voor de geloovigen onder het Nieuw Verbond ook dit gebod uit de windselen van Israels symbolisch volksbestaan, waartoe ze *niet* meer behooren, wierd losgemaakt en prediking wierd van wat de Christus *gedaan had*. Vandaar dat een kind Gods onder Israel 1°. gebonden was aan den vorm van het Sinaïetische gebod en zelf door de negatieve onthouding van allen arbeid moest medewerken, om het heilig symbool van het afdaten van eigen werk, opdat God *werken zou*, voor te stellen; en 2°. zich met deze prediking door den Sabbath van wat de Christus *volbrengen zou*, had te voeden. Vandaar dat zijn Sabbath *aan het einde der week* moest komen. Terwijl omgekeerd het kind van God onder het Nieuwe Verbond niet meer mag pogen, om typisch af te beelden wat in den Christus komen zou, maar er een prediking uit heeft

op te vangen van wat de Christus *gedaan* en *volbracht* heeft; en dus den Sabbath niet als iets dat komt, aan het eind der week moet stellen, maar van den Sabbath heeft *uit te gaan* en met den Sabbath heeft *te beginnen*, omdat de Christus voor hem niet nog *komt*, maar er *is*, en zijn werk niet nog *moet* volbrengen, maar het als een *volbracht werk* voor hem stelt.

IV.

DE OMZETTING VAN DEN ZEVENDEN IN DEN EERSTEN DAG DER WEEK.

De omzetting van den *zevend*en dag in den *eerst*en dag is dus geen bijzaak, maar vloeit rechtstreeks uit de omzetting van het Oud in het Nieuw Verbond voort. De geloovige uit Israel, voor wien de Christus nog komen moest, had den Sabbath *vóór zich en ging er op aan*, de geloovige onder het Nieuwe Verbond, voor wien de Christus gekomen en zijn werk volbracht is, heeft den Sabbath *achter zich en gaat er van uit*.

Het is dus niet de kerk, of het is niet een mensch, die deze verwisseling van den zevenden in den eersten dag heeft ingezet, maar het is God zelf, die ze verordineerd heeft, en dat wel doordien Hij zelf verordineerde: deze tegenstelling tusschen den dienst der *Schaduwen* en den dienst der *Vervulling*. Doordien God gesteld heeft eenerzijds een Testament, dat op de *komst* van Christus doelde, en anderzijds een Testament, dat van den *gekomen* Christus afrekent, *moest* de Sabbath onder Israel aan het eind

der week eerst *komen*, en *moest* hij evenzoo onder het Nieuwe Testament, eer we aan onzen arbeid gingen, achter ons liggen.

Is nu de opstanding van Christus het keerpunt, waarbij deze overgang van het Oude in het Nieuwe Testament plaats grijpt, dan is het niet toevallig, maar Goddelijke ordinantie, dat de Christus dezen overgang, door zijn verrijzenis uit de dooden, juist op den *eersten dag der week* tot stand brengt. En de apostelen en de eerste Christenen, die voorts dien eersten dag als vierdag invoerden, toonden daarmee slechts de Goddelijke sprake in deze opstanding van Jezus verstaan te hebben; zich van den overgang van het Oude in het Nieuwe Testament bewust te zijn geworden; en af te hebben gelaten van de dwaasheid, om een prediking van den Christus *die komen zou*, ook toen nog in hun Sabbath te willen voortzetten, toen hij gekomen *was*, zijn werk *had* volbracht en *was* opgestaan.

Over Israel *zou* het Licht opgaan, voor ons *is* het opgegaan, en daarom begon Israels Sabbath *in den avond*, als de dag zou komen, maar vangt hij voor ons *in den morgen* aan, als het licht er is.

En mocht bij iemand nog de bedenking oprijzen, dat toch ook in den staat der rechtheid de *zevende* dag en niet de *eerste* dag door God geheiligd was, dan houde men in het oog, dat in den staat der rechtheid het Werkverbond gold, en de zaligheid het loon was, dat *aan het eind*, na volbrenging van het werk der wet, den mensch wachtte; terwijl in het Genadeverbond dit eerst werken en dan de zaligheid als loon ontvangen juist wegviel, om ons met een volbracht werk te doen

beginnen. Hiermeê nu strookt het volkomen, dat in den staat der rechtheid de Sabbath aan het eind der week, na afgeloopen arbeid, kwam, en voor ons de aanvang der week is, waarvan voor ons het werk der dankbaarheid uitgaat.

V.

DE WERKING VAN HET SABBATHSGEBOD.

En hiermeê komen we tot onze laatste, niet minder gewichtige conclusie, antwoord gevende op de vraag: *welke de werking van dit SabbathsgEBOD onder de bedee-ting van het Nieuwe Testament moet zijn.* En ook hierbij wenschen we ons aan den regel te houden, dat het vierde gebod één der tien geboden is; uit dien hoofde naar den regel der overige negen geboden beoordeeld moet worden; en dat ook hier dus een viervoudige werking van dit gebod moet onderscheiden worden: 1°. om ons ingezonken persoonlijk, huiselijk en burgerlijk leven, geheel afgezien van de eeuwige zaligheid, op te houden; 2°. om ons onze zonde en ellende te leeren kennen; 3°. om ons een tuchtmeester tot Christus te zijn; en 4°. om een regel te zijn der dankbaarheid, voor wie Gode zijn toegebracht als geliefde kinderen.

En dan leven er, wat het *eerste punt* aangaat, ook onder den Sabbath des Nieuwen Testaments, evenals bij Israel onder den Sabbath des Ouden Testaments, duizenden bij duizenden, die heensterven, zonder dat hun

ooit uit dien Sabbath eenig zaligmakend goed toekwam. Dit is zoo met alle geboden Gods, en niet anders is het met *het vierde*. Toch biedt daarom ook dit vierde gebod ons, ook afgezien van dat zaligmakend goed, wel terdege een kostelijke gave. Want hoe ook duizenden bij duizenden den Sabbath verzondigen, iets, wat evenzoo met al Gods gaven geschiedt, toch toont b. v. eene vergelijking tusschen Schotland en België u overtuigend en zonneklaar, wat zegen er ook uit een uitwendige Sabbathsviering voor het huiselijk en burgerlijk leven van een volk vloeit. De breking van den arbeid veredelt een volk; het geeft een volk een fierder besef; het stevigt de fysieke kracht; het verhoogt de algemeene zedelijkheid; en het breidt op ongelooflijke wijze den invloed van het Evangelie ook op het uitwendig volksleven uit.

Dit begint men thans ook te onzent in te zien, en het is in zooverre, dat we van harte de poging toejuichen, om ook ons gouvernement tot een betere en meer afdoende wetgeving op de viering van den Zondag te brengen. Het is toch voornamelijk de burgerlijke wet der Overheid, waarvan hier de stoot moet uitgaan. Want wel werkt te dezen ook het kerkelijk leven, zoo door de kerkelijke instelling, de kerkelijke prediking en het voorbeeld der geloovigen; maar vooral in onzen tijd sluit de groote massa zich voor deze invloeden af. Het meest werkt op deze massa nog de traditie, de volksusantie, en het is juist deze volksusantie en de uit haar geboren publieke opinie, die de hulpe der publieke wet behoeft. En dat temeer, nu bijna een eeuw lang al wat een hooger toon in

ons land voerde, de Zondagsviering afgebroken heeft, en de bestaande Zondagswet tot een aanfluiting maakte, aan wier ernstige handhaving geen officier van justitie meer dacht. De Overheid mag onder zulke omstandigheden niet stilzitten, en moet door hare wetgeving weer het terrein voor een betere Zondagsviering ten bate van heel het volk effenen. Gelijk ons later blijken zal, staat ze onder nog andere verplichting; maar reeds voor wat de burgermaatschappij als zoodanig aangaat, is haar roeping te dezen onafwijsbaar.

Van geheel anderen aard daarentegen is de werking van het vierde gebod op geestelijk gebied, in den drieërlei zin, dat het ons kennisse van zonde en ellende geeft, als tuchtmeester tot Christus leidt, en ons, nadat we den Christus zijn ingelijfd, een regel biedt voor het leven der dankbaarheid.

De kennisse van onze zonde en ellende, die onze God ons in den spiegel van dit vierde gebod voorhoudt, is in hoofdzaak *vierderlei*. Vooreerst toch ontdekt onze ziel aan dit gebod evenals aan elk der overige geboden van de eerste tafel, hoezeer de dienst van God ons van nature tegen is. Terwijl het een vanzelfsheid moest wezen, dat niets ons meer trok en boeide, dan om als schepselen onzen God te dienen, keert zich onze verdorven natuur van zijn Dienst af. Die dienst is ons geen lust, maar een last. En ook waar de viering van den Dag des Heeren niet principieel door ons geminacht en bestreden wordt, beheerscht ons toch van nature de trek, om vooral dezen dag aan onzen God te ontstelen. Een vierdag, het zij zoo, mits dan een dag, die *ons* ten goede komt,

die *ons* vervroolijking en ontslag van dienst brengt. Een dag des *menschen*, en niet een dag *van God*.

In de *tweede* plaats ontdekt dit gebod ons, hoe gebonden we in het tijdelijke liggen en hoe afkeerig we van de eeuwigheid zijn. Dit komt uit in de neiging van onze booze natuur, om ook dezen dag in het leven der wereld te doen opgaan, en in den weerzin, die ons van nature bezielt, om ons zelfs op dien dag meer opzettelijk met de overdenking der eeuwige dingen bezig te houden. Voor wie gelooft, wordt dit ten deele anders; maar de mensch, die nog enkel uit zijn oude natuur leeft, kan dien weerzin tegen de overdenking en bespreking der eeuwige dingen zelfs op den Dag des Heeren nauwelijks overwinnen. Dan geeft God ons dien dag, om den Tijd te breken en ons tot het eeuwige op te heffen; maar wij gaan daartegen in, en dompelen ons op dezen van God geheiligden dag in het leven der wereld onder.

In de *derde* plaats ontdekt ons dit vierde gebod onze liefdeloosheid, als we dan voor eigen gemak en genot ja, wel een vrijen dag hebben willen; maar, opdat wij vrijaf zouden hebben en onzen Zondag recht genotelijk besteden kunnen, anderen dubbel laten zwoegen in het zweet van hun aanschijn, hetzij voor middelen van vervoer, voor den dienst in gelaghuizen of voor het schaffen van publieke gemakkelikheden.

En eindelijk in de *vierde* plaats ontdekt bij Geesteslicht ook dit vierde gebod ons onze zonde en ellende hierin, dat elk beter pogen om ook in dezen de wet te volbrengen, altoos weer op teleurstelling uitloopt. Dan neemt men zich voor, het nu anders aan te

leggen. De dag wordt stipt gehouden. Tot in het kleingeestige toe drijft men nu zelfs de Zondagsviering op de spits. Maar de droeve uitkomst is, dat men met al zijn pogen toch geen droppel van geestelijken zin in zijn hollen Sabbath kan gieten; dat men, eer Farizeeuwsch dan godvruchtig, in bijgeloovig formalisme overslaat; en dat het eind niet zelden ons nog veel verder van de echte Sabbathsviering af vindt, dan eer ons pogen om het door de wet te dwingen, begon.

Tuchtmeester tot Christus, het derde punt, waarop we wezen, is het vierde gebod deels in gelijken zin als de overige negen geboden, deels op eigen wijs. Met de overige negen geboden is ook aan het vierde gebod gemeen, dat het ons Gods heilige ordinantie openbaart, ons ontdekt, hoe diep we met onze natuur onder het peil van deze ordinantie Gods zijn weggezonden, en hoe volstrekt ijdel elk pogen onzerzijds is, om ons weer tot dit hoog en heilig niveau op te heffen; een besef van zedelijke gezonkenheid en zedelijke onmacht, waardoor een weg in onze ziel kan gebaad worden voor Hem, die gekomen is, om ons uit dezen staat van zonde en ellende te redden. Maar ook in bijzonderen zin kan vooral dit vierde gebod een tuchtmeester tot Christus zijn. Vooreerst doordien de Zondag meer dan de andere dagen der week tot onze conscientie spreekt; het veelszins stiller en leeger om ons heen doet worden; en als het gedruisch der wereld eenigermate wegsterft, de stemme Gods meer hoorbaar tot ons door doet dringen. Ten tweede doordien de Zondag op zichzelf een prediking van 's Heeren wege is, om ons te

herinneren aan de eeuwigheid die komt, en telkens in verband met die eeuwigheid ons de heugenis van Christus' opstanding te hernieuwen. Ten derde doordien de Zondag in breede stroomen de prediking des Woords doet uitgaan. En ten vierde, naardien de Zondag het actieve, voortbrengende leven in ons tempert, en het passieve leven en het lijdelijk en ontvangend tegenover God staan bevordert. En nu is het wel waar, dat zoolang geen geestelijk licht de ziel beschijnt, deze tuchtmeester tot Christus ook in het vierde gebod ons nimmer tot den Christus brengen kan, maar deze bedenking geldt evenzeer tegen de kennisse onzer ellende, die evenmin bij eigen licht in de Wet voor ons te lezen is. En bovendien als de „tuchtmeester tot Christus” ons van 's Heeren wege wordt toegezonden, dan bereidt almachtige genade ons gelijktijdig ook al datgene, wat voor de doeltreffende werking van den tuchtmeester onmisbaar is.

En zoo zijn we dan genaderd tot de vierde vrucht, die dit vierde gebod ons in den schoot werpt, t. w. dat het ons een *regel biedt der dankbaarheid*. Om dit wel te verstaan, moet de zaak der Wet ons hierbij helder voor oogen staan. God is onze God, en wij zijn zijn schepselen. Hieruit volgt, dat we te leven hebben niet gelijk dit *ons* aanstaat, maar gelijk *Hij* wil. Vandaar de noodzakelijkheid, dat Hij als onze God voor heel ons aanzijn en voor heel ons leven ons zijn ordinantiën biedt, zoo voor ons lichamelijk en verstandelijk als voor ons zedelijk leven. Deze ordinantiën prentte de Heere dan ook in onze natuur, toen Hij die schiep, in, en zoolang de mensch niet opzettelijk zijn natuur verwrong, was het leven in deze

ordinantie hem even natuurlijk, als voor ons nu nog het ademen en de slaap is. De zaligheid zou den mensch dan ook even natuurlijk als loon in den schoot zijn gevallen, als de volle rijpheid van den volwassen man het loon is van de inspanning en het groeien der jeugd. Hij had daartoe er zich slechts voor te wachten, dat hij zijn natuur niet verwrong en niet anders dan naar Gods ordinantie leefde. Maar dit deed de mensch niet. Hij brak de natuurlijke ontwikkeling zijner natuur, kwam tegen Gods ordinantie in verzet, en sneed daarmee opeens zijn natuurlijke loop af. Viel hiermee nu de eeuwige geldigheid van Gods ordinantie? Geenszins. Alleen maar, ze sleet nu uit zijn hart weg, en kwam uitwendig als een Wet tegenover hem staan.

Wat zou nu de mensch met deze Wet? Och, volstrekt niet van zijn bederf afwetend, maakte hij zich op en stelde zich aan, als zou hij nu toch, even goed als vroeger, deze Wet Gods volbrengen en in deze ordinantie Gods wandelen. Maar slecht bekwam hem dit. Iemand wien de ordinantie Gods voor het loopen niet meer in zijn beenen inzit, omdat ze lam of kreupel wierden, mag in een boek nog zoo duidelijk beschreven vinden, hoe het loopen toegaat, het baat hem toch niet, en hij komt niet van zijn stoel. En zoo ook verging het ons. De macht ter Wetsvolbrenging was in ons gebroken. We zaten met twee kreupele beenen hulpeloos neder, en lazen nu in Gods Wet wel, naar wat ordinantie we loopen moesten, maar met al ons probeeren en pogen en inspannen kwamen we geen twee pas ver. Eer werd onze kreupelheid door al die doellooze inspanning nog erger. Daarom

is er dan ook voor den zondaar geen redding dan in Christus Jezus, die als de Zoon des menschen en als ons Hoofd, voor ons en in onze plaats, de Wet op zulk een wijs volbrengt, dat ze voor eeuwig volbracht is, en alsnu de vrucht van dit volbrachte werk door regelmatige geloofswerking aan al de zijnen doet toevloeien. Van Wetsvolbrenging in den zin van het Verbond der werken kan dus voor Gods kind geen sprake meer zijn. Wat volbracht is, kunt ge niet nogmaals volbrengen. Het loon is er. Christus verwierf het voor u, en dus kunt gij het niet nogmaals verwerven. „Wie deze dingen doet, zal leven,” zegt God, als Hij zijn Wet geeft. Welnu, ook het vierde gebod is voor u volbracht door Christus. Jezus heeft het zuiverlijk Gode opgedragen, door geheel stiptelijk en zuiver de grenslijn van het Eeuwige in den Tijd te eeren; door in den Sabbath een volkomen geestelijken dienst uit te storten; en door ook in den Sabbath Navolger Gods te zijn, als zijn geliefde Zoon, in wien Hij zijn welbehagen had. Al wat dus ook het vierde gebod u oplei, om leven, om heil, om zaligheid te verwerven, dat *is* er, dat ligt *gereed*, daar kan in eeuwigheid niets meer aan toegevoegd. En voor wat *dit* doel aangaat, zijt gij dus volkomen van dit gebod af, en behoeft ge tot op uw dood toe geen enkelen Sabbath meer te vieren. Doch hieruit volgt dan ook juist, dat er nu door Gods kind in dit nieuwe leven moet *geleefd* worden, en dat Gods heiligen een hartelijken lust hebben, om in dit nieuwe leven niet naar eigen goeddunkente wandelen, maar zoo nauw mogelijk in overeenstemming met de ordinantie van hun lieven God. Ze zoeken die, omdat ze overtuigd

zijn, dat wie naar die ordinantie leeft, het rijkst, het zaligst, het gelukkigst leeft. En óók, anders te leven, zou hun een stuiting voor hun ziele zijn; want elke andere wijs van leven zou hen in strijd met het leven Gods brengen; den Heiligen Geest bedroeven; een snoode ondankbaarheid aan den Ontfermer voor zijn ondoorgrondelijke barmhartigheid vergelden. Dankbaar grijpen ze daarom naar Gods Wet, in het minst niet, om door volbrenging van die Wet loon of heiligheid te zoeken. Immers, van alle eigen werk zijn ze afgebracht. Neen, maar overmits ze toch leven en zich bewegen moeten, en ze nu door die Wet Goddelijke onderrichting ontvangen, om dat leven en die beweging in overeenstemming te brengen met de ordinantie Gods. Zoo beseffen ze dan, hoe Gods geboón hen naar zijn liefde trekken. En nu weten ze zeer goed, dat ze aan die onderrichting der Wet op zichzelf en zonder meer nog bitter weinig hebben, want dat ze zich telkens vergissen, struikelen en uitglijden zouden; maar ze leven dan ook uit Wet én Belofte saam, en God, die genadig is, *schenkt* hun het goede werk, maakt dat ze in zijn inzettingen wandelen, en brengt teweeg, dat „ze wandelen in de goede werken, die God voor hen bereid heeft”. Hij die in u wrocht het *willen*, werkt ook het *volbrengen*. En zoo is er altoos nieuwe oorzaak om God te danken. God te danken voor zijn volbrachte wet in Christus. God te danken voor zijn Wet als regel des levens. En God te danken voor het goede werk, dat Hij u naar die Wet volbrengen laat.

Dit nu toegepast op het vierde gebod, geeft voor

Gods kind: 1°. dat de ordinantie Gods in dit gebod oorspronkelijk kleefde in zijn natuur; 2°. dat hij door zijn val in Adam zijn natuur zóo bedierf, dat ze nu ook tegen *deze* ordinantie Gods vloekt; 3°. dat deze ordinantie, die aldus uit zijn hart week, nu in een uitwendig gebod voor hem trad; 4°. dat hij er toen aan ging staan, om met zijn verwrongen natuur ook dit gebod te volbrengen, maar er voor bezweek; 5°. dat alstoen de Christus ook dit gebod voor hem en in zijn plaats volkomenlijk volbracht heeft en het loon heeft verworven; 6°. dat hij alsnu tot dit volbrachte werk van Christus is ingegaan en dus door het geloof leeft in den eeuwigen Sabbath; 7°. dat hij, nam God hem terstond in de eeuwigheid op, dus niets meer met het vierde gebod uitstaande kon hebben; maar dan ook ten 8°. dat hij, nu zijn God hem voorshands nog op aarde laat leven, én om zelf gelukkig te leven, én om den Heiligen Geest niet te bedroeven, ook dit vierde gebod dankbaar als regel zijns levens aanvaardt. En opdat hij nu, ook wat dit vierde gebod aangaat, naar dezen regel leven zou, deed God deze drie: *ten eerste* dat Hij met de wedergeboorte hem weer de kiem van lust voor zijn Sabbath inplante, en aldus zijn Wet weer in zijn hart inschreef; *ten tweede* dat Hij hem bij Geesteslicht geestelijk verstand in zijn Wet schenkt; en *ten derde* dat Hij hem tegen zijn eigen natuur in bekwaamt, om alzoo in zijn gebod te wandelen. En nu leidt dit wel niet tot een volkomen wandelen in deze ordinantie Gods; want ook zijn van God gegeven Sabbath bezoedelt en bevlekt Gods kind nog gedurig met de smet zijner zonde, dat hij weer den Sabbath om den wil des menschen en niet

om God viert; dat hij *zijn* lust op den Sabbath zoekt, insteê van verlustiging in den Heere; dat zijn Sabbath hem drukt insteê van verblijdt; en dat hij in vitterij op anderer doen een ijver voor den Sabbath veinst, die in zijn eigen geestelijk bestaan nog slechts flauwelijk gloort. Maar al is in dien zin ook zijn beste Sabbath, dien hij op aarde vierde, nog niets dan een wegwerpelijk kleed, dit bespeurt hij dan toch, tot roem van Gods genade, dat God hem steeds meer met zijn Sabbath vereenigt en den zegen van zijn Sabbath steeds milder voor hem doet vloeien.

VI.

HET GEESTELIJK INZICHT IN HET SABBATHS- GEBOD.

Hierneê echter staan we vanzelf voor de niet minder belangrijke vraag: Op wat wijs geeft God de Heere aan zijn kinderen het geestelijk inzicht in den regel van zijn Wet? Doet Hij dit door elk van zijn kinderen afzonderlijk met dit licht te bestralen? Of wel, zendt Hij hun het inzicht in dezen regel door zijn kerk?

Het verschil, dat dit maakt, springt in het oog. Geeft God de Heere dit geestelijk inzicht aan elk van zijn kinderen afzonderlijk, dan is het doelloos, om over de Sabbathsquaestie ook maar één letter op het papier te brengen. Dan toch heeft niemand raad of voorlichting noodig en trekt elk kind van God zich terug in de mystiek des gemoeds. Gebruikt de Heere daaren-

tegen ook hier het instrument van zijn kerk, dan moet onderzocht, of het kerkbestuur regelen voor de Sabbathsviering heeft vast te stellen; of wel dat de kerk hier „de geloovigen” beteekent, zoodat er zich een Christelijke opinie vorme, die onze conscientie bindt; of eindelijk, dat de godgeleerde studie den weg der Sabbathsviering heeft af te bakenen.

Bij deze vraag nu komt het aan op het juiste inzicht in *de vrijheid eens Christenmenschen* eenerzijds, en anderzijds op de *gemeenschap der heiligen*.

Wat is de vrijheid eens Christenmenschen? Dat hij doen mag al wat hem gelust en leven mag op eigen ingeving? Dit in het allerminst niet. De vrijheid eens Christenmenschen is zijn *gebondenheid aan God*. Plaatst zich nu echter tusschen uw ziel en God een kerkbestuur, dat u zegt, wat ge doen, en voorschrijft, wat ge laten moet, en leeft ge dienovereenkomstig omdat de kerk het aldus gelast, dan zijt ge een dienaar van menschen geworden, draagt een juk en zijt uw vrijheid als Christen kwijt. Door menschelijke voorschriften, bepalingen en inzettingen is dan Gods gebod weer voor u ingekrompen, beperkt en verkleind. Ge zinkt in Gods gebod niet meer tot op den bodem, en wat u in uw conscientie bindt, is niet de majesteit des Heeren HEEREN, maar menschelijk gezag. Uit dien hoofde hebben onze vaders tegenover Rome de vrijheid eens Christenmenschen uitgeroepen. Rome had metterdaad de onvoorzichtigheid begaan, om telkens kerkelijk antwoord te geven op de vraag, wat naar luid dit en dat gebod mocht of niet mocht. Aldus was er een stel regelen ontstaan. Die regelen traden voor het gebod des Heeren

in plaats. En de droeve historie van Rome's *Poenitentieboeken* toonde maar al te duidelijk, onder wat geestelijke slavernij deze handelwijs den Christen bracht. Dit mocht dan ook niet langer. De consciëntie moest weer rechtstreeks aan de autoriteit des Heeren gebonden worden, en deswege streden onze vaders zoo volhardend voor de leer van de *doorzichtigheid der Heilige Schrift*. Iets, waaronder ze verstonden, dat elk kind van God er toe komen kan en moet, om zich door het Woord van God rechtstreeks in de consciëntie gebonden te gevoelen, zoodat de vraag wat mocht en niet mocht, als door God zelf in zijn Woord voor hen beantwoord wierd.

Zeer terecht hebben de Gereformeerde kerken dan ook steeds geweigerd, toe te geven aan den aandrang, om wat het vierde gebod betreft, den ouden Roomschen weg weer in te slaan. Vele geloovigen wilden dien weg wel op. Er waren telkens disputen, of men dit en dat wel op den Sabbath doen mocht, en nu neigde men er al spoedig toe, om aan de kerk een beslissing te vragen en te verzoeken, dat de kerk een stel regels of bepalingen mocht opmaken, die liefst haarfijn zouden opgeven, wat *wel* en wat *niet* mocht. Hiermeê stonden onze Gereformeerde kerken dus voor hetzelfde gevaar, als waarvoor Rome eens bezwaken was. Waren ze toch dezen vragers hierin ter wille geweest, dan zou men weer precies gestaan hebben, waar Rome stond, en uit zijn gekomen, waar eens de Farizeeën hun plaats kozen. Er zou dan een kerkelijke wet over de Wet Gods zijn heengekomen, en de Sabbath zou de consciëntie niet aan God, maar aan de kerk hebben gebonden.

Maar God zij lof, onze kerken sloegen dien weg *niet* in. Wel verliep zich al spoedig een enkele kerkeraad hierin, die zijn meening over wat op den Sabbath geoorloofd of verboden was, in dien zin aan zijn geloovigen oplei, dat hij bij verschil van inzicht den man van het afwijkend gevoelen onder kerkelijke censuur bracht en van den Bondsdisch uitsloot; maar onze Synoden, d. w. z. alle kerken saam, waakten, en lieten zich nooit tot het inslaan van den Roomschen weg verleiden. Want wel spraken dezen, gelijk o. a. de Synode van 1619, zich meermalen uit over het *algemeene standpunt*, dat men ten opzichte van het vierde gebod had in te nemen, maar *regelen voor allerlei bedrijf en beroep en bezigheid* stelden ze *niet*.

En hierbij moet het blijven. Christus heeft de Wet, en ook het vierde gebod, voor ons volbracht, en van Wetsvolbrenging ter zaligheid kan dus ook bij het vierde gebod nooit meer sprake vallen. Al wat ook in het vierde gebod bleef, was de aanwijzing van Gods ordi-
nantie, die Gods kind dankbaar aanvaardt als een regel, om naar Gods wil te leven en Hem te dienen naar zijn heiligen wil. Maar daarom juist moet de band aan dit gebod voor den geloovige dan ook in de consciëntie aan zijn God vastliggen. „Een ieder zij in zijn consciëntie ten volle verzekerd”; en al uw Sabbathvieren beduidt niets en is u als kind van God onwaardig, zoolang ge niet, door uw God in den weg des geloofs onderwezen, uit volle, vrije overtuiging om zijnentwil doet, wat ge doet, en laat, wat ge nalaat. Iets wat zoover gaat, dat een kind Gods, dat in de gemeenschap met zijn God nog slechts tot een zeer gebrekkige Sab-

bathsviering is gekomen, maar voorzoover hij den Sabba waarneemt, dit uit vrije geestesovertuiging doet, veel dieper in het vierde gebod is ingedrongen dan menig ander, die o, zoo angstvallig en punctueel aan alle kleinigheden aanstoot neemt, maar in den rechtstreekschen band der conscientie aan Gods heilige ordinantie nog niet inleefde.

Misbruikt daarentegen wordt deze vrijheid, zoo ze met de *gemeenschap der heiligen* niet rekent. God heeft de zalving des Heiligen niet aan elk persoon afzonderlijk, maar aan het lichaam van Christus in zijn geheel gegeven. Niet elk geloovige, maar de heiligen saam *weten alle dingen*. Er moet dus wel terdege een saamleven zijn, d. i. een rekenen met het werk des Heiligen Geestes in den loop der eeuwen; een winste doen met wat God aan een ander openbaart; winste ook met de vruchten der godgeleerde studiën. Niet alsof deze les van het verleden, of deze inzichten van anderen, of deze vruchten der studie ooit bindende regelen voor ons zouden zijn. Dat is en blijft alleen Gods heilig getuigenis. Neen, maar dat alles zijn hulpmiddelen, waarvan God zich bedient, om zijn geloovigen met steeds klaarder licht te bestralen. Ze zijn dan niet wijs bij zichzelf, maar eeren de werking van Gods Geest ook bij de heiligen, die ten grave daalden, en bij de heiligen, in wier midden ze leven. Altoos zóó echter, dat de vrucht van dit verleden, deze gemeenschap en deze studie dan eerst bindende kracht voor hen erlangt, zoo hun eigen conscientie, bij het licht van Gods Woord, er zelve *Amen* op zegt.

Wie anders leert en oordeelt, maakt ongeestelijk en traag. Wie in het onzekere verkeert, vraagt dan maar aan de kerk: *Mag* dit, of mag het *niet*? En zoo de kerk nu maar zegt: *ja* of *neen*, is hij gereed, en onderzoekt en vraagt verder niet. En dit nu mag niet. Elk kind van God is gehouden, de ordinantie Gods ook van het vierde gebod zelf te onderzoeken, de diepte ook van dat gebod met eigen blik te peilen, en bij elk verzuim of bij elke vingerwijzing, die anderen hem geven, altoos weer, met Gods Woord voor zich, bij zijn eigen conscientie te onderzoeken, of *God zelf* hem alzoo bindt. Alleen zoo komt en blijft er geestelijke werkzaamheid, blijft Gods kind bij zijn Woord, en wordt het wandelen in de geboden des Heeren een wandelen daarin met heel het hart en heel het verstand.

Ook bij wat we in het slot van dit Tractaat zeggen gaan over de regelen des levens voor den Sabbath, dichte dus niemand ons het vermetel pogen toe, als gingen we regelen stellen, die het gebod zouden uitputten, of ook de geloovigen van eigen toetsing ontslaan konden. Al wat we trachten willen, is, om, met de vrucht voor oogen, die *het verleden*, de *gemeenschap der heiligen* en *de studie* ons bieden, zulke algemeene lijnen te trekken, als tot besturing van dat *zelfstandig* onderzoek der geloovigen leiden kunnen. Maar niemand binde er zijn conscientie aan, tenzij de Heilige Geest er een *Amen* op geve in zijn eigen ziel.

VII.

DE REGEL VAN HET SABBATHSGEBOD
IN ONS PERSOONLIJK LEVEN.

En dan sta hier als onze eerste opmerking, dat het vierde gebod de hernieuwing en bezegeling van een ordinantie Gods is, die geldt voor al wie nog in den tijd leeft; dus ook voor de allerheiligsten. Hiermeê vervalt het denkbeeld, alsof een zeer geestelijk mensch, die geen dag zijns levens aan heilige overdenkingen vreemd was, deswege boven den Sabbath verheven zou zijn. Eer omgekeerd zal, wie in hoogerer zin tot „de navolgers Gods, als geliefde kinderen” wierd gebracht, te rijker den zin verstaan van wat het zegt: Te rusten, gelijk zijn God rustte, nadat het schepingswerk was volbracht. Zoo toch valt ook dit gebod in het kader van wat Jezus den zijnen toeriep: „Weest dan gijlieden volmaakt, gelijk uw Vader in de hemelen volmaakt is.”

In de tweede plaats onderscheiden we hier tusschen hetgeen het vierde gebod ons *persoonlijk*, ten opzichte *van anderen*, *kerkelijk* en *burgerlijk* als ordinantie onzes Heeren brengt.

Persoonlijk worden we op drieërlei gewezen. Ten eerste, dat er in ons leven *een breking*, *een onderscheiding der dagen* zal zijn; en dat wel naar den kringloop van *het zevental*, door uitzondering van *den Dag des Heeren*, of den eersten dag der week. De gronden hiervoor, boven breeder ontwikkeld, herhalen we thans niet. Slechts zij er aan toegevoegd, dat deze breking

van den rusteloos voortvlietenden stroom der dagen dán alleen aan zijn doel beantwoordt, zoo ze ons, als voor een eeuwigheid geschapen, boven het aardsche en boven den tijd verheft.

Ten tweede, dat deze breking geschiede, door dezen dag tot een *rustdag* te maken. In dit opzicht heeft de Puriteinsche beweging in Engeland een deel der waarheid hersteld, dat in de beweging der Reformatie van de 16de eeuw op den achtergrond wierd gedrongen; en is het met dank te erkennen, dat de geloovigen ook hier te lande zich door de onderrichting der Hervormers niet geheel bevredigd vonden. In zoo-verre moet dan ook de reactie van Brakel en Smijtegelt dankbaar gewaardeerd, ook al kan niet dringend genoeg gewaarschuwd tegen de contrabande van alle superstitie en wettisch formalisme, als langs dien weg zoo vaak insloop. De *rust* op den Dag des Heeren is geen bijzaak, maar geeft *den vorm* aan, waarin Gods ordinantie wil, dat de Sabbathsviering zich zal uiten. Dit blijkt uit Gen. 2: 2, waar zoo omstandig staat, dat God *rustte*, en dat Hij *daarom* dien dag uitzonderde. Blijkt evenzeer uit de bewoordingen van het vierde gebod, waarin *de ruste*, als onmisbaar bestanddeel, op den voorgrond treedt. En blijkt niet minder uit den naam van den Sabbathdag, want *Sabbath* beteekent *ruste*. Iets wat daarom te strenger moest vastgehouden, omdat de heenwijzing, die in den *tijdelijken* Sabbath naar den *eeuwigen* Sabbath ligt, anders geheel zou teloor gaan. De zin nu van *deze ruste* is negatief en positief te nemen. Negatief insoover deze ruste ontstaan moet door te staken wat anders deze ruste stoort, en po-

sitief door in deze ruste zóó bezig te zijn, dat het anders teruggedrongen leven alsnu uitkome, tiere en bloeie. Er is tweëërlei leven, het eene aardsch en tijdelijk, het andere geestelijk en hemelsch, en beide dringen in zooverre tegen elkaar in, dat het opzettelijk en in volle kracht bezig zijn met het ééne alle opzettelijk en in volle kracht bezig zijn met het andere uitsluit. Ten deele moge het ééne leven in het andere invloeien; maar *beide tegelijk* tot zijn recht komen, kunnen ze niet. Het gebed *onder* het werk is niet het gebed in zijn volheid, en het werken *onder* het bidden gaat gedachteloos. Zal men zijn zinnen ten volle op den aardschen arbeid zetten, dan kan men niet gelijktijdig met inspanning van al zijn kracht in de dingen zijns Heeren zijn. Er is hier een strijd, die deeling van oogenblikken eischt. Vandaar de eisch, om elken dag eenige oogenblikken voor zijn God af te zonderen. Maar vandaar dan ook de eisch om te rusten op den Dag des Heeren. Zoolang het raderwerk van het aardsche leven in volle kracht werkt, is er geen mogelijkheid, om zich geheel in de dingen zijns Gods te verlustigen. Daarom moet dat raderwerk stilstaan. Het beletsel moet weggenomen, en de mogelijkheid moet geschapen, om nu met al zijn kracht en al zijn zinnen bezig te zijn in het geestelijk en hemelsch leven. Even daardoor echter is tevens het *positief* karakter van deze *ruste* verzekerd. *Rusten* wil niet zeggen: *niets doen*; maar beteekent: niet bezig zijn in de dingen van het aardsche en tijdelijke leven. *Rusten* is bezig zijn, zooals God ook in zijn nog steeds voortdurenden Sabbath *altoos werkt*. *Rusten* is bezig zijn gelijk de engelen Gods in den hemel. *Rusten* is

bezig zijn, zooals we eens eeuwig voor Gods aangezicht in den eeuwigen Sabbath werken zullen. *Rusten* is, van de belemmering ontheven, nu vrijelijk en eeniglijk voor God en zijn heiligheden te leven. Stilstand dus in het raderwerk van dit aardsche en tijdelijke leven, en juist daardoor een ten volle in werking treden van het geestelijk en hemelsch leven, dat we uit onzen God hebben.

Toch staat deze *ruste* daarom niet buiten verband met den aardschen arbeid, die voorafging en volgt. Gelijk God de Heere, na in zes dagen den hemel en de aarde geschapen te hebben, alsnu op den zevenden dag deze wereld niet varen laat, maar door zijn ruste ze in stand houdt, zoo ook volgt ons in de *ruste* van den Sabbath de heugenis van wat achter ons ligt, en noopt ~~ze~~ tot een rekenschap houden met onze ziel en een overdenken van onze wegen. De wonderbare ruste van het vee, dat God herkauwend schiep, heeft hier allicht beduidenis. Ook in onze Sabbathsruste moet het doorleefde leven nog eens herleefd, maar nu voor het aangezicht des Heeren; en groot is de vrucht, die Gods heiligen van dit nog eens doorleven op den Sabbath van de doorleefde week mochten plukken. Het oefent in bedachtzaamheid, het bindt de conscientie nauwer aan God.

Slechts één kwaad zij hierin bij den wortel afgesneden. Gebannen moet elk denkbeeld, alsof het zich onthouden van arbeid op zichzelf iets heiligs zou zijn, en alsof God er lust in zou hebben, zoo we maar zeer punctueel om het zeerst ook de kleinste bezigheid mijden. *Niet werken op zichzelf is geen*

rusten. *Ledigheid* is geen Godgevallig iets, maar des duivels oorkussen. Als het raderwerk van dit aard-sche leven stilstaat, en de raderen en veeren van het hemelsch en geestelijk leven komen niet in volle krachtige beweging, dan is er geen Sabbathsviering, maar luiheid, en dus *zonde*. Het zijn als de twee schalen van een wage: de ééne kan slechts juist zooveel naar beneden gaan, als de andere zich verheft. Er ligt dus in het nalaten van eenige aard-sche bezigheid op zichzelf noch iets verdienstelijks, noch iets heiligs. Al bleef iemand den ganschen dag, zonder een vinger te ver-roeren, op een bank zitten, dan had hij zonder meer het vierde gebod ook zelfs met zijn vinger nog niet aangeraakt.

Voor alle superstitie der menschen, die er zich op spitst, om altoos weer iets te vinden, dat *hij* nalaat en *een ander* doet, en zich dan inbeeldt, te dier oor-zake het vierde gebod zooveel heiliger te houden en er zelf zooveel heiliger door te zijn, hebben Gods kin-deren zich deswege met teederheid der conscientie te wachten. Op een zeer bijzondere wijze komt de Heere hun daarin te hulpe. Hij onderwijst hen namelijk door de natuur en door zijn Woord, dat de stilstand van het raderwerk des aard-schen levens geen *volkomene* zijn kan en mag, zoolang zijne kinderen nog, te-midden van dit aard-sche leven, zich door den Sab-bath tot het hemelsche en eeuwige hebben op te heffen. Door *de natuur*. Immers het leven der natuur gaat ook op den Sabbath door. Het vee moet gevoederd; de koe moet gemolken; als het koud is moet vuur, als het donker wordt, licht ontsto-

ken; onze verteringsorganen staan niet stil en er moet dus spijs en drank genomen; het kleine wicht schreit om de moederborst; de hulpelooze kinderen moeten verzorgd; de kranke vraagt om hulpe; bij een ongeval, dat mensch of dier overkomt, moet de hand uitgestoken; op zee waait de storm op Zondag evengoed als op maandag; overstrooming en dijkbreuk stoort zich niet aan den Sabbath; de slaap gaat uit de week in den Sabbath meê, en dus moet het bed geschud en opgemaakt; de gevangenen moeten bewaakt; de wachten en politiediensten betrokken; desnoods het vaderland tegen den vijand verdedigd; kortom, het leven der natuur gaat door ¹⁾. Ware dit niet zoo; liet God op den Rustdag ook de werken der natuur stilstaan, dan, maar ook dan alleen, ware volstreckte rust mogelijk; nu niet. Dit is het, wat onze ouden de *wetten der noodzakelijkheid* noemden, en die vanzelf op den Sabbatdag doorgaan. Hierdoor breekt God de Heere zelf de volstrektheid van de arbeidsstaking, en onderwijst hierdoor op bijzondere wijze zijn kinderen, hoe de heiligheid van zijn gebod geenszins aan angstvallige volstrektheid van het *niets doen* hangt, maar aan den zin des harten, waarin we ons met dit aardsche bezighouden. Wie goed staat, zal al datgene, waar hij kans op ziet, om het zaterdag af te doen of naar maandag te verschuiven, op den Sabbath rusten laten, opdat hij te meer en te rijker geniete van de verlustiging in zijn God. En omgekeerd, wie verkeerd

¹⁾ Hiertoe is ook te rekenen de noodzakelijkheid, om op zee het vuur te stoken in onze stoombooten, en in groote fabrieken, vooral gasfabrieken, om de vuren aan te houden en te bewaken.

staat, zal óf onder voorwendsel van noodzakelijkheid zich door allerlei van zijn God laten aftrekken, óf ook hij zal, niet om zich in zijn God te verlustigen, maar om zichzelf te behagen, zich er op spitsen, om in allerlei kleinigheden zijn broeder te berispen.

Nog een tweede ding komt hierbij. De Sabbath is niet alleen voor de enkele geloovigen, maar voor alle geloovigen saam, en alzoo is het de dag, die alleen in vollen zin voor de samenkomsten der geloovigen en voor den openbaren eeredienst bestemd is. Ook dit intusschen vraagt arbeid. Arbeid van den koster en wie hem helpen. Arbeid van de diakenen en collectanten. Arbeid van de bedienaren des Woords. Er zijn allerlei gebouwen en lokalen te ontsluiten. In die lokalen is verwarming noodig. Er is 's avonds licht noodig en zooveel meer. Om naar uw kerkgebouw in den avond te komen, is er licht op de straten noodig. Uw gasfabrieken kunnen niet gesloten worden. En alzoo merkt ge, hoe niet alleen het *niet*-stilstaan van het leven der natuur, maar ook de eeredienst zelf op den Dag des Heeren tot velerlei bemoeiing met aardsche bezigheid noodzaakt.

Reeds uit dien hoofde weet dus Gods kind, dat de stilstand van het raderwerk des aardschen levens *niet* in absoluten zin door zijn God hem gegund is. Dat ware al te hemelsch voor dit aardsche leven. Dit komt ons in deze aardsche bedeeeling nog niet toe. En de regel is en blijft dus, dat een iegelijk, zooveel in hem is en de noodzakelijkheid der natuur en de noodzakelijkheid van den eeredienst gedooft, het raderwerk des aardschen levens doe stilstaan, om, en dit

komt er in één adem bij, de aldus ontstane leegte in den Tijd alsnu te vervullen met die heilige ruste, die bezig is in de dingen onzes Gods. Waar hier nu in elk gegeven geval de juiste grens ligt, staat aan geen kerk noch aan eenig geleerde te beoordeelen, maar moet ieder geloovige voor zijn God weten. Vele vromen waren bijvoorbeeld steeds van oordeel, dat een oogst, die op het veld stond en in gevaar verkeerde van door hagelslag vernield te worden, ook op den Dag des Heeren niet mocht, maar moest ingehaald. Wie dit nu deed, uit vrees van de winste te verliezen, die er in dien oogst zat, zondigde; want hij zocht zijn eigen lust. Maar wie metterdaad achtte, dat hij deze gave Gods niet mocht laten bederven, zou zondigen, zoo hij ze op het veld liet. Alles hangt hier af van de beweegreden des harten; waarbij nimmer vergeten mag, dat ons hart arglistig is, en we, o, zoo licht geneigd zijn, om de witte kalk van het heilige te pleisteren op den loozen wand van onze zelfzucht. En daarom juist verderft elke opgelegde regel alle ware godzaligheid, omdat ze het diepe zelfonderzoek naar de beweegreden des harten overbodig maakt en afsnijdt.

Een derde punt, waarop hier dient gewezen te worden, is, dat het bezig zijn met de heiligheden Gods niet zeggen wil, dat men op den Dag des Heeren van des morgens vroeg tot des avonds laat in het gebed, onder de prediking of in stichtelijk gesprek en overdenking moet verkeeren. Slechts aan iemand, die geheel alleen in de wereld stond, zou dit vrijstaan, hoewel ook zulkeen, als hij heel de week bezet met arbeid is, goed zou doen met op den Dag des Heeren ook zijn

oog eens te ontsluiten voor het machtige werk onzes Gods in zijn schepping. Maar daar zulke geheel alleen staande personen hooge, zeldzame uitzonderingen zijn, mag als regel gesteld, dat tot de heilige dingen, waarin God wil, dat we op zijn Sabbath bezig zullen zijn, ook behoort de kweeking van die heilige banden, die Hij in de geestelijke maagschap, in de maagschap des bloeds en in de vriendschapsbetrekking als schering voor heel het weefsel des zedelijken levens heeft gegeven. Natuurlijk geldt hier niet voor allen eenzelfde gedragslijn. Een man, die bijna altoos thuis is, en over zijn uren kan beschikken, staat er te dezen gansch anders aan toe, dan een arbeider, die van maandagsmorgens vijf uur tot zaterdagavond laat al de uren, dat de zon aan den hemel staat en soms als het nog duister is, bezet is, en dus geen ander samenleven met vrouw en kinderen en kennissen en vrienden dan op den Rustdag kent. In zulk een geval toch zou iemand, die zich in een hoekje met een boekje terugtrok en zijn gezin zijn gezin liet, den Sabbath niet vieren, maar ontheiligen en zich bezondigen tegen de ordi-
nantiën Gods. Zelfs wezen onze vaders er op, dat wel alle luidruchtig vermaak op den Zondag moet gemen-
den, maar dat daarom toch de Rustdag den eisch brengt, dat men zich op betamelijke wijze met de
zinnen ontspanne. Dit geldt natuurlijk weer hém niet, die heel de week zich ontspannen kan; maar wie door zijn levensordening heel de week door den arbeid gedrukt is en nooit iets kent van dat gevoel van ver-
ademing, dat ontspanning brengt, voedt niet een on-
heilig iets, maar voedt een heilige vlam in zijn borst,

zoo hij op den dag der verheuging voor Gods aangezicht ook deze snaar in zijn hart weer laat meêklinken. Israel had hier al de dagen van het Loofhuttenfeest voor, om het typisch karakter, dat Israels Sabbath droeg; maar in onze bedeeing is de Dag des Heeren voor duizenden bij duizenden de eenige dag, waarop zulk een verkwikking voor menig huisgezin mogelijk is. Men bedenke toch wel, dat in elk gezin de geestelijk ingeleiden steeds weinige zijn, en dat het noodzaken van ongeestelijke personen of nog pas opgroeiende kinderen, om heel den dag in het stichtelijke door te brengen, in strijd is met den regel, dat den kinderkens *de melk* betaamt en dat de vaste spijs alleen voor de volmaakten is. Overdrijving kweekt bij nog niet zeer geestelijke personen dan ook geen liefde voor den Sabbath, maar boezemt er weerzin tegen in, en is oorzaak, dat 's Heeren dag verfoeid wordt en gelasterd.

Er zij dus in het leven van den Christen allereerst *breking der dagen*, doordien men den Dag des Heeren uitzondert van de dagen der week, als een dag, waarop God zelf een eigen stempel heeft gedrukt. De oudvaderlijke gewoonte, om op Zondag in een ander gewaad te verschijnen en voor den Zondag heel het huis en zelfs de straat net en proper te maken, is van die breking der dagen door den Dag des Heeren een niet ongewenschte en voorwaar niet onbelangrijke uitdrukking. Toch raakt dit slechts den vorm van het leven, en de breking der dagen moet veel diepër doordringen, om het onderscheid teweeg te brengen van: volop *bezig zijn* in het aardsche leven, en van dit aardsche leven zoo-

veel doenlijk *rusten*. Een doen stilstaan, zooveel ons aangaat, van het raderwerk des aardchen levens. Dit sluit in zich, dat zelfs hetgeen voor den Zondag noodig is, zooveel mogelijk des Zaterdags worde afgedaan; met inbegrip van wat voor spijs en drank kan worden klaargemaakt; alsook dat men geen beroep of betrekking kiese (en zoo men er in is, er zoeken uit te komen), waarbij men zich die ruste op den Sabbath voor een goed deel ziet afgesneden ¹⁾. Toch neme Gods kind hierbij geen positie in, waardoor hij zich boven zijn aardche lot verheffen zou, en schikke zich diensvolgens zonder morren in het verrichten van al die bezigheid, die uit het doorgaan van de natuur op den Sabbath en uit de behoeften van den eeredienst voortvloeien. Bovenal, voorzoover God in zijn genade hem op den Sabbath van de aardche bezigheid vrijmaakt, zij hij volop bezig in de dingen zijns Gods, en om de week, die verliep, nogmaals in de rekenschap der conscientie te doorleven en voor Gods aangezicht te stellen, en om zich in de gemeenschap en de verborgenheden zijns Gods te verlustigen; maar ook om de heilige banden te sterken, die God in de betrekkingen des bloeds en der vriendschap heeft gelegd; voorts om die ontspanning aan lichaam en geest te geven, die ons uit den druk van de benauwing uitbrengt; en eindelijk om het oog te ontsluiten voor het werk onzes Gods in zijn zichtbare schepping. En wel dit laatste niet

¹⁾ Ook dit echter mag niet doorgetrokken tot op die betrekkingen, die tot arbeid op Zondag naar de wet der natuur nopen. Anders zou b. v. heel de zeevaart voor Gods volk een verboden dienst zijn, wat door niemand ooit beweerd is.

naar de theorie van „den tempel van ongekorven hout”; een valsche leus, waarmee de Modernen en Groningers onze kerken ontvolkt hebben; maar in den zin van den negentienden Psalm, dat wel „de hemelen Gods eer vertellen en het uitspansel zijner handen werk”, maar dat toch „de Wet des Heeren” veel schooner in haar innerlijke volmaaktheid is. Een Sabbath zóó gevierd zal heiligen en zegen brengen, althans zoo ge daarbij staat in de vrijheid, waarmee Christus u heeft vrijgemaakt, en ge niets doet of laat uit angstvallige vreeze voor menschen, maar alzoo op uw Sabbath verkeert uit liefde en dank voor den Heere uw God.

VIII.

DE REGEL VAN HET SABBATHSGEBOD IN ONZE GEDRAGING JEGENS ANDEREN.

Hiermee echter is nog niet genoeg gezegd. Er dient bij de Sabbathsviering ook gelet op onze verplichting *jegens anderen*.

De menschen in hun saamleving zijn niet als korelen zand op een hoop geworpen, maar zijn door allerlei banden en betrekkingen tot één geheel saamgestrengeld. Elk onzer oefent op anderen invloed, staat voor anderen verantwoordelijk, heeft over anderen macht en gezag. En ook, zelfs waar dit alles ontbreekt, zijt ge nog uws broeders hoeder. Omdat nu de Sabbath een zedelijke ordinantie Gods is voor al wat mensch heet, geldt het vierde gebod dus niet alleen

voor u, maar ook voor die anderen, en zijt gij gehouden ook aan die anderen, zooveel in u staat, het leven naar dit gebod mogelijk en gemakkelijk te maken. Hieruit vloeit dus voort, dat ge alle personen, die ge in uw gezin, op uw fabriek, in uw werkplaats of op uw akker in dienst hebt, op den Zondag *van allen dienst* ontslaat, die niet rechtstreeks uit de noodzakelijkheid der natuur of de behoefte van den eeredienst volgt. Evenzoo, dat ge hun de gelegenheid vergemakkelijkt, om op den Dag des Heeren de vergadering der geloovigen te bezoeken en zich in stille afzondering terug te trekken. En niet minder, dat ge hun, zoowel als de leden van uw gezin, poogt te geven wat de Sabbath hun brengen moet: geestelijke stichting en een verademing, die ontspant; en dit wel met die geestelijke onderscheiding, die bij het kind een kind weet te zijn, een iegelijk naar zijn geestelijke gesteldheid vat, en ook daarin het schoon der liefde betoont, dat ze niet neerdrukt uit hoogheid, maar zich in heilig erbarmen nederbuigt om op te heffen. Niet: „Ik, die heilige Sabbathsvierder, zal u, Sabbathsschender! eens tot meêvieren dwingen.” Maar wel: „Ik, die, door Gods gebod tot zijn liefde getrokken, het zoet en schoon van den Sabbath in mocht drinken, wil u in mijn verlustiging doen deelen, of ook gij genieten mocht wat ikzelf geniet!”

Of deze regel der liefde zich ook tot het redeloos vee uitstrekt, is twijfelachtig. Gelijk boven wierd aangetoond, dringt de Sabbath niet in de natuur in. Alle werking der natuurwet gaat, ook bij het dier, op den Sabbath rusteloos door. De vogels vliegen; de visschen

zwemmen; de wouddieren jagen hun prooi; de mier draagt haar voorraad aan; de bij puurt haar honig; de spin weeft haar rag; de zijworm haar zijde; en dat alles evengoed als het Zondag is, als op den dag, die volgt of voorafgaat. Er is geen onderscheid. Is bovendien de Sabbathsruste een gevolg van ons geschapen zijn naar den Beelde Gods, opdat we rusten zouden, gelijk Hij van zijn werk heeft gerust, dan ontbreekt in de dierenwereld voor deze instelling alle grond. Vandaar dan ook, dat de meeste en beste onzer Godgeleerden er toe neigen, om de vermelding van „het vee” in het vierde gebod zoo te verklaren, dat ook de dienst van het vee rusten moest, omdat het vee geen dienst kan doen zonder menschelijk opzicht. Toch gaat deze uitlegging ten deele mank. Ze ziet toch voorbij, dat de Sabbathsidée in het Sabbathjaar en Jubeljaar ook een *ruste* van den akker en van den wijngaard kent, met de uitdrukkelijke vermelding, dat het om de ruste van het land voor den Heere te doen was. Uit dien hoofde mag niet toegegeven, dat de vermelding van „het vee” in Exod. 20 : 10 slechts strekken zou, om den mensch van dienst te ontslaan; te minder daar de schaapherder toch op den Sabbath hoeden moest. Neen, het „noch uw vee” doelt er wel terdege op, dat er ruste ook in dat deel van de dierenwereld zijn zou, hetwelk de mensch in zijn eigen huislijk en maatschappelijk leven had ingelijfd. Maar, en hiermee sluiten we ons in de hoofdzaak toch bij het gevoelen der oude uitleggers aan, deze ruste van het vee was, evenals de rust van den braak liggenden akker, bij Israel *symbolisch*, en vloeit niet uit den wortel van

deze Goddelijke ordinantie voort. Onder ons kan de rust voor het vee dus alleen eisch zijn, als noodzakelijk voor de rust van onze knechts en dienstmaagden, en als gevolg van overmatigen arbeid, die in de dagen der week van onze lastdieren gevorderd is. Het feit spreekt dan ook, dat onze landbouwende bevolking er nooit schending van het vierde gebod in heeft gezien, om, als hun hoeven op verren afstand van de kerk lagen, op Zondag in te spannen en naar de kerk te rijden. Slechts dan is dit afgekeurd, zoo er pronkzucht in sprak, of de korte afstand van het kerkgebouw het noodeloos maakte, of ook zoo men geen eigen gerij had en dus anderer dienstknechten in zijn dienst moest huren. Immers wat het beginsel der zaak betreft: een dier kan aan den Sabbath geen deel nemen, eenvoudig omdat Sabbathsruste niet bestaat in *niets doen*, maar integendeel in het volop bezig zijn in een andere levenssfeer, in een hogere wereld; en het dier van die andere levenssfeer en die hogere wereld niets verstaat.

IX.

DE REGEL VAN HET SABBATHSGEBOD IN HET KERKELIJKE.

Kerkelijk stelt de Sabbathsviering een onderscheiden regel voor de kerk in haar geheel, en voor de geloovigen, die er in verzameld zijn. Als geheel en geïnstitueerd lichaam mag de kerk nooit zeggen: „De Zondag is *mijn* dag!” Ook voor haar moet het blijven: de Dag *des Heeren*. Ook mag de kerk niet zeggen:

„Alleen op dien dag ben ik actief, de overige dagen slaap ik”; want de kerk moet ook in het dagelijksch leven haar plaatse zoeken, en doet dit ook door catechisatie, huisbezoek, ziekenbezoek en tucht, ten deele zelfs door de prediking des Woords en de bediening der Sacramenten. Toch is ook de kerk op aarde aan de perken van dit tijdelijke en de onvrijheid van het aardse leven gebonden, en kan daarom in de dagen der week voor de vergadering der geloovigen weinig vorderen. Wel is het oorspronkelijk beproefd, om alle dagen kerk te houden; maar toen de hooggespannen geestdrift afkoelde, bleef de voorganger de meeste dagen alleen staan, en zag toen geen ander middel om het smadelijke van deze positie te dekken, dan door de aanwezigheid der geloovigen voor niet noodzakelijk te verklaren, en aldus te verloopen in de dwaling van den altaardienst, straks ontwikkeld in de mis. Nu nog houdt Rome alle dag in de vroegte kerk, maar de schare komt er niet. Het zijn eenlingen. In de eeuw der Hervorming heeft men gepoogd, dit denkbeeld, om alle dag kerk te houden, ook bij ons te verwezenlijken; maar dit gelukte nooit dan in schijn. Calvijn zette het door in Genève en ook de kerk van Amsterdam hield lang vol; maar alleen de uitgebreidheid dezer steden en het steedsche leven schiep hier een eenigszins houdbare onmogelijkheid. Op het platteland en in de kleine steden, d. i. bij negentienden van de kerken ging het ganschelijk niet. En al slaagde men er in, om in de grootere steden kerk te houden, toch slonk ook dit al spoedig. Eerst viel de zaterdag er af; toen de maandag; en in de nog blij-

vende weekbeurten kwamen niet „*de* geloovigen” saam, maar hoogstens een schare van minder bezette lieden, die vrij beschikten over hun tijd. Ten slotte liep het in de meeste kerken op een enkele weekbeurt, en dan nog vaak alleen in den winter. En nu is dit Kerkhouden in de week zeker goed, en kan er zelfs niet genoeg op aangedrongen, dat er ook in de week dienst des Woords en bediening van den Heiligen Doop zij; maar toch, het gaat niet aan, dit voor te stellen, als ware er eigenlijk alle dag een saamvergadering der geloovigen. Dat heeft overgeestelijkheid zich wel zoeken in te beelden; maar het *was* niet zoo en *is* zoo niet; en ook de kerk heeft te erkennen, dat ze „*de* geloovigen” eigenlijk slechts op één dag in elke week kan saambrengen, en dat haar dit alleen mogelijk is door de viering van den Dag des Heeren. Eerst als het raderwerk van het aardsche leven stilstaat, komt het raderwerk van haar leven in volle beweging. Haar roeping is het daarom, zorg te dragen, dat er op den Dag des Heeren ruimschoots goede gelegenheid zij, om de geloovigen te doen saamvergaderen, en door lof en dankzegging en den dienst der gebeden zich onder de prediking des Woords te verkwikken en te sterken aan den dienst der Sacramenten.

Toch is hiermeê door de kerk nog niet genoeg gedaan. De kerk moet op den Zondag ook het werk der Zending behartigen, niet onder de Aziaten en Afrikanen, maar onder haar eigen stads- en dorpsgenooten; en dat wel omdat juist op den Dag des Heeren de menschen het best te bereiken zijn. Evangelisatie *in* de kerk is onzin. Evangelisatie kan

alleen plaats hebben bij wie niet in de kerk zijn of van de kerk zijn afgestorven. Verwart de kerk nu die twee, dan maakt ze van de „saamvergadering der geloovigen” een Evangelisatie, en laat de *eigenlijke* Evangelisatie na. En dit nu mag niet. Het: „Predikt het Evangelie aan alle creaturen,” moet vooral op den Dag des Heeren tot zijn recht komen. Ook de gevangenen mogen door de kerk niet vergeten worden. De eerste Christenkeizers verordenden, dat de gevangenen op Zondag verlichting van straf en beter voedsel zouden hebben, en menige Synode uit dien tijd regelde de bediening des Woords aan de opgeslotenen Zoo moet het nog zijn. In Pruisen bestaat de gewoonte, dat de militaire gevangenen des Zondags publiek over de straat naar de garnizoenskerk gaan, en daar met de overige kerkangers saamzitten. Een schoone gedachte, overblijfsel uit beter dagen. Maar ook voor de kerk een vermaning, om der gevangenen op den Dag des Heeren indachtig te zijn.

Doch ook kan de *kerk* genomen worden niet als geordend lichaam, maar als bestaande uit de enkele geloovigen; en ook als zoodanig ligt in het vierde gebod een kerkelijke regel des levens. Natuurlijk in de eerste plaats, dat de geloovigen zich saam in de vergadering vinden laten; iets waarbij de oude gewoonte, om minstens tweemaal saam te komen, wel mocht hersteld. Hiermeê hangt saam, dat wie anderen onder zijn macht heeft, deze bij den dienst des Woords en der gebeden en der Sacramenten heeft meê te nemen. Geen dweepen met de kinderkerk; dat is hoogstens een gebrekkig hulpmiddel; maar ook de kinderen meê, waar Gods volk vergadert. Want ook

zij moeten meê Hem loven, die ook uit den mond der kinderkens zich lof heeft bereid, en zóólang moeten onze kinderkens daar neerzitten, tot ook de dienaren des Woords weer met onze kinderkens in den dienst rekenen gaan. Doch hiermeê is de kerkelijke regel voor de enkele geloovigen nog niet aan zijn einde. Kerkelijk moet er bij de geloovigen op den Dag des Heeren ook een liefdedienst voor den arme, een liefdedienst voor den kranke, een liefdedienst voor den bedrukte en gevangene zijn. De Dag des Heeren is een vierdag, die een dag der verblijding voor allen moet wezen, en hieruit vloeit de plicht der geloovigen voort, om ook voor wie gedrukt en in lijden is, de druk en de bemoeiing op dezen dag te helpen verlichten.

X.

DE REGEL VAN HET SABBATHSGEBOD
IN HET BURGERLIJKE.

En zoo komen we dan tot het laatste punt, dat te bespreken is: de viering van den Sabbath in ons *burgerlijk leven*, waarbij evenals bij de kerk te onderscheiden valt tusschen hen, die den burgerstaat *regeeren* en hen, die in den burgerstaat *leven*.

Hierbij sta op den voorgrond, dat al wat de Overheid doet, het terrein van de Christelijke *vrijheid* verlaat, op het gebied van *dwang* overtreedt, en dus geen geestelijk karakter draagt, maar formeel, uitwendig en wettisch is. Dit kan niet anders. Als Overheid kan de magistraat niet in het mysterie van den Sabbath

ingaan. Iets wat wel vanzelf spreekt; maar waarop toch met nadruk dient gewezen, opdat niemand de viering van den Sabbath door de geloovigen door deze Overheidsbemoeiing late vervalschen. Een gevaar, dat wel verre van denkbeeldig te zijn, lang niet altoos gemeden is. Veel toch van het *wettische* in veler Sabbathsviering vloeide juist uit de consideratie, van wat de Overheid doen moest, voort. Houd dus deze twee scherp uiteen. Ontsla de Overheid niet van haar wettische viering, omdat gij tot de vrijheid eens Christenmenschen geroepen zijt; maar ook verval, omdat de Overheid wettisch moet optreden, als kind van God niet in formalisme. Wat nu de Overheid aangaat, zoo leeft en regeert zij bij de gratie Gods in het burgerlijke leven; is dus aan de ordinantie Gods voor dit burgerlijke leven gebonden; en zoo werd zijdelings ook voor haar, evenals voor alle natiën en volken, door het vierde gebod op den Sinaï de Goddelijke ordinantie van den vierdag hernieuwd en bezegeld. Diensvolgens heeft de Overheid zorg te dragen: 1°. Dat zij, voor zoover de noodzakelijkheid het tegendeel niet eischt, den dienst van haar ambtenaren, beambten en dienaren op den Dag des Heeren schorse; en dus haar bureellen sluite, haar rechtbanken stil doe staan, en haar voorziening in den gemeentelijken dienst en haar bouw aan fort en lokalen stake. 2°. Dat zij het leger, de schutterij en de vloot, die onder haar hoede zijn gesteld, met uitzondering van den dienst der wachten, het handhaven der publieke orde, dienst in oorlogstijd en wat de dienst op zee vordert, voor geheel den Dag des Heeren ontsla; en dus alle exercitiën, paraden, en wat dies

meer zij, op dien dag nalate. 3°. Dat zij wake voor zulk een rust en stilte, dat de saamvergadering der geloovigen mogelijk zij en de dienst in de kerkgebouwen niet worde gestoord. En 4°. dat zij het publieke leven, voorzoover zij dit in haar hand heeft, bij jacht en vischerij, bij fabriek en nering, in tapperijen en anderszins, zooveel mogelijk beperke. Een viertal punten, waarbij onder het eerste uiteraard ook begrepen is, dat zij de beambten, die voor de middelen van gemeenschap bij post en telegraaf, bij spoor of tramweg in dienst zijn, niet meer bezware, dan de noodzakelijkheid des levens vereischt, deels door beperking van dienst, deels door aanstelling van plaatsvervangers, zoodat ook deze dienaren van den Staat hun Zondag erlangen.

Terwijl eindelijk, wat de burgers zelve aangaat, hun aller roeping is, om de wetten der Overheid voor een goede Zondagsviering te gehoorzamen; maar ook voorts, om in het maatschappelijk leven de viering van den Dag des Heeren te bewerken en voor anderen mogelijk te maken. Dit nu kunnen ze doen, door van niemand in het maatschappelijk leven dienst op den Zondag te vergen en zelve hun nering of fabriek geheel te sluiten. Hier ligt dus ook in, dat men van de middelen van vervoer op den Dag des Heeren in den regel geen gebruik make, en zich ook door de bediening van den Heiligen Doop op Zondag niet tot het in dienst nemen van een huurrijtuig late verlokken. Want het is wel waar, dat *uw* niet gebruiken van de middelen van vervoer daarom dit vervoer niet doet stilstaan. Maar gij vermindert dan toch den last, gij predikt door uw voorbeeld, en ge houdt uw consciëntie

vrij. Slechts heersche ook op dit punt de geestelijke vrijheid van de Goddelijke ordinantie en niet menschenlijke enghartigheid. Kan bijvoorbeeld de dienst des Woords in een kerk niet gehouden worden, tenzij de dienaar per as van elders overkome, dan gaat het tegen den Sabbath in, zoo men liever de kerk zonder het Woord laat, dan dat een paard een eindweegs voor den wagen zou loopen. Het is zoo, ook deze vrijheid kan een vrijbrief voor gemakzucht worden, en hierin zij elk dienaar des Woords voor zichzelve verzekerd; maar de zake van het *dier* voor de zake *Gods* te laten gaan, druischt in tegen de majesteit des Heeren. Hetzelfde geldt van nood- of liefdedienst. Een schip, dat strandt, moet ook op Zondag geholpen, en dan moeten de paarden voor de reddingboot en de reddingboot in zee. Brand moet ook op Zondag gebluscht, en dan moeten de paarden voor den brandweerwagen en moet de spuitgast aan pomp of slang. De kraamvrouw en de kranke moet ook op Zondag bijgestaan, en dan moet de arts, zoo het verre afstanden zijn, wel per as gaan, om tijdig aan te komen. En waarom zou, als de dienst des Heeren anders schade lijdt, dan ook de dienaar niet per as komen, zoo anders te komen hem onmogelijk is?

XI.

DE REGEL VAN HET SABBATHSGEBOD BIJ KERKELIJKE DISCIPLINE.

Wat hieruit omtrent de *kerkelijke discipline* volgt, ligt voor de hand. Op elken *Sabbathsschender* moet deze

toegepast. Voor een Sabbathsschender is, zoolang hij onberouwelijk blijft, geen plaats aan den Disch des Heeren. Maar wie is Sabbathsschender? En dan luidt het antwoord: Sabbathsschender is hij, die openbaarlijk, niet uit noodzaak of min helder inzicht in het gebod, maar uit zondigen en boozen zin, de ruste van den Sabbath breekt en anderen in hun Sabbathsviering stoort. *Schenden* is een harde zaak, die alleen bij verregaande ongevoeligheid of boozen opzet denkbaar is. Voorzoover er dus over de ruste van den Sabbath algemeene, voor alle Christenen geldende meeningen bestaan, en iemand stoort zich daar niet aan, maar gaat er roekeloos tegen in, en hij luistert niet naar vermaan, maar volhardt in zijn boosheid, dan is de kerkelijke discipline op haar plaats en mag niet uitblijven. Maar geldt het daarentegen een punt, waarover verschil van gevoelen bestaat, zoodat er kinderen Gods zijn, die oordeelen, dat Gods Woord hen *wel*, en anderen, die in hun conscientie oordeelen, dat Gods Woord hen *niet* alzoo verplicht, dan zij elke kerkeraad, en classis, en synode op haar hoede. Let er eens op, hoe in het Avondmaalsformulier, op de rij der geboden af, de overtreders, die onberouwelijk blijven, vermaand worden, zich van de tafel des Heeren te onthouden, en wat vindt ge dan? Dit, dat tot af blijven vermaand worden, de opzettelijke en onberouwelijke overtreders van het *Eerste gebod*: afgodendienaars en allen die verstorvene heiligen, engelen of andere creaturen aanroepen. Van het *Tweede gebod*: allen die den beelden eere aandoen, alle toovenaren en waarzeggers, die vee of menschen zegenen. Van het *derde gebod*: alle godslasteraars. Van het

vijfde gebod: allen die tweedracht, sekte en muiterij in kerken en wereldlijke regimenten begeeren aan te richten; allen die hun ouderen en overheden ongehoorzaam zijn. Van het *zesde gebod*: alle doodslagers, kijvers en die in haat en nijd tegen hun naaste leven. Van het *zevende gebod*: alle echtbrekers, hoereerders, dronkaards. Van het *achtste gebod*: alle dieven, woekeraars, spelers. Van het *negende gebod*: alle meineedigen. En van het *tiende gebod*: alle gierigaards, in den Schriftuurlijken zin van hartstochtelijke begeerders van het aard-sche goed. Maar waar blijft nu het *vierde gebod*? Het komt alleen voor in deze woorden: alle verachters van God en zijn Woord en der heilige Sacramenten. Bij het vierde gebod wordt dus in verband met het Heilig Avondmaal door onze kerken alle nadruk op het *positieve* gelegd, en van het *negatieve* zelfs geheel gezwegen. Hiernaar oordeele men, of het recht is, zoo de kerkelijke discipline, soms zelfs uitsluitend om wat in het oog van den kerkeraad *negatieve* overtreding is, van het Heilig Avondmaal weert. Er moet, zal de discipline optreden, verachting van God zijn, en kan deze gezegd worden aanwezig te zijn, waar een Christen in gemoede verklaart, te dezen van het oordeel van den kerkeraad te verschillen? Een kerkeraad, classis of synode, om zulk verschil van meening de discipline toepassende, gaat toch uit van de onderstelling, dat hij of zij vastelijk bepalen en zekerlijk omschrijven kan, wat al dan niet op den Sabbath geoorloofd is. Om billijk te zijn en rechtvaardig te handelen, moest dus eigenlijk vooraf aan de kerk worden bekend gemaakt: „*Dit* en *dat* staan we op den Sabbath

toe, maar wie deze en die dingen op den Sabbath doet, zal ik met kerkelijke discipline vervolgen." En nu, deed de kerk dit, wat anders deed ze dan, dan hetgeen de Heere Jezus zoo scherp in de Schriftgeleerden bestrijdt, en hetgeen Rome verleid heeft om een *kerkelijke* zedelijkheid voor de *Goddelijke* zedelijkheid in de plaats te schuiven? Alles komt hier op de onderscheiding aan tusschen de *uitwendige* en *inwendige* zonde. Zonde is al wat niet uit het geloof is; maar de kerk kan alleen over het uitwendige oordeelen; en of er uitwendig gezondigd is, kan niet vaststaan, tenzij het daden geldt, waarover de meening der kinderen Gods geen verschil toelaat. Iemand, die, bij een pontveer aangesteld, op den Zondag voetgangers overzet, kon in het oog des Heeren wel eens veel minder den Sabbath schenden, dan een, die brood in plaats van warme spijs op Zondag eet, maar dit doet in *zelfbehagen*.

Juist echter, omdat we de *kerkelijke discipline* hiermee op een gevaar wijzen, waarin ze verlopen kan, haasten we ons, er aan toe te voegen, dat ook dit geschrift een iegelijk Christenmensch zeer ernstig komt waarschuwen, dat hij wel toezie, om zich, ook wat zijn Sabbathsviering aangaat, gedurig voor de vierschaar zijns Gods te stellen. Wee hem, die het voorwendsel van noodzakelijkheid of ook zijn vrijheid als Christenmensch misbruiken zou, om op den Sabbath zijn eigen lust te zoeken, in plaats van zijn verlustiging in den Heere. Veiliger gaat, wie iets te nauwgezet, dan wie ook maar eenigszins slordig in dezen dienst des Heeren is. En voorts de liefde spreekt ook hierin, dat ge den broeder niet ergeren, d. w. z. niet tot zonde verleiden

noch in zijn geloof schokken zult. Niet, alsof ge voor formalisme en wettischen zin uit den weg mocht gaan. Waar die spoken, moeten ze ook nu nog weerstaan, gelijk Jezus ze weerstond en Paulus ze niets sparend aantastte. Doch zijn er broeders van teederen zin, die, niet om u onder een juk te brengen, maar uit bezorgdheid voor het heilige des Heeren, zich stooten aan wat gij vrij acht; denk dan aan dienzelfden Paulus, die bereid was levenslang geen vleesch te eten, als het zijn broeder ergeren zou, en bezondig dan ook gij u aan den broeder niet, voor wien Jezus is gestorven.

XII.

ZES EN VIJFTIG STELLINGEN.

Duidelijkheidshalve vat ik, om het gemakkelijk overzicht van dit *Tractaat* voor mijn lezers te bevorderen, het gevondene in deze reeks stellingen saam.

I.

Bij het Eeuwige Wezen is geen verandering noch schaduwe van omkeering. Naar zijn Wezen is God eeuwig en bestaat er voor Hem dus geen onderscheiding noch wisseling van dagen.

II.

Toen God de schepping buiten zich tot aanzijn riep, schiep Hij daarmee het niet-eeuwige, ontstond dus de tijd, en moest ook Zijn „werken naar buiten” *in den tijd* vallen.

III.

Dit bedoelt de Heilige Schrift, als ze zegt, dat God in zes dagen den hemel en de aarde schiep.

IV.

Bij dit werken Gods wordt door de Heilige Schrift onderscheid gemaakt tusschen zijn werken, dat tot het ontstaan en formeeren der schepping leidde, en dat andere werken, waardoor Hij het geschapene draagt en onderhoudt.

V.

In onderscheiding van de schepping noemt de Heilige Schrift dit laatste werken *de ruste Gods*, waarin Hij werkt tot nu toe; doch op andere wijze.

VI.

Door deze afwisseling ontstaat er in het werken Gods een rythmus of maatslag, die den loop der dagen in groepen van het zevental indeelt, en in deze zeven dagen de zes van den zevenden onderscheidt.

VII.

Aan dezen heiligen rythmus heeft de niet-redelijke of onbewuste schepping, als niet naar Gods beeld geschapen, geen deel.

VIII.

Wel heeft hieraan deel de mensch, als geschapen naar Gods beeld en gelijkenisse, en deswege geroepen tot een leven in navolging Gods.

IX.

Deswege schiep God in de menschelijke natuur dezen rythmus in en stelde dien tot een ordinantie voor een ieder, die uit een vrouw geboren werd, als onmisbaar gevolg van zijn schepping naar Gods beeld.

X.

De mensch in den staat der rechtheid bezat deze ordinantie Gods niet door een uitwendig gebod, maar als een wet, die in zijn hart geschreven stond.

XI.

De zonde, die onze natuur verdierf en de wet Gods in ons hart verminkte of onleesbaar maakte, brak voor den mensch ook deze heilige ordinantie.

XII.

Slechts in zooverre hield deze stand, als er in onze natuur een zwak overblijfsel van bleef spreken, en de overlevering uit het Paradijs nawerkte.

XIII.

Deze overlevering hield het langst stand bij de volken, die het dichtst bij de bakermat van ons menschelijk geslacht leefden, met name bij de Assyriërs en Babyloniërs.

XIV.

Tot herstelling van deze ordinantie Gods kwam het alleen bij Israel, doordien God van den Sinaï deze or-

dinantie als *uitwendig gebod* afkondigde, rechtstreeks alleen voor Israel en alzoo in voor Israel passenden vorm.

XV.

In Israel moet onderscheiden tusschen het volk als *nationaal* geheel, en het *geestelijk* Israel, dat in dit vleeschelijk Israel besloten was.

XVI.

Voor het vleeschelijk Israel als volksgeheel had het vierde gebod tweeërlei strekking: 1°. om deel uit te maken van de symbolische afschaduwing, die in Israels nationaal bestaan van het Rijk Gods geboden wierd; en 2°. om het volk in socialen zin op te voeden en te zegenen.

XVII.

Typisch beeldde de Sabbathsrust bij Israel de ruste af, die God voor zijn volk zou doen komen. *Sociaal* strekte het, om de ordinantie Gods in het menschelijk saamleven te herstellen.

XVIII.

Het geestelijk Israel was, als in het vleeschelijk Israel besloten, gehouden, dezen Joodschen Sabbath meê te vieren; maar vierde den Sabbath, behalve in typischen en in socialen, ook in *geestelijken* zin.

XIX.

In den staat der rechtheid viel de Sabbath op den laatsten dag der week, omdat de staat der rechtheid

den mensch een zalige ruste voorhield, die eerst aan het einde door wetsvolbrenging zou bereikt worden.

XX.

Evenzoo viel de Sabbath voor het *geestelijk* Israel aan het einde der week, omdat de Sabbath hen wees op de ruste, die er nog niet was, maar die door het werk van den Messias stond te komen.

XXI.

De vorm van het vierde gebod in Exod. 20 : 9, 10, is de oorspronkelijke. Wat Mozes in Deut. 5 : 15 er aan toevoegt, is geen deel van de Wet, maar een nadere verklaring van de symbolische beteekenis van dit gebod voor Israel als volk.

XXII.

Dit aan Israel gegeven gebod vloeit in het werk der *algemeene* genade, in zooverre het voor alle volken en alle natiën de oorspronkelijke ordinantie Gods hernieuwt en bezegelt, en door Israel de kennis van deze ordinantie nu reeds over een groot deel der aarde verspreid heeft.

XXIII.

Het aan Israel gegeven gebod is in Israel aan de kerk aller eeuwen gegeven, en geldt als zoodanig ook voor de geloovigen onder den dienst der vervulling.

XXIV.

In den dienst der vervulling blijft alzoo de ordinantie van de rythmische breking der dagen, en dat wel ge-

bonden aan het zevental; maar de Sabbath schuift van den laatsten naar den eersten dag van het zevental terug.

XXV.

Deze verschuiving van den dag verordineerde God door zijn verordening, dat het Genadeverbond twee be-deelingen zou hebben, daarin verschillend, dat in de eerste het heil komen zou *aan het einde*, en in de tweede als *uitgangspunt* achter ons lag. De ruste aan het eind voegt bij den dienst der schaduwen, die doelt op den Christus die komt; de ruste aan het begin past bij den dienst der vervulling, die uitgaat van den Christus, die zijn werk volbracht heeft.

XXVI.

Dezen overgang van den dienst der schaduwen in den dienst der vervulling door zijn opstanding op den eersten dag der week tot stand brengende, heeft Christus met Goddelijk gezag aan ons de viering van den eersten dag als Sabbath bevolen.

XXVII.

De apostelen, en de kerk aller eeuwen na hen, hebben, in gehoorzaamheid aan dit Goddelijk gezag, den eersten dag der week als *Dag des Heeren* waargenomen.

XXVIII.

Er verliep eenige tijd, eer het wegvallen van den Joodschen Sabbath tot het helder bewustzijn der kerk was doorgedrongen. Vandaar dat enkelen een tijdlang *beide* dagen vierden. De strijd van Paulus tegen de

onderscheiding der dagen keert zich tegen deze symbolische heilighouding van den Joodschen Sabbath; geenszins tegen de viering van den Dag des Heeren.

XXIX.

In de eeuw der Reformatie heeft beduchtheid voor de Roomsche werkheiligheid de oorspronkelijke en onveranderlijke ordinantie Gods voor het rythmische verloop des menschelijken levens doen voorbijzien, en er toe geleid om de viering van den Dag des Heeren alleen uit utiliteit voor den openbaren eeredienst te verklaren: vooral bij Luther; maar ten deele ook bij Calvijn.

XXX.

In zijn uitlegging van Genesis heeft Calvijn zijn gevoelen, gelijk dit in zijn *Institutie* staat uitgedrukt, gewijzigd, en erkend, dat God zelf den dag der ruste van de andere dagen onderscheidde en aan alle menschen geboden heeft.

XXXI.

De ijver der Puriteinen heeft dit gebrek hersteld; maar niet zonder het gevaar van in formalisme en wettischen dienst, d. i. in den Joodschen Sabbath en de Joodsche Sabbathsruste, terug te leiden.

XXXII.

Voetius en onze betere theologen hebben, hierdoor aangespoord, een zuiverder stelling aangaande het vierde

gebod ontwikkeld, en het verzet van Coccejus en de na hem gekomen rationalisten vond zijn grond niet, gelijk bij de Hervormers, in verzet tegen Roomsche werkheiligheid, maar in de zucht, om de ordinantie Gods opzijde te zetten en de zaak aan de uitspraak van ons menschelijk oordeel te onderwerpen.

XXXIII.

Brakel, Smijtegelt en hun volgelingen hebben eenerzijds aan deze zuiverder opvatting afbreuk gedaan, door het onderscheid tusschen de beide bedelingen van het Genadeverbond te verzwakken; maar ook anderzijds deze zuivere opvatting nog zuiverder gemaakt, door de ruste op den Sabbath niet slechts als bijkomstig te verstaan, maar er *den vorm* van dit gebod in te zien.

XXXIV.

Het vierde gebod is één van de tien zedelijke geboden, en moet niet op een bijzondere wijs, maar naar den regel der overige negen geboden verklaard.

XXXV.

Het moet diensvolgens beschouwd als de herhaling en bevestiging van een ordinantie Gods, die, zolang dit aardse leven duurt, voor alle menschen in dit aardse leven gelden zal.

XXXVI.

Het vierde gebod voegt zich *in zijn vorm* naar Israels bedeeeling. Tot dezen vorm behoort: 1°. de bepaling van den Sabbath op den laatsten dag der week;

2°. het vooropstellen van de negatieve zijde; en 3°. het mederusten van het vee.

XXXVII.

Losgemaakt van dezen vorm, blijft dit gebod ons in den naam des Heeren oproepen: 1°. tot een breking van den loop onzer dagen, opdat het besef van het eeuwige voor ons niet in den stroom van den tijd onderga; 2°. tot een breking met een kringloop van zeven dagen; 3°. tot een heiliging van den eersten dag, die aan de dagen der week voorafgaat; 4°. tot zulk een heiligen van dien dag, die in ruste van den aard-schen en tijdelijken arbeid bestaat, opdat de arbeid in het hemelsche en eeuwige zijn vrijen loop hebbe.

XXXVIII.

De gebondenheid onzer conscientie aan dit gebod ontstaat niet door *kerkelijke instellingen*, maar door het gezag van *Gods Woord*. De grens tusschen hetgeen op den Dag des Heeren geoorloofd is of niet, mag dus niet door eenige kerkvergadering, maar moet door den Heiligen Geest in ieders conscientie getrokken worden. Zoo echter, dat hierbij rekening worde gehouden met de toelichting van den Heiligen Geest in het verleden en in heel het lichaam van Christus, dat nog op aarde toeft.

XXXIX.

De gehoorzaamheid aan dit gebod heeft noch verdienste, noch eenige zalmakende kracht, maar is slechts een regel des levens voor Gods kinderen, waarin

ze wandelen door van Godswegen verleende genade, en zulks uit dankbaarheid.

XL.

Het wandelen naar dezen regel verleent God hun, door bij de wedergeboorte ook dit gebod weer in hun hart te schrijven, door het bij de klaarheid des Woords in hen te bevestigen, en er hen door zijn Heiligen Geest, deels gemeenschappelijk met heel de kerk, deels persoonlijk, in te leiden.

XLI.

Persoonlijk roept dit gebod ons, om op den Sabbathdag het raderwerk van ons aardse leven voor zooveel te laten stilstaan, als de wet der natuur, der noodzakelijkheid en der liefde, en de behoefte van den dienst des Heeren op dien dag gedooft, en om in de aldus verkregen ruste heel onze ziel en onze zinnen bezig te doen zijn in de heiligheden Gods.

XLII.

Onder deze heiligheden Gods behooren niet alleen de bijzondere verborgenheden van het Genadeverbond, maar behoort ook zijn werk in de natuur en in de heilige banden van bloed en vriendschap, die Hij onder menschen gelegd heeft.

XLIII.

Overmits de Dag des Heeren een vierdag is, wordt betamelijke ontspanning, voor wie anders geen ont-

spanning vinden kan, door dit gebod niet uitgesloten, maar veeleer aangeduid.

XLIV.

De onderscheiding van den Dag des Heeren door kleeding en inrichting van ons huiselijk leven bevordert voor ons besef de breking der dagen en valt alzoo in het kader van dit gebod.

XLV.

Eisch van dit gebod is *met het oog op anderen*, dat we hun dezen dag vrijlaten, hen tot het rusten van aardsehen arbeid opwekken, en de geestelijke bezigheid op den Dag des Heeren bij hen bevorderen.

XLVI.

Dit moet met dien verstande geschieden, dat de Sabbath naar ieders geestelijke gesteldheid de werking hebbe, om den zegen der algemeene genade te bevestigen, voortdurend kennisse van zonde en ellende te ontdekken, een tuchtmeester tot Christus te zijn, — of om uit dankbaarheid voor Gods genade naar dit gebod te doen wandelen.

XLVII.

Oplegging van te strenge Zondagsviering aan kinderen en geestelijk onmondigen strijdt met den regel, dat de melk voor de kinderkens is en de vaste spijs voor de volmaakten.

XLVIII.

Kerkelijk verplicht dit gebod *de kerk*, om ook al houdt ze weekbeurten, toch, in onderscheiding van de overige dagen, op dezen dag in den dienst des Woords en der liefde, der gebeden en der Sacramenten overvloedig te zijn, en het *Predikt het Evangelie aan alle creaturen* ook missionair te volbrengen.

XLIX.

Kerkelijk verplicht dit gebod *de geloovigen*, om met de geloovigen te vergaderen ; voorts, kranken en gevangenen niet onbezocht te laten, en aan anderen den weg des heils uit te leggen.

L.

Burgertijk verplicht dit gebod *de Overheid*, om 1°. buiten de wet der noodzakelijkheid noch dienst te doen noch dienst van haar aangestelden te vorderen ; 2°. om het leger, de schutterij en de vloot dien dag, zoover de noodzakelijkheid dit gedooft, van dienst te ontslaan ; 3°. om stilte aan den openbaren eeredienst te verzekeren ; en 4°. om door haar wetgeving de aardsche bezigheid op het publieke terrein te stuiten.

LI.

Burgertijk verplicht dit gebod *de burgers*, om nering en bedrijf te sluiten, de wet van de Overheid te gehoorzamen en alles te voorkomen, wat voor hun medeburgers den Sabbath storen zou.

LII.

Ruste voor het vee vloeit niet rechtstreeks uit dit gebod voort, maar slechts zijdelings, voorzoo veel wij er in de week te veel van gevorderd hebben, of dienst van het vee ook den dienst van menschen zou vereischen. Zoo echter, dat de zake Gods nooit verlet mag lijden, om het dier te laten rusten.

LIII.

De zonde tegen dit gebod bestaat eenerzijds in het ontstelen aan God van zijn dag, hetzij door dien dag gemeen te maken, of wel door dien te maken tot een dag van eigen aardsche verlustiging; zoowel dus in het doen van hetgeen men op dien dag niet doen mag, als in het nalaten van hetgeen men op dien dag doen moet. Maar ook anderzijds wordt dit gebod overtreden door superstitie en werkheiligheid, overslaande in formalisme en Joodsch-wettischen dienst.

De aard dezer overtreding is óf *uitwendig*, en dan deels onopzettelijk, uit onzuivere kennis vloeiend, deels opzettelijk, als het gevolg van vijandschap tegen God, en alsdan *Sabbathsschennis*; — óf *inwendig* door de overleggingen en beweegredenen van het hart.

LIV.

De kerkelijke discipline heeft alleen te doen met bepaalde *Sabbathsschennis*. Andere overtredingen gaat de kerk tegen door de prediking en het particulier vermaan.

LV.

In zijn stand tegenover God geldt ook bij dit gebod voor elk Christen de regel, „dat al wat niet uit het geloof is, hem zonde moet zijn,” en „dat een iegelijk in zijn conscientie ten volle verzekerd zij”.

LVI.

Ook afgezien van dit gebod eischt de wet der liefde, dat een iegelijk, ook wat hijzelf voor onschuldig houdt, mijde, opdat hij zijn broeder niet tot zonde verleide; maar ook, dat hij elken mensch, die hem een juk van inzettingen wil opleggen, weersta, opdat de autoriteit Gods in de gemeente geen schade lijde.

AANHANGSEL.

Uitlegging van Calvijn op Genesis 2: 3.

„En God zegende den zevenden dag beduidt, „dat God dezen dag met liefde omvangen heeft, opdat op dezen dag de uitnemendheid en de waardij van zijn werk zou worden verheerlijkt. Overigens twijfel ik niet, of Mozes heeft door het woord *heilig* dit terstond willen uitdrukken; zoo immers verdwijnt elke denkbeeldigheid, doordien het tweede woord de uitlegging geeft aan het eerste. Want קדש beteekent bij de Joden *afzondering uit het gewone getal*. Den zevenden dag heeft God dus geheiligd, daar hij hem uitnemend boven alle andere verklaart, opdat hij door een eigen recht boven de andere zou uitblinken. Waaruit tevens blijkt, hoe God altoos rekening met den mensch houdt. Boven heb ik gezegd, hoe er zes dagen gebruikt waren voor de schepping der wereld, niet alsof God zelf deze opeenvolging van tijden had noodig gehad, daar duizend jaren voor hem zijn als één dag; maar opdat Hij ons trekken zou tot de bewondering van zijn werken. Datzelfde doel beoogt hij ook met zijn ruste; want Hij heeft deze éenen dag van de andere afgezonderd voor

dat bepaalde doel. Derhalve is deze benedictie niets anders dan een plechtige wijding, waardoor God op den zevenden dag voor de overdenking en bezigheid der menschen beslag legt. Want wel is het een plichtmatige overdenking voor heel ons leven, waarin we ons dagelijksch hebben te oefenen, door in te denken zijn onmetelijke goedheid, rechtvaardigheid, sterkte en wijsheid in heel dat schoone spel van hemel en aarde: maar voor zoover de menschen hierin niet steeds met heel hun ziel zoeken te verkeereren, is nu de zevende dag bijzonder uitgekozen, om aan te vullen wat aan deze heilige overdenking ontbrak. Eerst heeft dan God gerust: toen heeft Hij deze ruste gezegend, *opdat ze alle eeuwen door onder de menschen heilig zou zijn; of wilt ge: toen heeft God elken zevenden dag voor ruste bestemd, opdat zijn eigen voorbeeld tot een duurzamen regel zou zijn.* Want op den zevenden dag heeft God den mensch niet eenvoudig bevolen vrijaf te nemen, alsof Hij in ledigheid behagen zou scheppen, maar opdat hij, van allen aardschen arbeid ontslagen, zich tot zijn Schepper verheffen zoude Bovendien is op te merken, dat *ook deze instelling niet voor ééne enkele eeuw of volk, maar aan heel het menschelijk geslacht gegeven is.*"

INHOUDSOPGAVE.

Eerste Gedeelte.

DE GESCHIEDENIS VAN DEN SABBATH.

	Blz.
I. Een Sabbath des menschen	7
II. De Sabbath in het Paradijs	12
III. De Sabbath na den val	21
IV. De eeuwige Sabbath onder het Genade- verbond	25
V. De tijdelijke Sabbath onder het Genade- verbond	29
VI. De Sabbath onder Israël	33
VII. De Sabbath en de Middelaar	47
VIII. De Sabbath en de Kerk des Nieuwen Verbonds	53
IX. De Sabbath in de Gereformeerde kerken	57

Tweede Gedeelte.

HET VRAAGSTUK VAN DEN SABBATH.

	Blz.
I. De Sabbath een ordinantie Gods	79
II. De wortel van het Sabbathsgebod . . .	90
III. De eisch van het Sabbathsgebod . . .	97
IV. De omzetting van den <i>zevendén</i> in den <i>eersten</i> dag der week	107
V. De werking van het Sabbathsgebod . .	109
VI. Het geestelijk inzicht in het Sabbaths- gebod.	119
VII. De regel van het Sabbathsgebod in ons persoonlijk leven	125
VIII. De regel van het Sabbathsgebod in onze gedraging jegens anderen	136
IX. De regel van het Sabbathsgebod in het kerkelijke	139
X. De regel van het Sabbathsgebod in het burgerlijke	143
XI. De regel van het Sabbathsgebod bij kerkelijke discipline	146
XII. Zes en vijftig stellingen	150

AANHANGSEL.

Uitlegging van Calvijn op Genesis 2 : 3	165
---	-----